

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Коча Інна Анатоліївна

УДК 373.3.046.12«1950/2017»

ДИСЕРТАЦІЯ

**Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга
половина ХХ – початок ХХІ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Освіта/педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І. А. Коча

Науковий керівник Зубко Анатолій Миколайович, кандидат педагогічних
наук, професор

Херсон – 2019

Тернопіль – 2019

АНОТАЦІЯ

Коча І. А. «Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» (011 – освітні, педагогічні науки). – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації висвітлено результати історико-педагогічного дослідження формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

У сучасному суспільстві відбувається трансформація соціальних цінностей, серед яких усе частіше домінують турбота про здоров'я, гармонійний розвиток людини. Провідними чинниками таких змін є порушення екологічного балансу в природі й забруднення навколишнього середовища, серійне виробництво на підприємствах продуктів сумнівної якості, збільшення частки розумової праці в економічному секторі, що спричиняє гіподинамію. Зазначені процеси зумовлюють актуальність дослідження феномена здоров'я. Особлива увага приділяється формуванню здорового способу життя учнів початкової школи, оскільки основи культури здоров'я особистості, дотримання режиму дня закладаються в ранньому віці.

Водночас надмірне використання сучасних інформаційних технологій, зменшення рухової активності школярів, деструкція в ціннісній свідомості, вікові функціональні зміни в діяльності різних систем організму, особливо учнів молодшого шкільного віку, спричинили погіршення стану здоров'я дітей. Саме тому актуалізується проблема формування здорового способу життя учнів початкової школи як однієї з ключових компетентностей, зазначених у Державному стандарті початкової освіти.

Конструктивний пошук шляхів формування здорового способу життя школярів у галузі педагогічної, культурологічної, валеологічної освіти

недостатньо висвітлений в історико-педагогічних дослідженнях, що ускладнює створення цілісної картини наукових поглядів на цю проблему.

Вивчення потребує історико-педагогічний досвід формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Саме тоді відбувалися розробка та впровадження законодавчих і нормативних документів у цій галузі, обґрунтування змісту, форм і методів формування здорового способу життя тощо. Незважаючи на досить широкий спектр досліджень, зазначений період залишається недостатньо вивченим, тому вимагає уваги та подальших наукових розвідок.

Об'єкт дослідження – процес формування здорового способу життя школярів. *Предмет дослідження* – зміст, форми і методи формування здорового способу життя учнів початкової школи в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. *Мета дослідження* – на основі цілісного ретроспективного аналізу розкрити зміст, форми і методи формування здорового способу життя учнів початкової школи в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття та визначити основні напрями екстраполяції конструктивного досвіду в сучасну освітню галузь.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*: комплексно досліджено науково-педагогічну проблему розвитку теорії та практики формування здорового способу життя в початковій освіті у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття; *обґрунтовано* авторську періодизацію формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): I період – 1950–1969 рр. – *організаційний* (перший субперіод – 1950–1959 рр.; другий субперіод – 1960–1969 рр.); II період – 1970–1990 рр. – *реформаційний* (перший субперіод – 1970–1983 рр.; другий субперіод – 1984–1990 рр.); III період – 1991–2017 рр. – *модернізаційний* (перший субперіод – 1991–2001 рр.; другий субперіод – 2002–2017 рр.); *виявлено* чинники, що впливали на формування здорового способу життя учнів початкової школи досліджуваного періоду: *суспільно-економічні* (євроінтеграційні освітні процеси; модернізація матеріально-технічної бази

освітнього середовища початкової школи (інтерактивне дидактичне обладнання; створення навчальних осередків); *освітні* (розробка галузевих нормативно-правових документів; оновлення змісту початкової освіти; запровадження науково-дослідної експериментальної роботи в школі першого ступеня); *медико-гігієнічні* (забезпечення санітарно-гігієнічних умов організації навчання та відпочинку молодших учнів; створення закладів охорони здоров'я (Центри здоров'я дитини, Центри гігієни та громадського здоров'я населення); *соціокультурні* (формування свідомого ставлення дітей до цінності здоров'я; проведення агітаційно-роз'яснювальної роботи); *розкрито* тенденції, що зумовили формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: *структурно-організаційні* (організація фізкультурно-оздоровчої діяльності в групі продовженого дня; забезпечення раціонального збалансованого харчування через модернізацію та будівництво шкільних їдалень, буфетів); *змістові* (оновлення змісту і структури початкової освіти з метою різнобічного розвитку дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей; запровадження «Шкіл сприяння здоров'ю»); *освітньо-технологічні* (упровадження інноваційних технологій та методик: проектні здоров'язбережувальні технології, особистісно зорієнтоване навчання, технологія М. Єфименка, «Навчання в русі»); *інформаційно-просвітницькі* (агітаційно-просвітницька робота: виступи агітбригад, проведення Місячника здорового способу життя, зустрічі з лікарями, спортсменами, працівниками соціальних служб та іншими); *визначено* перспективи використання позитивного досвіду формування здорового способу життя учнів початкової школи в сучасних закладах освіти: збільшення рухової активності учнів початкової школи через застосування інноваційних форм роботи; налагодження співпраці з асоціаціями та громадськими організаціями; запровадження соціально-партнерського проекту, у якому здійснюватиметься формування цінності здоров'я школярів. *Розглянуто* зміст дефініцій «здоров'я», «здоровий спосіб життя» та визначено поняття «формування здорового способу життя

учнів початкової школи». Подальшого розвитку набули положення, що розкривають систему формування здорового способу життя учнів початкової школи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його результати відображені в спецкурсі «Здоровий спосіб життя – здорова нація» та методичних рекомендаціях «Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива». Розроблені матеріали можуть використовуватися в закладах вищої освіти під час підготовки вчителів початкових класів та вчителів фізичної культури, у системі післядипломної педагогічної освіти та при організації роботи з педагогами закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, формування здорового способу життя, учні початкової школи, молодші школярі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Горобець І. А. Теоретичні підходи науковців до визначення поняття «здоров'я». *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*. 2018. Вип. 34 С. 29–35.

2. Горобець І. А. Досвід формування здорового способу життя у початковій освіті у 80-ті роки ХХ століття. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*. 2017. Вип. 35. С. 271–276.

3. Горобець І. А. Формування культури здоров'я молодших школярів в освітньому просторі. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*. 2018. Вип. 37. С. 28–33.

4. Зубко А. М., Горобець І. А. Здоров'язбережувальні ідеї в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 38. С. 10–15.

5. Коча І. А. Особливості формування здорового способу життя учнів початкової школи в сучасному освітньому просторі. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 39. С. 10–16.

6. Горобець І. А. Формування здорового способу життя молодших школярів як історико-педагогічна проблема (50–90 рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць.* Ізмаїл, 2017. Вип. 36. С. 53–58.

Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації

7. Горобець І. А. Програма спецкурсу «Здоровий спосіб життя – здорова нація». Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. 18 с.

8. Горобець І. А. Методичні рекомендації «Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива». Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. 23 с.

9. Горобець І. А. Погляди С. Русової на фізичний розвиток та здоров'я дітей: «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» з нагоди 20-річчя прийняття Конституції України: матеріали всеукраїнської наукової конференції (29–30 червня 2016 року, м. Дніпро). Дніпро, Роял Принт. 2016. С. 117–119.

10. Горобець І. А. Проблема формування здорового способу життя молодших школярів. «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами»: матеріали II Всеукраїнської науково-методичної конференції (18 листопада 2016 року, м. Херсон), за ред.

В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2016. Ч. I. С. 99–103.

11. Горобець І. А. Здоров'я і фізичне виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *«Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина»*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції і ХХІІІ Всеукраїнських читань (15–16 вересня 2016 року, м. Луцьк). Луцьк, Надстир'я, 2016. С. 45–48.

12. Горобець І. А. Ідеї Я. А. Коменського щодо формування здорового способу життя школярів. *«Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)»*: матеріали ІІ Всеукраїнських педагогічних читань (24 березня 2017 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 59–63.

13. Горобець І. А. Формування культури здоров'я школярів. *«Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами»*: матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (5 грудня 2017 року, м. Херсон). за ред. Кузьменка В. В., Слюсаренко Н. В., Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Ч. I. 2017. С. 158–161.

14. Горобець І. А. Формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання у 50–60 роках. *«Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах»*: матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції (24–25 березня 2017 року, м. Дніпро). Ч. ІІ. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 240–242.

15. Горобець І. А. Особливості формування здорового способу життя школярів в системі освіти (90–рр. ХХ ст.). *«Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій»*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (24–25 листопада 2017 року, м. Дніпро). Ч. I. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017 р. С. 197–199.

16. Горобець І. А. Проблема формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання: *Науковий пошук молодих*: збірник

статей аспірантів та магістрантів. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2017. Вип. 2. С. 58–63.

17. Горобець І. А. Рухова активність молодших школярів як один із засобів формування здорового способу життя. *«Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 березня 2018 року) / редактори-упорядники: І. Зиморя, В. Ільницький, Г. Бурунова, Д. Романюк, А. Сохал. Ченстохова–Ужгород–Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 197–199.

18. Горобець І. А. Використання здоров'язбережувальних технологій у системі освіти. *«Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання»*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 квітня 2018 року, м. Краматорськ). Краматорськ, ДДМА, 2018. С. 183–189.

19. Горобець І. А. Теоретичні підходи до визначення змісту та структури поняття «здоров'я». *«Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід, реалії, перспективи»*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 квітня 2017 року, м. Херсон). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 58–63.

20. Горобець І. А. Здоров'язбережувальні ідеї в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: *«Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським»* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2018 року, м. Херсон): в 2 ч. / за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. С. 47–52.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

21. Горобець І. А. Організація групи продовженого дня. *Науковий пошук молодих*: збірник статей аспірантів та магістрантів. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 2. С. 43–48.

SUMMARY

Kocha I. A. Formation of a healthy lifestyle of primary school pupils (the second half of XX – early of XXI century). – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences (doctor of philosophy), in specialty 13.00.01 «General pedagogy and history of pedagogy» (011 – educational, pedagogical sciences). – Ternopil National Pedagogical University in the name of Vladimir Gnatyuk, Ternopil, 2019.

The thesis presents the results of historical and pedagogical research on the formation of a healthy lifestyle of primary school pupils (the second half of XX – early of XXI century).

In modern society there is a transformation of social values, among which are increasingly dominated health care, harmonious human developments. The leading factors of such changes are the violation of the ecological balance in nature and environmental pollution, mass production of products of dubious quality at enterprises, the increase in the share of intellectual labor in the economic sector, which entails hypodynamia. These processes determine the relevance of the study of the phenomenon of health. Particular attention is paid to the formation of a healthy lifestyle of primary school pupils, as the fundamentals of a personal health, culture, compliance with the regime of the day are made at an early age.

At the same time, the influence of modern information technologies, reduction of motor activity of schoolchildren, destruction in the value consciousness, age-related functional changes in the activities of various body systems, especially primary school pupils, led to deterioration in the health of children. That is why the problem of forming a healthy lifestyle of primary school pupils as one of the competencies of the State Standard of primary education is actualized.

The object of research is the process of forming a healthy lifestyle of pupils. *The subject of research* is the content, forms and methods of formation of a healthy lifestyle of primary school pupils in the second half of XX – early XXI century.

Research aim – on the basis of a holistic retrospective analysis of pedagogical theory and practice to reveal the content, forms and methods of formation of a

healthy lifestyle of primary school pupils in the second half of XX – early XXI century and to determine the main directions of extrapolation of constructive experience in the modern educational industry.

The scientific novelty of the research results is that for the first time: the scientific and pedagogical problem of development of the theory and practice of formation of a healthy lifestyle in primary education in the second half of the XX – early XXI century was *researched* in full; *substantiated* the author's periodization of formation of a healthy lifestyle of primary school pupils (the second half of the XX – early XXI century): I period – 1950–1969 – *organizational* (first subperiod – 1950–1959; second subperiod – 1960–1969); II period – 1970–1990 – *reformation* (first subperiod – 1970–1983; second subperiod – 1984–1990); III period – 1991–2017 – *modernization* (the first subperiod – 1991–2001; second subperiod – 2002–2017); *identified* factors that influenced the formation of healthy lifestyle of elementary school pupils of the research period: *socio-economic* (euro integration educational processes; improvement of the material and technical base of the educational environment of primary school (spatial environment, providing didactic equipment, the creation of training centers); *educational* (development of sectoral legal documents; updating the content of primary education; the introduction of research experimental work in primary education); *medical and hygienic* (mandatory medical examinations of pupils; providing sanitary and hygienic conditions of younger students; the creation of health institutions (Health Centers for Children, Centers of Hygiene and Public Health); *socio-cultural* (formation of value attitude of children to their own health; conducting promotional activities aimed at motivating pupils to a healthy lifestyle); *revealed* trends that led to the formation of a healthy lifestyle of primary school pupils in the second half of XX – early XXI century: structural and organizational (organization of sports and recreational activities in the group of the extended day; providing a balanced nutrition through the modernization and construction of school canteens); *content* (updating the content and structure of primary education for the purpose of comprehensive development of the child in accordance with its age and individual psycho-physiological characteristics; the

introduction of «Schools to promote health»); *educational and technological* (introduction of innovative technologies and techniques: project health saving technologies, personality-oriented training, technology of M. Efymenko, «Learning in motion»); *information-educational* (agitation and educational activity: performances of propaganda teams, carrying out a month of healthy lifestyle, meeting with doctors, sportsmen, social workers and others); *identified* prospects for the use of the positive experience of forming of healthy lifestyle of elementary school pupils in modern schools: increase physical activity of primary school pupils through the use of innovative forms of work; cooperation with associations and public organizations; the introduction of a social partnership project, which will promoted to the formation of the value of the health of pupils. *In the course of the research*, the content of the definitions «health», «healthy lifestyle» was *considered* and the concept of «formation of a healthy lifestyle of primary school pupils» was defined. Further development acquired provisions that reveal the system of formation of a healthy lifestyle of primary school pupils.

The practical significance of the results of the research lies in the fact that its results are reflected in the special course «Healthy lifestyle – healthy nation» and methodological recommendations «Content, forms and methods of forming a healthy lifestyle of pupils: historical and pedagogical retrospective». The developed materials can be used in institutions of higher education in the training of primary school teachers and teachers of physical culture, in the system of postgraduate pedagogical education and in the organization of work with teachers of General secondary education.

Key words: health, healthy lifestyle, formation of healthy lifestyle, primary school pupils, primary school schoolchildren.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ШКОЛЯРІВ	
1.1 Здоровий спосіб життя людини як соціокультурний і психолого-педагогічний феномен.....	23
1.2 Характеристика джерельної бази дослідження.....	43
1.3 Періодизація формування здорового способу життя учнів початкової школи (1950–2017 рр.)	55
Висновки до першого розділу.....	76
Список використаних джерел у першому розділі.....	78
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ (1950–2017 рр.)	
2.1. Упровадження фізичної культури і спорту як засобів здорового способу життя учнів початкової школи (1950–1969 рр.)	95
2.2. Здоров’язбережувальні підходи до реформування початкової освіти (1970–1990 рр.)	119
2.3. Оновлення змісту здоров’язбережувальних технологій у національній системі освіти (1991–2017 рр.)	153
2.4. Перспективи формування здорового способу життя учнів початкової школи в умовах сучасного освітнього простору	177
Висновки до другого розділу.....	189
Список використаних джерел у другому розділі.....	194
ВИСНОВКИ	212
ДОДАТКИ.....	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ДАХО – Державний архів Херсонської області

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

МОН – Міністерство освіти і науки

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦДАВОВ – Центральний державний архів вищих органів влади

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві відбувається трансформація соціальних цінностей, серед яких усе частіше домінують турбота про здоров'я, гармонійний розвиток людини. Провідними чинниками таких змін є порушення екологічного балансу в природі й забруднення навколишнього середовища, серійне виробництво на підприємствах продуктів сумнівної якості, збільшення частки розумової праці в економічному секторі, що спричиняє гіподинамію. Зазначені процеси зумовлюють актуальність дослідження феномена здоров'я. Особлива увага приділяється формуванню здорового способу життя учнів початкової школи, оскільки основи культури здоров'я особистості, дотримання режиму дня закладаються в ранньому віці.

Водночас надмірне використання сучасних інформаційних технологій, зменшення рухової активності школярів, деструкція в ціннісній свідомості, вікові функціональні зміни в діяльності різних систем організму, особливо учнів молодшого шкільного віку, спричинили погіршення стану здоров'я дітей. Саме тому актуалізується проблема формування здорового способу життя учнів початкової школи як однієї з ключових компетентностей, зазначених у Державному стандарті початкової освіти.

Пріоритетні напрями й організаційні засади формування здорового способу життя дітей визначені в законодавчих освітніх актах: Законах України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про освіту» (2017 р.) та інших. Основні вектори збереження й зміцнення здоров'я учнів початкової школи висвітлені в Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» (2011 р.), Концепції Державної національної соціальної програми «Молодь України на 2016–2020 роки» (2015 р.), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.), Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (2016 р.), Державному стандарті початкової освіти (2018 р.).

Питання формування здорового способу життя школярів у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття відображені в дослідженнях Ш. Амонашвілі, А. Зубка, В. Оржеховської, С. Свириденко, М. Солопчука, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, В. Цися (психолого-педагогічні аспекти здоров'язбереження дітей та молоді); Н. Іванова, С. Кондратюк, О. Савченко (соціально-педагогічні чинники, що негативно впливають на здоров'я учнів); Л. Волкова, О. Дубогай, Т. Єрмакової, С. Закопайло, М. Зубалій, С. Моїсеєва, Н. Терентьєвої, О. Шиян (фізичне виховання школярів); В. Горащука, Ю. Мельник, В. Скуміна (культура здоров'я особистості); Т. Волобуєвої, В. Пєнова (розвиток валеологічної освіти); М. Антропова, І. Брехмана, Т. Герлянд, С. Кондратюк, А. Хрипкової (дотримання санітарно-гігієнічних вимог в освітніх закладах); М. Амосова, Г. Апанасенко, О. Ахвердової, М. Гундарова, Ю. Лісичина (вивчення здоров'я з позиції медицини).

Проблеми збереження й зміцнення здоров'я в початковій школі відображені в науковому доробку М. Бабич, В. Бобрицької, О. Ващенко, Г. Голобородько, О. Писарчук, Ю. Півненко, О. Янкович; історико-педагогічні аспекти формування здорового способу життя школярів висвітлені у працях І. Рощина, Т. Чижик та ін.

Конструктивний пошук шляхів формування здорового способу життя школярів у галузі педагогічної, культурологічної, валеологічної освіти недостатньо висвітлений в історико-педагогічних дослідженнях, що ускладнює створення цілісної картини наукових поглядів на цю проблему.

Вивчення потребує історико-педагогічний досвід формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Саме тоді відбувалися розробка та впровадження законодавчих і нормативних документів у цій галузі, обґрунтування змісту, форм і методів формування здорового способу життя тощо. Незважаючи на досить широкий спектр досліджень, зазначений період залишається недостатньо вивченим, тому вимагає уваги та подальших наукових розвідок.

Актуальність проблеми формування здорового способу життя учнів початкової школи протягом окресленого періоду підтверджується суперечностями між:

– вагомими науковими здобутками щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи та недостатньою їх екстраполяцією в сучасний освітній простір;

– важливістю осмислення історичного досвіду формування здорового способу життя учнів початкової школи та незначною кількістю системних історико-педагогічних досліджень з цієї проблематики.

Таким чином, актуальність теми, її теоретична і практична значущість, необхідність усунення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради з теми «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (державний реєстраційний номер 0115U002891).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (протокол № 7 від 19.11.2015 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 15.12.2015 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування здорового способу життя школярів.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи формування здорового способу життя учнів початкової школи в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Мета дослідження – на основі цілісного ретроспективного аналізу розкрити зміст, форми і методи формування здорового способу життя учнів початкової школи в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття та визначити основні напрями екстраполяції конструктивного досвіду в сучасну освітню галузь.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми формування здорового способу життя учнів початкової школи та уточнити сутність базових понять дослідження.

2. Виявити чинники, які впливали на формування здорового способу життя учнів початкової школи в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

3. Обґрунтувати авторську періодизацію формування здорового способу життя учнів у початковій освіті в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

4. Визначити провідні тенденції формування здорового способу життя учнів у початковій освіті в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

5. Окреслити перспективи використання творчих ідей теорії та практики формування здорового способу життя учнів початкової школи у вітчизняній педагогіці досліджуваного періоду в умовах сучасної реформи шкільної освіти.

На різних етапах наукового пошуку використано комплекс теоретичних методів: *порівняльний аналіз* (порівняння теоретичних та психолого-педагогічних підходів до розв'язання зазначеної проблеми й уточнення понятійно-термінологічного апарату), *системно-історичний* (розгляд історичних передумов оновлення змісту, форм і методів формування здорового способу життя учнів), спеціальні наукові методи: *хронологічний* (дослідження процесу формування здорового способу життя в початковій освіті та його періодизації); *пошуково-бібліографічний* (систематизація і класифікація філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, архівних матеріалів, документів, періодичної преси з проблем формування здорового способу життя в початковій освіті); *критичний аналіз наукової й методичної*

літератури, практичного досвіду (вивчення, систематизація та узагальнення вітчизняного досвіду формування здорового способу життя учнів початкової школи), *емпіричні методи* (опрацювання документів для вивчення особливостей збереження й зміцнення здоров'я дітей в різні історичні періоди); *структурно-системний аналіз змісту, форм, методів і засобів навчання* (узагальнення виявлених здобутків та їхня інтерпретація щодо сучасної початкової освіти; окреслення можливостей творчого використання набутого досвіду формування здорового способу життя молодших школярів); *компаративний аналіз* (порівняння в діахронній площині теорії і практики формування здорового способу життя учнів початкової школи на різних етапах розвитку освіти).

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані та неопубліковані матеріали, які зберігаються в архівних фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного архіву Херсонської області, наукові праці й публікації провідних вітчизняних та зарубіжних науковців другої половини ХХ – початку ХХІ століття (монографії, рукописи дисертацій, автореферати, статті та ін.); законодавчі та нормативні акти, доповідні записки, матеріали з'їздів, конференцій, навчальні плани, навчальна література досліджуваного періоду; фонди бібліотек: Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. Сухомлинського, Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Гончара; вітчизняна історико-педагогічна та психолого-педагогічна література досліджуваного періоду та сучасних років; інформаційні ресурси мережі Інтернет, що висвітлюють проблеми розвитку початкової школи та педагогічної думки в Україні з питань формування здорового способу життя учнів початкових класів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ століття. Вибір нижньої межі (1950 р.) пов'язаний із прийняттям Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦККП № 2511 від 17.08.1950 р. «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових,

семирічних і середніх шкіл УРСР», що визначила нову парадигму зміцнення й загартування школярів, формування здорового способу життя учнів початкової школи повоєнних років.

Верхня хронологічна межа (2017 р.) пов'язана з прийняттям Закону України «Про освіту», реалізацією Концепції «Нова українська школа», що внесли суттєві зміни у функціонування початкової школи, зокрема модернізація галузі, інтеграція змісту, форм і методів формування здорового способу життя учнів початкової освіти.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– комплексно *досліджено* науково-педагогічну проблему розвитку теорії та практики формування здорового способу життя в початковій освіті у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття;

– *обґрунтовано* авторську періодизацію формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): І період – 1950–1969 рр. – *організаційний* (перший субперіод – 1950–1959 рр.; другий субперіод – 1960–1969 рр.); ІІ період – 1970–1990 рр. – *реформаційний* (перший субперіод – 1970–1983 рр.; другий субперіод – 1984–1990 рр.); ІІІ період – 1991–2017 рр. – *модернізаційний* (перший субперіод – 1991–2001 рр.; другий субперіод – 2002–2017 рр.);

– *виявлено* чинники, що впливали на формування здорового способу життя учнів початкової школи досліджуваного періоду: *суспільно-економічні* (євроінтеграційні освітні процеси; модернізація матеріально-технічної бази освітнього середовища початкової школи (інтерактивне дидактичне обладнання; створення навчальних осередків); *освітні* (розробка галузевих нормативно-правових документів; оновлення змісту початкової освіти; запровадження науково-дослідної експериментальної роботи в школі першого ступеня); *медико-гігієнічні* (забезпечення санітарно-гігієнічних умов організації навчання та відпочинку молодших учнів; створення закладів охорони здоров'я (Центри здоров'я дитини, Центри гігієни та громадського здоров'я населення);

соціокультурні (формування свідомого ставлення дітей до цінності здоров'я; проведення агітаційно-роз'яснювальної роботи);

– *розкрито* тенденції, що зумовили формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: *структурно-організаційні* (організація фізкультурно-оздоровчої діяльності в групі продовженого дня; забезпечення раціонального збалансованого харчування через модернізацію та будівництво шкільних їдалень, буфетів); *змістові* (оновлення змісту і структури початкової освіти з метою різнобічного розвитку дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей; запровадження «Шкіл сприяння здоров'ю»); *освітньо-технологічні* (упровадження інноваційних технологій та методик: проектні здоров'язбережувальні технології, особистісно зорієнтоване навчання, технологія М. Єфименка, «Навчання в русі»); *інформаційно-просвітницькі* (агітаційно-просвітницька робота: виступи агітбригад, проведення Місячника здорового способу життя, зустрічі з лікарями, спортсменами, працівниками соціальних служб та іншими);

– *визначено* перспективи використання позитивного досвіду формування здорового способу життя учнів початкової школи в сучасних закладах освіти: збільшення рухової активності учнів початкової школи через застосування інноваційних форм роботи; налагодження співпраці з асоціаціями та громадськими організаціями; запровадження соціально-партнерського проекту, у якому здійснюватиметься формування цінності здоров'я школярів.

Розглянуто зміст дефініцій «здоров'я», «здоровий спосіб життя» та визначено поняття «формування здорового способу життя учнів початкової школи».

Подальшого розвитку набули положення, що розкривають систему формування здорового способу життя учнів початкової школи.

До наукового обігу введено маловідомі документи, історичні факти та відомості щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи,

що ґрунтуються на виявлених архівних матеріалах, зокрема: ДАХО у м. Херсон – Ф. 3706, Ф. 2239, Ф. 2004; ЦДАВО у м. Київ – Ф. 166.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його результати відображені в спецкурсі «Здоровий спосіб життя – здорова нація» та методичних рекомендаціях «Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива». Розроблені матеріали можуть використовуватися в закладах вищої освіти під час підготовки вчителів початкових класів та вчителів фізичної культури, у системі післядипломної педагогічної освіти та при організації роботи з педагогами закладів загальної середньої освіти.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка про впровадження № 01–348 від 08.06.2018 р.); Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради (довідка про впровадження № 01–356 від 08.06.2018 р.); Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти» Вінницької обласної ради (довідка про впровадження № 01/21–472 від 08.06.2018 р.); Херсонського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад-загальноосвітня школа I ступеня – гімназія» № 7 Херсонської міської ради (довідка про впровадження № 358 від 26.12.2017 р.); Херсонської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 36 Херсонської міської ради (довідка про впровадження № 27/2 від 12.06.2018 р.)

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертаційного дослідження, які виносяться на захист, є особистим надбанням автора. В науковій праці [4], опублікованій у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні здоров'язбережувальних підходів у формуванні здорового способу життя учнів початкової школи.

Апробація результатів дослідження. Основні матеріали й висновки було представлено автором на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних

конференціях, а саме: *міжнародних*: «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина» (Луцьк, 2016 р.); «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 2018 р.); «Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання» (Краматорськ, 2018 р.); *всеукраїнських*: «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики (присвячена 20-річчю прийняття Конституції України)» (Дніпро, 2016 р.); «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016 р.); «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Херсон, 2017 р.); «Я. А. Коменський – видатний педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)» (Херсон, 2017 р.); «Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід, реалізації, перспективи» (Херсон, 2017 р.); «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро, 2017 р.); «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2017 р.); «Нова українська школа – діалог з В. Сухомлинським» (Херсон, 2018 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації відображено у 21 публікації, з них: 5 статей опубліковано у збірниках наукових праць, що входять до переліку фахових видань України (4 одноосібних, 1 – у співавторстві), 1 стаття – у періодичному науковому виданні зарубіжної країни; 2 статті – у наукових збірках і педагогічних виданнях; 11 – матеріали конференцій; 1 – програма спецкурсу, 1 – методичні рекомендації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (340 найменувань) та 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок. Основний текст викладено на 170 сторінках. Роботу ілюстровано 14 таблицями та 3 рисунками.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ШКОЛЯРІВ

1.1 Здоровий спосіб життя як соціокультурний і психолого-педагогічний феномен

В умовах глобалізації сучасного освітнього простору, впровадження інформаційних технологій, в контексті реалізації основних концептуальних положень модернізації початкової школи феномен здоров'я є вищою цінністю особистості. Погіршення стану здоров'я людини відбувається на фоні напруженої санітарно-епідемічної ситуації в державі, забруднення навколишнього середовища, недостатньої рухової активності.

Одним із головних чинників стратегії розвитку освіти О. Савченко визначила здоров'я. Науковець переконана, що «система освіти є державним і суспільним механізмом, який може цілеспрямовано й масштабно впливати на проведення профілактичної, діагностичної, корекційної, реабілітаційної функцій» [143, с. 393].

Збереження й зміцнення здоров'я здобувачів освіти в Україні є однією з актуальних проблем сьогодення. Насамперед слід зазначити, що право громадян на здоров'я забезпечується Конституцією України – основним законом і гарантом прав людини. Документом визначено, що цінність здоров'я людини – «одне з найголовніших немайнових благ особи», «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів» [101, с. 2]. У статті 3 Конституції України чітко висвітлено, що здоров'я є найвищою соціальною цінністю людини; стаття 49 гарантує право на охорону здоров'я населення [101].

У статті 5 Закону України «Про загальну середню освіту» висвітлено, що основними завданнями освітнього закладу є «свідоме ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності,

формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я учнів (вихованців)» [137].

Таким чином, у нормативно-правовому забезпеченні України визначення поняття здоров'я має певну схожість з визначеннями, прийнятими ВООЗ.

Основні принципи формування здорового способу життя школярів, збереження та зміцнення здоров'я дитини, усвідомлення цінності здорового організму визначено Національною програмою «Діти України», що розглядає здоров'я дітей як інтегративний показник розвитку суспільства, важливий чинник, що впливає на економічний і культурний потенціал держави [119]. Важливим документом у галузі освіти є Указ Президента про Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002 р.), що серед актуальних завдань висуває пропаганду здорового способу життя школярів [118].

В. Оржеховська доводить, що сучасна наука визначає здоров'я людини як складний феномен глобального значення, що розглядається як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорії, як індивідуальна й суспільна цінність, явище системного характеру, динамічне, що забезпечує взаємодію з навколишнім середовищем та зазнає постійних змін [126].

Основні глобальні проблеми, які впливають на загальний стан здоров'я населення, визначив П. Капіца, а саме: «техніко-економічну (виснаження природних ресурсів земної кулі); екологічну (встановлення рівноваги людини та живої природи при глобальному забрудненні навколишнього світу); соціально-політичну (вирішення проблем у масштабі всього людства)» [91, с. 422].

Розкриваючи сутність змісту, логіку вивчення наукового дослідження, взаємозв'язку компонентів, що його складають, виникає необхідність розгляду таких дефініцій, як «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «формування здорового способу життя», «культура здоров'я».

Дефінітивний аналіз історичного пошуку знань про здоров'я та відповідної освіти засвідчив значний вплив етногеографічних особливостей, державного укладу та соціального замовлення на спосіб і ставлення до здоров'я

особистості. В історико-педагогічному розвитку науки та освіти щодо формування здорового способу життя людини визначено такі періоди:

- індійська оздоровча практика – близько 3000 р. до н.е. до наших днів. У Ведах за шість століть до н.е. сформульовано основні принципи дотримання здорового способу життя, наведено поради щодо здоров'язбереження людини;

- єгипетська оздоровча практика – від примітивних людей до 1000 р. до н.е. – особиста чистота;

- іудейський код здоров'я – від 1500 до 500 рр. до н.е. – формулювання кодів здоров'я, які б включали особисту чистоту і заходи охорони здоров'я;

- грецький підхід до здоров'я – від 1000 до 200 рр. до н.е. – наголос на культурі тіла;

- романська популяризація здоров'я, близько 100 р. до н.е. до 500 рр. н.е. – створення санітарних умов;

- аскетизм (Середньовіччя), близько 400 до 1000 рр. – духовний розвиток;

- відродження поняття культу тіла, близько 1096 до 1248 рр. – повернення до культу тіла;

- період здоров'я перед сучасним, близько 1500 до 1800 рр. – відсутність об'єднаної оздоровчої програми;

- сучасна ера здоров'я, близько 1850 р. до нинішнього часу – поширення ідеї формування оздоровчого, суспільного здоров'я, інших досягнень гігієни і оздоровчих наук [35].

Аналіз науково-методичних джерел, показав, що одним із ранніх визначень дефініції здоров'я належить Алкмеону (античні часи, початок V століття до н.е.), який визначив здоров'я «як гармонію або рівновагу протилежно спрямованих сил» [168, с. 10]. Античне уявлення про здоров'я взагалі ґрунтується на ідеї оптимального співвідношення тілесної і духовної сутності людини, що створюють упорядковану внутрішню єдність [168].

У працях Аристотеля знаходимо роздуми щодо структури людської душі, щастя, чеснот. Філософ не досліджував душевні муки, але в порадах, як досягти щастя, він рекомендував уникати душевних страждань. Аристотель

стверджував, що найвища форма розумності добродесної людини – це споглядання. «Якщо людина нещаслива, її можуть підтримувати друзі та близькі люди і таким чином беруть частину нещастя на себе» [9, с. 34].

Піфагор розглядав здорову людину у поєднанні з гармонією, яку вбачав у музичних звуках, співвідношеннях чисел, людської душі. Його ідеї стосуються душевного здоров'я. Людину вважав часткою Всесвіту, бо душа людини налаштована на вищий порядок, властивий Всесвіту. Щоб бути в гармонії з космічним порядком, людина повинна дотримуватися міри в думках, почуттях, діях, формувати цінності, виявляти стриманість, повагу до вчених минулого [168, с. 52].

Ібн Сіна (Авіценна) визначив необхідність не тільки вивчення і лікування хвороб, а й наукового осягнення основ здоров'я, ретельного дослідження «режиму (способу життя) здорових людей». Він виділив у медичній науці дві частини – теоретичну і практичну. Остання, у свою чергу, також включає дві складові. Це, по-перше, «вивчення режиму здорових тіл» – розділ, присвячений питанням збереження здоров'я, або «наука збереження здоров'я». І, по-друге, «знання режиму хворого тіла» – дисципліна, яка вказує «шлях повернення до здорового стану» і позначена як «наука лікування» [168].

Розвиток людини як індивіда, її внутрішні переживання, що супроводжують цей процес, розглядав Ф. Гегель у відомій праці «Філософія духу». «Сущность духа... свободна... Дух обладает силой сохраняться и в противоречии, а следовательно, и в страдании, возвышаясь как над злом, так и над недугом» [37, с. 25-26].

Гіпократ показував людину в нерозривній єдності тілесного і духовного життя, вбачав у темпераменті внутрішню гармонію складових частин тіла. Основну роль життя людини поділяв на чотири «соки», що підвладні природним стихіям: вогонь, земля, вода і повітря [40].

У ХІХ ст. психологічна наука не звертала увагу на ірраціональні, підсвідомі прояви психіки людини, називаючи їх негативними, але в ХХ столітті, з набуттям популярності класичного психоаналізу З. Фрейда,

заснованого на багатьох спостереженнях невротичних проявів, підсвідоме особистості стало центром пильної уваги та досліджень психологів [159]. З. Фрейд розглядав культуру як джерело душевних страждань. Психолог виділив дві групи причин, які можуть призвести до втрати душевного здоров'я: загроза безпеки власному «Я» та суперечності між устремлінням організму до самозбереження й інстинктивними потягами [159].

К. Ясперс розглядав здоров'я як «природний уроджений потенціал людського покликання» [173, с. 9].

К. Роджерс розглядав здорову людину як активну, рухливу, відкриту, а не ту, яка постійно використовувала захисні реакції. Він був переконаний, що активна людина добре пристосовується до мінливих умов, терпима до інших, емоційна й рефлексивна [168].

Я. Коменський зазначав, що дитина сама по собі не стане людиною, її треба навчати та виховувати. Всі люди, писав він, і багаті і бідні, і здатні й нездатні, хлопчики й дівчата, в містах і селах повинні навчатися в школах, щоб стати людьми; без освіти люди подібні до диких звірів, нерозумних тварин [98, с. 36]. Великий педагог, філософ розумів, що побудувати ефективний освітній процес неможливо без наявності у школярів міцного здоров'я, тому часто нагадував, що «за здоров'ям дітей потрібно стежити з найбільшою старанністю...» [99, с. 128].

Значний внесок у вивчення основ здоров'я, повноцінного фізичного розвитку дітей зробила С. Русова, яка виявила, що у перші шість років життя, при вступі в початкову школу, починає закладатися система певних знань, фізичних можливостей у школярів [141].

Аналіз джерельної бази дослідження дозволив виділити змістовну значущість дефініції «здоров'я», що висвітлена в авторських підходах та тлумаченнях. Як свідчить дефінітивний аналіз, представлений у *додатку Б*, поняття «здоров'я» розглядаємо як явище самостійне і багатоаспектне, що виявляє надзвичайну цінність для усього людства.

Отже, з огляду на різноманітність тлумачень змісту поняття «здоров'я», у визначеннях науковців виявляємо певні розбіжності та відмінності, тісно пов'язані з відповідними чинниками, а саме:

1) часом надання дефініції – з кожним роком збільшується кількість наукових досліджень у галузі психології, педагогіки, історії, медицини, філософії, що надають можливість уточнити, розширити, узагальнити вже сформульоване поняття;

2) бажанням визначити всі складові й аспекти складного феномену «здоров'я»;

3) аналізом ідей, поглядів, теорії та практики попередників минулих років, що є фундаментальною основою для наукових досліджень проблеми формування здорового способу життя школярів у сучасному освітньому середовищі.

Аналізуючи наведені визначення, можна встановити, що певні науковці пов'язують феномен «здоров'я» з функціонуванням усього організму, адаптацією людини до змін навколишнього середовища, фізичною, соціальною, психічною, духовною гармонією тіла.

Важливі складові здоров'я людини висвітлено в Національній програмі «Діти України», серед яких – фізична, психічна, соціальна та духовна. Усі вони взаємопов'язані між собою та визначають інтегрований вплив на загальний стан здоров'я особистості [119].

Розглядаючи фізичне (соматичне) здоров'я людини, розуміємо рівень зростання, розвиток і поточний стан функціональних можливостей органів та систем організму. Воно обумовлене властивостями організму як біологічної системи, що має здатність зберігати індивідуальне існування з допомогою самоорганізації. До проявів самоорганізації належать: здатність до саморегуляції, самовідновлення [19].

Факторами фізичного здоров'я є: рівень фізичного розвитку, фізичної підготовки, готовності організму до виконання фізичних навантажень, здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму [126].

С. Горденко під фізичним здоров'ям людини визначила «правильне функціонування всіх систем організму, прагнення до фізичної досконалості й загальної фізичної працездатності, загартованість організму, дотримання раціонального режиму дня, виконання вимог особистої гігієни, правильне харчування» [45, с. 97].

Психічний (психологічний комфорт) – відповідність когнітивної діяльності календарному віку, розвиненість довільних психічних процесів, наявність саморегуляції; наявність адекватних позитивних емоцій; відсутність акцентуацій характеру та шкідливих звичок [126, с. 28].

А. Маслоу під психічним здоров'ям людини розумів спрямованість особистості до самоактуалізації, серед яких виділяв такі умови: правильне уявлення людини про саму себе та прагнення до гуманістичних цінностей [126].

Л. Байкова у статті «Теоретико-методологічні основи дослідження взаємозв'язку психічного і соціального здоров'я» використовує термін «психологічне здоров'я», яке, на погляд І. Дубровіної та О. Хухляєвої, розглядається як динамічна сукупність психічних рис, що забезпечують внутрішню гармонію особистості, гармонію людини і суспільства, можливість повноцінного функціонування людини у процесі життєдіяльності. Критеріями психологічного здоров'я є: здатність до саморегуляції (зовнішньої та внутрішньої), наявність позитивного образу «Я», володіння рефлексією, потреба в саморозвитку [14, с. 4].

Деякі науковці [10], [90], [149] виокремили невід'ємні складові психічного здоров'я:

- 1) стійкість до подолання труднощів;
- 2) збереження віри в себе;
- 3) впевненість у собі, своїх можливостях;
- 4) досконалість психічного саморегулювання;
- 5) постійний досить високий рівень настрою.

Досліджуючи питання психічного здоров'я, М. Андрос у статті «Психологічне здоров'я особистості в освітніх закладах» виділив основні складові:

- 1) розумова – вміння отримувати, аналізувати та використовувати потрібну інформацію;
- 2) емоційна – здатність розуміти, висловлювати і регулювати свої почуття;
- 3) практична – здатність усвідомлювати свої потреби й інтереси, ставити відповідну мету та досягати її;
- 4) особистісна – відчуття і прийняття себе як особистості (на основі самопізнання, самоаналізу, самооцінки тощо);
- 5) соціальна – здатність адекватно розуміти та будувати стосунки з соціальним оточенням (сім'я, друзі, колеги, колектив тощо) [75].

На думку С. Громбах, психічне здоров'я школярів може залежати від виконання певних психогігієнічних завдань, а саме:

- 1) забезпечення гармонійного психічного розвитку дітей;
- 2) організація навчання таким, яке б давало дітям радість і відбувалося на фоні позитивних емоцій, що є запорукою психічного здоров'я;
- 3) уникання надмірного інтелектуального перевантаження;
- 4) запобігання психотравмуючих ситуацій у освітньому закладі [87, с. 92–114].

Одним із засновників сучасної соціальної психіатрії, фундаторів радянської психіатричної школи, професором Д. Мелеховим досліджено людину цілісно, у всій повноті її фізичних, психічних і духовних проявів, як духовну особистість [123]. Відповідно до персоналістичної антропології, він розуміє особистісну духовну сферу як таку, що домінує і перебуває у певних взаємовідносинах із душевною та біологічною. Духовність – норма людського життя, що проявляється у свідомості й волі, одухотвореності всіх аспектів людської психіки: емоційна сторона набуває прагнення до краси, воля – прагнення до безкорисливих вчинків, розум – прагнення до ідеальності. В єдності та рівновазі всіх складових – духу, душі й тіла – людської природи

полягає справжнє здоров'я людської особистості, основа цілісності нашого «Я» [123, с. 56].

Духовний (душевний) – пріоритетність загальноосвітніх цінностей; наявність позитивного ідеалу відповідно до національних та духовних традицій, працелюбність, доброчинність, відчуття прекрасного в житті, природі, мистецтві. Духовне здоров'я можна визначити як спроможність особистості регулювати своє життя і свою діяльність згідно з гуманістичними ідеалами, які виробило людство в процесі історичного розвитку. Саме духовне здоров'я є визначальним у ставленні людини до себе, до інших, до суспільства і є пріоритетним в ієрархії аспектів здоров'я [126, с. 28-29].

Сьогодні проблемі духовності й духовного зцілення дедалі частіше приділяють увагу науковці, які знаходять пряму залежність між духовністю і фізичним здоров'ям людини, між її думками та долею. Рівень духовного розвитку людини, впливаючи на її характер і спосіб мислення, а далі – й на інформаційно-енергетичні структури, визначає фізіологічні функції організму [110].

Розглядаючи соціальне здоров'я населення, можна стверджувати, що це сукупність фізичного, психічного, соціального, духовно-морального і репродуктивного здоров'я людини. Пріоритетності сьогодні набуває здатність суспільства об'єктивно оцінювати стан здоров'я свого організму, вживати заходів для його поліпшення.

Аналіз науково-педагогічної літератури допоміг знайти визначення Г. Апанасенко щодо сутності поняття «соціальне здоров'я». Він переконаний, що «соціальне здоров'я – це функціонування особистості як повноправного члена суспільства, її безконфліктна взаємодія з навколишнім світом, доброзичливі взаємини в колективі, у сім'ї, в суспільстві» [8, с. 245].

Інше тлумачення пропонує І. Журавльова, яка розглядала соціальне здоров'я як феномен гармонійної взаємодії людини із соціальним середовищем, ставлення до себе та свого місця у соціальній структурі, що зумовлює її

життєздатність, оптимальність функціонування у соціальному середовищі [126].

Гармонійне функціонування людського здорового організму виявляється не лише у відсутності захворювань, але й у духовному, фізичному, розумовому та соціальному добробуті, розвитку фізичних і духовних сил, у принципах взаємодії всіх органів та систем.

Психічне здоров'я – це індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, що характеризується психологічними показниками у сферах емоцій, волі, мислення, інтелекту.

Всі аспекти здоров'я людини мають розглядатися у взаємозв'язку. Ще стародавня медицина та культура приділяли увагу такій системі виховання, в якій поєдналися б усі аспекти здоров'я.

Заслуговує на увагу й потребує вивчення підхід А. Казібекової щодо класифікації поняття «здоров'я». Науковцем виділено такі дефініції, як: «здоров'я населення», «громадське здоров'я», «здоров'я популяції».

«Здоров'я населення» вченою розглянуто як статичне поняття, що характеризується комплексом демографічних показників: народжуваністю, смертністю, рівнем розвитку, захворюваністю, середньою тривалістю життя, а також різними соціально-біологічними показниками [90].

Поняття «громадського здоров'я» визначено як здоров'я груп (статеві-вікових, соціальних, професійних та ін.) населення, що мешкають на певній території, в різних країнах, регіонах. Громадське здоров'я є результатом соціально опосередкованих дій, які виявляються через спосіб життя людини, групи населення.

«Здоров'я популяції» висвітлено як процес соціально-історичного розвитку психосоціальної й біологічної життєдіяльності населення в ряду поколінь, підвищення працездатності та продуктивності суспільної праці, вдосконалення психофізіологічних можливостей людини [90].

Для пошуку найбільш оптимальних шляхів науково-психологічного вивчення і розв'язання даної проблеми вважаємо пріоритетним дослідити

існуючі педагогічні розробки феномену «культура здоров'я», оскільки він тісно взаємозв'язаний із визначеннями «здоров'я».

Одним з головних компонентів поняття «культури здоров'я» є слово «культура», яке є достатньо вживаним, але не має єдиного тлумачення.

Культура – це все те, чого досягло людство в матеріальному і духовному плані за час свого існування, це ставлення до самої себе, властиве лише людині, це не лише сума знань, але й поведінка, сукупність етичних начал. Ядро культури складають загальнолюдські цілі та цінності, а також способи їх сприйняття і досягнення, що історично склалися, але, виступаючи як загальне явище, культура сприймається, освоюється й відтворюється кожною людиною індивідуально, обумовлюючи її становлення як особи [43].

Аналізуючи різні підходи до розуміння феномена культури, В. Максакова виділяє евристичну концепцію, яка зводить культуру до креативної діяльності людини щодо вдосконалення того, що їй дається в природі, суспільстві, самій собі як космопланетарній, біосоціалній, культурно-історичній істоті [110].

Дослідження природи «культури» як сукупності цінностей дозволило визначити її актуальною у педагогічній діяльності освітніх закладів, адже завдяки їй змінюються погляди педагогів про предмет, мету, зміст, методи освітнього процесу залежно від конкретних культурних обставин реальності. Отже, можна зробити висновок, що культура – це особлива форма буття, виникнення, існування, яка пов'язана з діяльністю людиною, а сама людина є феноменом, продуктом, який відтворює певна культура.

У 80-х роках ХХ століття вперше у праці «Человек и здоровье» В. Климової зустрічається термін «культура здоров'я». Учена переконана, що «людина не має права – у такі умови вона поставлена – вважати себе освіченою, не освоївши культуру здоров'я» [93, с. 16].

Відтак, донедавна поняття культура і здоров'я співіснували ізольовано одне від одного. Проте сьогодні в умовах освітніх трансформацій, інтеграції інноваційних концепцій дефініція «культура здоров'я людини» набуває актуальності, хоч в історико-педагогічній науці існує не так давно. Аналіз

науково-методичних джерел дозволив виокремити низку визначень зазначеного поняття. У межах цього параграфа схарактеризуємо основні авторські тлумачення щодо визначення змісту дефініції (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Визначення змісту поняття «культура здоров'я»

Зміст поняття	Автор, джерело визначення
Важливий складовий компонент загальної культури людини, обумовлений матеріальним і духовним середовищем життєдіяльності суспільства, що виражається в системі цінностей, знань, потреб, умінь і навичок з формування, збереження й зміцнення її здоров'я	В. Горащук [43, с. 167–174]
Ціннісне ставлення до свого здоров'я, усвідомлення особистісного і соціального значення здоров'я, потреба в його збереженні і зміцненні	Л. Аллакаєва [3, с. 15]
Активна діяльність самого суб'єкта, спрямована на досягнення стану гармонійної саморегуляції організму і його динамічної взаємодії з середовищем, заснована на знаннях, оцінках, вміннях, навиках, результатом якої є соціальне, духовне і фізичне благополуччя	Л. Мальцева, Г. Рудакова [110, с. 149]
Інтегроване створення особистості, що виявляється в її мотиваційній, теоретичній і практичній підготовці до формування, збереження та зміцнення свого здоров'я в усіх його аспектах (духовному, фізичному, психічному) та розумінні здоров'я як цінності, або невід'ємна складова загальної культури особистості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок з питань формування, відтворення, зміцнення здоров'я та характеризується високим рівнем культури поведінки стосовно власного здоров'я й здоров'я оточення	В. Оржеховська [126, с. 5-6]
Визначають основні підходи: 1) <i>ціннісний (аксіологічний)</i> , в якому феномен розуміється перш за все як система, засвоєних особистістю цінностей, пов'язаних зі здоров'ям; 2) <i>діяльнісний</i> , де поняття представляється як цілеспрямована організована діяльність особистості, метою якої є збереження і зміцнення здоров'я; 3) <i>інтелектуально-інформаційний</i> , поняття виступає як система засвоєних теоретичних і практичних різногалузевих знань, пов'язаних зі здоров'ям, уміння їх здобувати і поширювати; 4) <i>інтегративно-особистісний</i> – цей підхід представляє найбільш цілісне і системне уявлення про культуру здоров'я особистості як інтегративне особистісне утворення, що являє собою динамічне поєднання різноманітних психічних функцій і складових особистості, орієнтованих на досягнення і збереження здоров'я	В. Гаврилькевич, С. Крук [36, с. 15]
Інтегроване утворення особистості, що виявляється в її мотиваційній, теоретичній і практичній підготовці до формування, збереження та зміцнення свого здоров'я в усіх його аспектах (духовному, психічному й фізичному) та розумінні здоров'я як цінності	В. Бабич [11]
Невід'ємна складова культури духовної і моральної, культури праці й відпочинку, культури особистості й культури взаємин між людьми	В. Скумін [146]

Як свідчить дефінітивний аналіз, представлений у табл. 1.1, поняття науковців «культура здоров'я» у галузі педагогіки та психології має

багатоаспектний зміст. Більшість авторів розуміють дефініцію «культура здоров'я» як не тільки певну систему знань про здоров'я, а й вироблену відповідну поведінку особистості щодо збереження й зміцнення в усіх його складових.

Узагальнюючи вищезазначені дефініції, резюмуємо, що культура здоров'я – це особистісний феномен, що ґрунтується на вихованні певних цінностей, спрямованих на соціальний розвиток людини та зміцнення її здоров'я.

Аналіз наукових досліджень та підходів щодо визначення поняття культури здоров'я свідчить про цінність даного феномена, що виявляється основним чинником громадянського виховання, а саме – способом організації життєдіяльності особистості, сферою духовності людини, моральної поведінки та норм населення.

У Національній доктрині розвитку освіти наголошується на тому, що «держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню і впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень із проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя й виховання культури поведінки в населення» [118, с. 2].

Опрацювання науково-теоретичних джерел щодо аналізу поняття культури здоров'я засвідчує, що цей термін є багатокомпонентним, тому формування культури здоров'я школярів неможливе без урахування всіх сфер здоров'я та чинників впливу, серед яких виділяємо: здоров'язбережувальне освітнє середовище, формування валеологічних знань, суспільно-моральні норми поведінки, вплив засобів масової інформації тощо.

Поліаспектність терміну «культура здоров'я» людини зумовлює наявність різних підходів до розуміння соціальних та специфічних функцій.

1. Загальний розвиток та зміцнення здоров'я населення незалежно від віку, статі, ступеня фізичного розвитку.

2. Високий рівень культури здоров'я індивіда, що сприятиме підвищенню рівня життєдіяльності (підвищення працездатності, протистояння несприятливим умовам навколишнього середовища.)

3. Задоволення потреб індивіда в активному відпочинку й раціональному використанні вільного часу для свого розвитку.

4. Розвиток вольових, духовних, психічних, фізичних здібностей для повноцінного розвитку особистості [43].

Дослідження понять «здоров'я», «культура здоров'я» свідчить про нерозривність їх із поняттями «збереження», «зміцнення», «формування», «спосіб життя», «здоровий спосіб життя».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо термін «збереження», що є похідним від слова «зберігати» та означає дію, стан. «Зберігати» означає:

- «1) оберігаючи, тримати цілим, не давати пропасти, зникнути;
- 2) тримати що-небудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування;
- 3) дбаючи, тримати що-небудь у доброму стані, намагатися залишити незмінним;
- 4) (від чого). Оберігати, захищати від чого-небудь згубного;
- 5) продовжувати залишатися в якому-небудь стані, не втрачати якихось ознак, властивостей, якостей і т. ін.;
- 6) дотримуватися чого-небудь;
- 7) дбайливо ставитися до чого-небудь, не розтрачувати чогось» [29, с. 346, с. 257].

Слово «зміцнення» означає дію за значенням дієслова «зміцнювати»:

- «1) робити міцнішим, стійкішим; укріплювати; (перен.) робити що-небудь надійнішим, більш сталим, постійним;

2) загартовувати кого-, що-небудь; робити стійкішим, здоровішим, витривалішим; робити духовно, морально сильнішим, міцнішим» [29, с. 374].

«Формування» означає дію за значенням дієслів «формувати» і «формуватися»:

1) надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо;

2) виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру;

3) надавати чому-небудь завершеності, визначеності;

4) визначати, встановлювати, намічати що-небудь [29, с. 1329]. Цей термін використовують як загальносоціальний та педагогічний.

О. Шиян переконана, що спосіб життя – це найхарактерніші способи та види діяльності людей у певних суспільних та історичних умовах. Звідси спосіб життя є інтегральною характеристикою життєдіяльності, і тому повинен розглядатися у зв'язку зі всією сукупністю умов життя (соціальних, природно-біологічних, побутових, психолого-педагогічних), а його вивчення потребує комплексного підходу. Поняття «спосіб життя» (від лат. *Modus vivendi*) відоме ще з XV ст., коли воно вживалося у юриспруденції як тимчасова угода про щось. Воно включає в себе категорії, що зумовлені історичними традиціями, закріплені у свідомості людей та відображають державний уклад. Спосіб життя – соціальна категорія, що включає рівень, якість, уклад і стиль життя. Рівень життя – це комплексна соціально-економічна категорія, що відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб людей, ступінь їх задоволення та умови в суспільстві для розвитку й задоволення цих потреб [166].

Багато вітчизняних та сучасних науковців у різні історичні періоди вивчали питання формування здорового способу життя. Тому спочатку зупинимося на тлумаченні поняття «спосіб життя».

Так, за визначенням В. Лапіна, спосіб життя розглядається як сукупність матеріальних умов, суспільних і соціальних установок (культури, звичаїв тощо) та природних чинників, що визначають поведінку особистості. Здоровий спосіб

життя визначено як спосіб життя людини, націлений на профілактику захворювань та зміцнення здоров'я [105].

Ю. Лісицин розглядав «спосіб життя» як проблему: «економічну – «рівень життя», що характеризує розмір, структуру матеріальних і духовних потреб; соціологічну – «якість життя», що об'єднує порядок суспільного життя, побуту, культури, в рамках якого відбувається життєдіяльність; соціально-психологічну – «стиль життя», тобто індивідуальні особливості поведінки; соціально-економічну – «уклад життя», що характеризує показник рівня комфорту, задоволення потреб» [107].

Сучасні підходи до розуміння сутності дефініції «спосіб життя» та «здоровий спосіб життя» значно змінилися. Нове бачення було запропоноване Всесвітньою організацією охорони здоров'я (далі – ВООЗ) у 1998 році, що дало змогу розширити перелік чинників, які впливають на формування здорового способу життя школярів. За визначенням ВООЗ, спосіб життя – це спосіб існування, що базується на взаємодії між умовами життя і конкретними моделями поведінки індивіда. Відповідно моделі поведінки формуються внаслідок взаємодії особистісних характеристик індивідуума, його взаємодії із суспільством, а також соціоекономічними й екологічними умовами життя. Категорія «здоровий спосіб життя» виникає як відображення життєвого процесу людини у певних соціальних умовах і, отже, вона обумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками. Зовнішні чинники, що детермінують здоровий спосіб життя, визначають умови його існування (соціальне оточення, матеріальні, природні, побутові умови, культура, макро- і мікросередовище й багато інших впливів) [12].

Взаємозв'язком способу життя та здоров'я людини виступає поняття «здоровий спосіб життя». Воно поєднує в собі виконання особистістю професійних, громадських, побутових функцій у сприятливих умовах для формування здорового способу життя і гармонійного розвитку особистості. Таким чином, «здоровий спосіб життя» – це діяльність особистості, що спрямована на зміцнення й розвиток індивідуального, суспільного здоров'я.

Джерело цінних думок про здоровий спосіб життя дітей знаходимо у доробку Г. Апанасенко, який визначив такі основні фактори: екологію, режим дня, правильну організацію фізичного виховання, розумові перевантаження, психічне напруження [8].

Педагогічна спадщина великого гуманіста В. Сухомлинського є невичерпним джерелом ідей та постулатів про формування здорового способу життя школярів під час освітнього процесу. Працюючи в Павлівській середній школі, педагог втілював свої педагогічні ідеї у життя, в тому числі і піклування про здоров'я молодших школярів. Узагальнюючи накопичений досвід педагога, виділяємо його «Школу радості», у якій виокремлено основні чинники формування здорового способу життя школярів: раціональна організація рухової активності; комплексна система загартування; чергування видів діяльності тощо [152; 153].

Збереження й зміцнення здоров'я дітей педагог сприймав як найважливіший аспект практичної діяльності всіх педагогів школи. Цій проблемі науковець присвятив низку наукових праць: третій розділ «Павлівська середня школа»; деякі підрозділи книги «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Сто порад учителеві» і збірник «Обережно: дитина! У своїх працях новатор розглядає не лише фізичне, а й психічне, розумове здоров'я дитини. Педагог «не ототожнював здоров'я дитини з фізичним вихованням, а розглядав останнє як похідне від здоров'я» [153, с. 4].

В. Сухомлинський відстоював думку, що «гарне здоров'я, відчуття повноти, що не виснажують фізичних сил – найважливіше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі. Хвора, квола, схильна до захворювань дитина – джерело численних негараздів» [153, с. 155].

Слід підкреслити, що, незважаючи на популярність використання терміну «здоровий спосіб життя», єдиної точки зору щодо його трактування так і не існує. Дана ситуація підтверджується аналізом, проведеним В. Бобрицькою, яка

використовувала різні наукові підходи та порівняла одинадцять визначень здорового способу життя [23, с. 201-202]. У дев'ятьох з розглянутих визначень за основу було взято слово «діяльність», у двох інших – «цінність» і «стиль існування». Дослідниця наголошує: аби дати повноцінне визначення поняттю «здоровий спосіб життя», необхідно розкрити сутність складових даного поняття.

Як професійну цінність, що є частиною професійної діяльності особистості, розглядає здоровий спосіб життя В. Сорокіна. Вчена переконана, що «в умовах здорового способу життя у особистості формується відповідальність за здоров'я як частини загальнокультурного розвитку» [149, с. 8–9].

С. Горчак розглядає здоровий спосіб життя як цілісний спосіб життєдіяльності людей, спрямований на гармонійну єдність фізіологічних, психічних і трудових функцій. Він зумовлює можливість повноцінної участі людини в різноманітних видах соціального життя [45, с. 35–36].

Т. Бабюк переконаний, що «здоровий спосіб життя – це система ціннісно-змістових установок, знань, мотиваційно-вольового досвіду особистості, який безперервно трансформується; це практична діяльність суб'єкта, спрямована на збереження та розвиток здоров'я в процесі адаптації до змінених умов життєдіяльності у відповідності з віковим розвитком» [12, с. 116].

У визначенні поняття здорового способу життя необхідно враховувати два відправних чинники – генетичну природу даної людини та її відповідність щодо конкретних умов життєдіяльності. Здоровий спосіб життя – спосіб життєдіяльності, що відповідає генетично зумовленим типологічним особливостям даної людини, конкретним умовам життя і спрямований на формування, збереження і зміцнення здоров'я та на повноцінне виконання людиною її соціально-біологічних функцій [26, с. 24].

В основі здорового способу життя визначається низка ключових положень:
– активним носієм здорового способу життя є конкретна людина як суб'єкт і об'єкт своєї життєдіяльності і соціального статусу;

– в реалізації здорового способу життя людина виступає в єдності своїх біологічного і соціального начал;

– в основі формування здорового способу життя лежить особистісно-мотиваційна установка людини на втілення своїх соціальних, фізичних, інтелектуальних і психічних можливостей та здібностей;

– здоровий спосіб життя є найбільш ефективним засобом і методом забезпечення здоров'я, первинної профілактики хвороб і задоволення життєво важливої потреби у здоров'ї [26].

У дослідженні С. Закопайло висвітлено, що ефективність виховання у школярів ціннісного ставлення до здорового способу життя підвищиться за умови оволодіння учнями системою знань про цінності здорового способу життя, а зміст, засоби і форми фізичного виховання будуть адекватні в цій системі [83].

Розвиток освітньо-оздоровчої системи розглядався О. Дубогай, яка, досліджуючи здоровий спосіб життя учнів початкової школи, обґрунтувала реалізацію комплексу педагогічних, біологічних і соціально-психологічних профілактичних заходів у системі «школа – сім'я». До важливих чинників формування здорового способу життя школярів дослідниця зараховувала забезпечення активного рухового режиму як одного з основних компонентів збереження й зміцнення здоров'я [70].

Поняття «здоровий спосіб життя» інтегрує взаємозв'язок способу життя та здоров'я людини, об'єднує всі умови, особистісні якості, процеси, все, що допомагає нормальному функціонуванню людини у професійній, суспільній, побутовій сферах.

С. Омельченко переконує, що здоровий спосіб життя передбачає: прагнення до фізичної досконалості; досягнення душевної психічної гармонії в житті; забезпечення повноцінного харчування; уникнення деструктивної поведінки; дотримання правил особистої гігієни; очищення організму, його загартування [124, с. 10].

Поняття «здоров'я», «культура здоров'я», «здоровий спосіб життя», «формування здорового способу життя» взаємопов'язані за змістом і перетинаються за структурними компонентами.

Дотримання здорового способу життя впливає на формування, збереження і зміцнення здоров'я, формування навичок здоров'язбережувальної компетенції школярів.

У поняття формування здорового способу життя школярів входять такі складові: (рис. 1.1.)

Рис.1.1. Складові формування здорового способу життя школярів

Аналізуючи зміст складових формування здорового способу життя школярів, представлених у таблиці, визначаємо їх пріоритетність та доцільність використання в освітньому просторі.

Враховання всіх вищезазначених складових визначає основні напрями роботи у процесі формування здорового способу учнів початкової школи в сучасному освітньому просторі.

Зважаючи на предмет наукового пошуку, на підґрунті вищезазначених означень, поняття *«здоровий спосіб життя»* розуміємо як *цілеспрямовану діяльність особистості, що передбачає збереження і зміцнення усіх складових здоров'я та сприяє вдосконаленню людського організму.*

Виходячи з вищезазначеного, зважаючи на поліаспектність феномена, *формування здорового способу життя учнів початкової школи* розглядаємо як комплексний процес, що зорієнтований на розвиток життєвої компетентності дитини, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та створення необхідних умов для збереження й зміцнення фізичної, психічної, духовної, соціальної сфер здоров'я учнів в освітньому процесі початкової школи.

У контексті обґрунтування необхідності репрезентації до визначення сутності генези змісту формування здорового способу життя учнів початкової школи важливим аспектом є вивчення джерельної бази дослідження.

1.2 Характеристика джерельної бази дослідження

Формування здорового способу життя учнів початкової школи є актуальним в умовах модернізації та реформування загальної середньої освіти, оскільки аналіз минулого досвіду є важливим для подальшого розвитку науки й освітніх потреб.

Для історико-педагогічного дослідження, як зауважували О. Адаменко [1], Н. Гупан [62], О. Сухомлинська [151], актуальним є вивчення джерельної бази, обґрунтування періодизації розвитку педагогічної думки.

Загальнонаукові підходи щодо класифікації джерельної бази, які й до сьогодні є методологічною основою історико-педагогічних досліджень, сформувалися в середині 1980-х рр. у працях радянських дослідників Д. Раскіна та Е. Дніпрова, які розробляли історіографічні й методологічні проблеми вивчення історії педагогіки та школи. Так, Д. Раскін виокремив історико-педагогічні джерела як окремий об'єкт наукового джерелознавства, вперше ввівши дидактичні джерела як самостійний компонент джерельної бази [138].

Як зазначає Л. Березівська, джерельну базу дослідження можна розподілити на два складники: джерельні й історіографічні. До джерельних дослідниць відносить оприлюднені праці науковців, керівників та працівників освітньої галузі, в яких аналізується чинний стан освітянської галузі. До історіографічних – джерела, в яких здійснюється оцінка попередніх у часі педагогічних явищ і процесів [20, с. 48].

О. Адаменко розрізняла два аспекти аналізу законодавчих документів:

- аналітичний (сукупність обов’язкових елементів: визначення зовнішніх особливостей історичної пам’ятки, доведення її автентичності (справжності); прочитання тексту джерела; установлення часу, місця, авторства, обставин і мотивів походження; тлумачення (інтерпретація) тексту; визначення вірогідності джерела, його надійності, наукової значущості);
- синтетичний (формування такого комплексу джерел на основі критичного аналізу, який дасть можливість критику отримати сукупність науково перевічених фактів з досліджуваної проблеми) [1].

При відборі джерел науковець пропонує керуватись такими принципами:

- первинна інформація, яка надходить з різних джерел, повинна бути різноманітною та відображати всі аспекти предмета дослідження;
- дані, які містяться у відібраних джерелах, мають забезпечувати надійність отриманої первинної інформації, тобто вони повинні давати не тільки багатогранну і повну, а й достовірну інформацію;
- оскільки бажано, щоб результатом аналізу отриманої з первинних джерел інформації були теоретичні узагальнення, то такі джерела мають надавати можливість оптимального охоплення найбільш істотних фактів [1].

Джерельну базу дослідження охарактеризовано комплексом архівних та опублікованих матеріалів, використання яких дозволило вирішити дисертаційні завдання. Усі джерела розподілено на *чотири групи*:

- *перша група* – це архівні матеріали та нормативно-правові документи, що висвітлюють формування здорового способу життя учнів початкової школи: законодавчі й нормативні акти України, урядів СРСР та УРСР, Верховної Ради

та Кабінету Міністрів незалежної України, постанови ЦК КПРС, КПУ, постанови й розпорядження Міністерства народної освіти, рішення колегії Міністерства освіти УРСР, нормативні акти Президента України, річні звіти шкіл, навчальні плани і програми з початкової освіти, що висвітлювали формування здорового способу життя учнів початкової школи;

– *друга група* – це історико-педагогічні дослідження, присвячені загальним питанням розвитку педагогічної науки, розвитку початкової освіти, валеології, гігієнічного виховання, фізичної культури та спорту, здорового способу життя, персоналіям видатних педагогів, психологів, гігієністів та фізіологів, державних діячів, причетних до визначення змісту та організації формування здорового способу життя учнів початкової школи;

– *третья група* – це наративні джерела: історико-педагогічні монографічні, дисертаційні дослідження, навчальні посібники, наукові статті, брошури, матеріали з педагогічних читань та конференцій, довідково-енциклопедичні видання (науково-методичні журнали, газети) та ін., видані в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття;

– *четверта група* – електронні ресурси: сайти національних бібліотек, електронні збірники, видання, бібліотека нормативно-правових актів, офіційні Інтернет-сайти (Верховної Ради України, Міністерства освіти і науки України й інші).

Особливо цінними для науково-дослідної роботи є архівні документи.

Широкий джерельний масив опублікованих і неопублікованих матеріалів, використаних для дослідження формування здорового способу життя учнів початкової школи, міститься у провідних архівах м. Києва та м. Херсона і в бібліотечних фондах України. Зокрема, це Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО), Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО).

Значна кількість документів була вивчена у фондах 166 та ЦДАВО. Фонд 166 містить постанови Народного Комісаріату освіти УРСР, накази та проекти наказів Ради Міністрів УРСР, документи засідань колегії МО, доповідні

записки, річні звіти обласного відділу народної освіти та спортивних шкіл УРСР, інформації тощо.

Зокрема, у дослідженні використані матеріали ЦДАВО України Ф. 166 опис 15 (Спр. спр. 55, 112, 286, 911, 864, 1036, 1966, 3220, 3612, 4760, 6119, 8041, 9176.); Ф. 166 Оп. 17 (Спр. 147).

Опрацювання зазначених джерел дозволило одержати науково значимі результати дисертаційного дослідження, дослідити проблеми й недоліки, шляхи розвитку формування здорового способу життя школярів, особливо учнів початкової школи.

Основними пріоритетами державної політики в галузі освіти є відповідні законодавчі та нормативно-правові акти, які ми віднесли до першої групи: закони, укази Президента, постанови, накази та нормативно-методичні документи.

За допомогою системного аналізу нормативно-правових актів у сфері освіти, охорони та здоров'я населення, фізичної культури і спорту радянського періоду та періоду незалежної України було досліджено: Закон Української РСР від 24.12.1958 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», Закон Української РСР від 28.06.1974 р. «Про народну освіту», Закон України від 23.05.1991 р. «Про освіту», Закон України від 19.11.1992 р. «Основи законодавства про охорону здоров'я», Закон України від 24.02.1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Закон України від 24.12.1993 р. «Про фізкультуру і спорт», Закон України від 26.04.2001 р. «Про охорону дитинства», Закон України від 27.09.2017 р. «Про освіту». Отже, зазначені документи визначають основні засади державної політики у досліджуваних періодах та актуальність формування здорового способу життя в освітніх закладах.

Постанова – це правовий акт, що приймається вищими й деякими центральними органами колегіального управління для розв'язання

найважливіших і принципових завдань, що стоять перед даними органами, і встановлення стабільних норм, правил поведінки [44].

До основних постанов, що висвітлювали формування здорового способу життя школярів, зокрема учнів початкової школи, у ході дослідження віднесено (табл. 1.2):

Таблиця 1.2

*Основні постанови щодо
формування здорового способу життя школярів (1950-2006 рр.)*

<i>Рік</i>	<i>Нормативно-правові документи</i>
17.08.1950 р.	Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦККП «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР»
25.06.1958 р.	Постанова Колегії Міністерства освіти УРСР «Про роботу апаратів обласних відділів народної освіти»
09.01.1959 р.	Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні»
15.02.1960 р.	Постанова Центрального комітету КПРС Ради Міністрів Української РСР «Про організацію шкіл з продовженим днем»
08.12.1966 р.	Постанова колегії Міністерства освіти УРСР «Про заходи дальшого поліпшення фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл УРСР»
28.01.1970 р.	Постанова колегії Міністерства освіти УРСР «Про стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл Української РСР»
07.07.1972 р.	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи»
22.01.1981 р.	Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР» «Про переведення в порядку досліду учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку»
Вересень 1981 р.	Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту»
10.04.1984 р.	Постанова Пленуму ЦК КПРС «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи»
12.08.1985 р.	Постанова Комітету по фізичній культурі і спорту при Херсонському облвиконкому «Про проведення Тижня оздоровчого бігу та ходьби» в Херсонській області»
03.11.1993 р.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття)
15.11.2006 р.	Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 рр.»
23.11.2011 р.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти»

Вагоме місце у дослідженні посідають такі накази Міністерства освіти та науки України та Міністерства охорони здоров'я:

– Наказ Міністерства освіти Української РСР «Про поліпшення санітарно-гігієнічного стану в школах і дитячих установах» від 14.09.1955 р. № 3464;

– Наказ «Про організацію груп продовженого перебування учнів у школі» № 131 від 12.03.1956 р.;

– Наказ Міністерства освіти Української РСР «Про запровадження фізичної культури в щоденний побут учнів шкіл УРСР» (1963 р.);

– Наказ Міністерства освіти УРСР «Про організацію занять фізкультурою і спортом в ГПД» (1979 р.);

– Наказ Міністерства просвіти ССРСР «Про введення в дію положення про фізичне виховання школярів загальноосвітньої школи» від 1983 р.;

– Наказ Міністерства освіти УРСР «Про проведення днів здоров'я і спорту» (1983 р.);

– Наказ Міністерства освіти УРСР і Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів УРСР «Про порядок організації і проведення спортивно-масових заходів у загальноосвітніх школах Української РСР» від 07.08.1985 р.;

– Наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР «Про посилення медико-санітарного контролю за умовами навчання і станом здоров'я дітей шестирічного віку» від 10.11.1986 р.;

– Наказ Міністерства освіти УРСР «Про серйозні недоліки в організації роботи групи продовженого дня» від 19.11.1986 р. № 336;

– Наказ Міністерства просвіти УРСР «Про міри покращення оздоровлення дітей та підлітків в 1987–1990 рр.» від 07.05.1987 р.;

– Наказ Президента України «Про державну підтримку розвитку фізичної культури і спорту в Україні» від 22.06.1994 р. № 334/94;

– Наказ Президента України «Про подальше впровадження міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю в Україні» від 20.07.1998 р. № 206/272;

– Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» від 28.09.2004 р. № 1148;

– Указ Президента України «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» від 09.02.2016 року № 42/2016.

Цінними для дослідження стали матеріали рішення колегії Міністерства освіти УРСР:

– рішення колегії Міністерства освіти УРСР «Про підсумки навчально-виховної роботи в 1 класах чотирирічної початкової школи відповідно до вимог шкільної реформи» від 24.06.1987 р. (протокол 5/51);

– рішення колегії «Про позитивний досвід Жовтневого райвно м. Запоріжжя по здійсненню фізичного виховання учнів у загальноосвітніх школах» від 27.05.1981 р.;

– рішення колегії Міністерства освіти України «Про хід реалізації Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та заходів, передбачених Державною програмою розвитку фізичної культури і спорту в Україні» від 26.02.1997 р.

До другої групи джерел включено праці науковців:

– О. Адаменко [1], В. Бальсевич [16], Л. Березівської [20], Т. Денисюк [64], Т. Єрмакової [73], О. Писарчук [130], В. Примакової [136], І. Роціна [139], О. Сухомлинської [150], М. Солопчука [148], у яких висвітлювалися загальні питання історії розвитку української системи початкової освіти та фізичного виховання другої половини ХХ століття;

– О. Аксьонова [2], Г. Апанасенко [8], І. Брехмана [25], О. Дубогай [71], В. Оржеховської [126], В. Сорокіна [149], Н. Терентьєва [156], В. Цись [162], у яких вивчався системний підхід до сутності здоров'я та його цінності;

– Ш. Амонашвілі [4], Т. Бабюк [12], С. Кондратюк [100], Н. Москаленко [116], О. Півненко [133], О. Савченко [143], В. Сухомлинського [152], С. Свириденко [144], В. Черній [163], в яких розглянуто аспекти формування здорового способу життя у молодших школярів;

– В. Бароненко [18], О. Ващенко [28], Е. Вільчковського [32], В. Горащук [43], Т. Герлянд [38], С. Закопайло [83], Г. Ковальчук [94], Ю. Мельник [112], В. Сорокіна [149], в яких досліджено здоровий спосіб життя та формування культури здоров'я школярів.

Матеріали третьої групи джерел вивчалися у фондах наукових бібліотек України (Центральної Наукової бібліотеки України імені В. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського, Херсонської обласної універсальної бібліотеки імені О. Гончара та ін.).

Монографії є одним із основних засобів передачі наукових знань у часі й просторі, за допомогою яких вчені висвітлюють одержані ними результати. У монографії ґрунтовно аналізуються архівні документи, нормативно-правові акти, науково-популярна та навчально-методична література, періодична преса.

Значну цінність для дослідження має монографія В. Бобрицької «Формування здоров'я молоді: актуалізація світового ретродосвіду в умовах сучасної університетської освіти». Науковцем розкрито становлення і розвиток наукової проблеми формування здоров'я молоді в соціальному, філософському та психолого-педагогічному аспектах; висвітлено психолого-педагогічні напрацювання науковців з розроблення проблеми формування здорового способу життя. Зокрема, значну увагу відведено загальнодержавним чинникам, що визначають соціально-економічну політику України: правові, соціально-економічні, юридичні, медичні, освітньо-виховні, культурологічні, екологічні [23].

Інформативною є також монографія Л. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті». Зокрема, дослідницею розкрито педагогічні засади реформування школи, ідеї української педагогічної громадськості стосовно тих чи інших реформ, взаємозв'язок та наступність між реформами в контексті суспільних-політичних, економічних і педагогічних детермінант [21].

У колективній монографії Ю. Бойчука «Загальна теорія здоров'я і здоров'язбереження» розкрито сучасні підходи до створення

здоров'язбережувального освітнього середовища, фізичного виховання школярів [81].

Проблеми розвитку здоров'язбережувальної компетентності здобувачів освіти висвітлені у монографії О. Антонової, Н. Поліщука. Значну увагу автори приділяють розробці структури та моделі готовності вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів, формування культури здоров'я школярів, оволодіння і впровадження здоров'язбережувальних технологій у освітньому процесі [5].

Науковий пошук неможливий без використання такого цінного джерела, як дисертація. Як зазначає Ю. Горбань, дисертація – це кваліфікаційне наукове дослідження, виконане на такому рівні, який за експертними оцінками дає підстави кваліфікувати дисертанта на відповідний науковий ступінь – кандидата чи доктора наук. Як монографічне дослідження (чи то рукописне, чи у вигляді опублікованої монографії), дисертація повинна мати внутрішню єдність, у якій визначальні проблеми предмета дослідження взаємопов'язані, доповнюють одна одну і відповідно відображені у змісті (структурній побудові) дисертаційного дослідження. [44]. Науковець переконаний, що успішне виконання дисертаційного дослідження з будь-якої галузі історії науки значною мірою обумовлюється:

– аналітичним узагальненням історичних напрацювань попередників з проблем, близьких до обраного предмета дослідження;

– опануванням комплексом історичних джерел, у яких знайшли опосередковане відображення процеси, події, явища, історично значимі факти, пов'язані з діяльністю суб'єктів історичного процесу – органів державної влади, політичних партій, громадських організацій, трудових колективів, наукових (науково-дослідних, навчальних) установ, окремих персоналій тощо;

– раціональним, адаптованим до теми дослідження підбором і використанням методологічного інструментарію [44].

Цінними для дослідження є результати дисертаційної роботи Т. Чижик «Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів» зі

спеціальності «Загальна педагогіка та історія педагогіки», в якій висвітлені основні тенденції реформування змісту й організації підготовки молодших школярів у 1947–1991 рр. Значну увагу авторка приділила організації, змісту й цілям розвитку фізичної підготовки молодших школярів, зокрема особливостям формування нормативно-правової бази фізичної підготовки учнів початкової школи [165].

Певний науковий і практичний інтерес становить дисертаційне дослідження В. Примакової «Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні», в якому науковець наголошує на динамічному розвитку вітчизняної післядипломної освіти вчителів початкових класів, неперервному пошуку шляхів оптимізації діяльності початкової шкільної освіти. Дослідниця висвітлює передумови створення педагогічного новаторського руху, популяризацію досвіду «вчителів-маяків», «педагогів-новаторів» [136].

Інтегративному підходу до виховання у молодших школярів здорового способу життя приділяє увагу С. Кондратюк. Авторкою з'ясовано «рівень сформованості у молодших школярів здорового способу життя за його загальними критеріями: наявністю знань про здоров'я і здоровий спосіб життя; дотриманням вимог здорового способу життя у повсякденному житті; станом здоров'я, рівнями фізичного розвитку і біологічної дозрілості, фізичною підготовленістю до навчання» [100, с. 8].

Вивчення та аналіз дисертаційних досліджень, що допомогли виконати завдання наукової роботи, представлено у *додатку В*.

Таким чином, аналіз кількості й тематики захищених дисертацій у різні періоди часу став необхідним елементом для дисертаційного дослідження.

Певний інтерес з позиції історико-педагогічної вагомості становлять навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації таких авторів: Р. Валецька «Основи валеології» [27], А. Зубко, В. Кузьменко, В. Примакова «Методика формування у молодших школярів наукової картини світу» (2011 р.) [85], Я. Кодлюк «Підручник для початкової школи: теорія і практика» (2004 р.)

[95], Л. Мазуренко «Формування навичок здорового способу життя у молодших школярів у позакласний час» (2008 р.) [109], В. Оржеховська, О. Єжова «Методологічні засади діяльності освітнього закладу, спрямованої на здоров'я» (2016 р.) [127], О. Писарчук «Реалізація педагогічних умов підготовки вчителя початкової школи до організації освітньо-розвивального середовища» (2015 р.) [132], Н. Терентьєва «Цілі розвитку тисячоліття: освітянський контент» (2017 р.) [156], В. Черній «Формування у молодших школярів стійкої мотивації на здоровий спосіб життя у процесі реалізації програми інтегрованого предмета «Основи здоров'я» (2014 р.) [164] та інші.

Важливою формою презентації результатів педагогічних досліджень є матеріали наукових конференцій. Одним із науковців, який запропонував поширювати в межах України науково-методичні конференції, педагогічні читання, педагогічні виставки найкращих учителів-предметників, був С. Чавдаров [20]. Статті та тези доповідей зі збірників наукових конференцій і педагогічних читань проаналізовано в ході дисертаційного дослідження.

Важливим для дослідження було опрацювання науково-педагогічних та науково-методичних журналів, які дали змогу отримати необхідну інформацію досліджуваного періоду.

Часопис «Радянська школа» (почав видання з 1945–1991 рр., з 1991 р. має назву «Рідна школа») – науково-педагогічний журнал, орган Міністерства освіти Української РСР, правонаступник журналу, заснованого 1922 року в м. Харкові. На сторінках цього журналу широко висвітлювалися нормативно-правове забезпечення в галузі освіти, найкращий досвід навчально-виховної роботи всіх типів освітніх закладів. Вивчення статей часопису дало можливість ознайомитись зі станом народної освіти в УРСР та педагогічної науки зарубіжжя. Аналіз змісту джерел науково-педагогічного журналу допоміг виокремити основну тематику опублікованих статей, на яких ґрунтується дисертаційне дослідження: основний зміст програм спецкурсів; пріоритетні завдання початкової освіти; головні умови збереження і зміцнення здоров'я дітей; вплив фізкультхвилинок на розвиток особистості та збереження її

здоров'я; стан психологічного здоров'я школярів; впровадження інноваційних методик і технологій у освітній простір; огляд законодавчої бази закладів загальної середньої освіти. Основні статті щодо розвитку формування здорового способу життя школярів, особливо учнів початкової школи, які допомогли розкрити проблему дисертаційного дослідження, представлено в додатку Г.

Не менш вагоме місце для дослідження займали науково-методичні журнали «Шлях освіти» (заснований у 1995 році), вісник АПН України «Педагогіка і психологія» (видається з 1993 р.), «Початкова освіта», «Молодий вчений», «Фізичне виховання в школі» (видається з 1996 р.) та інші.

З огляду на проблематику, окремо виділимо статті сучасних українських дослідників стосовно формування здорового способу життя дітей та молоді. Зокрема, це публікації: С. Жевага «Гартуватися з молодю» (1990 р.) [79], Н. Новікова «Підготовка вчителів до валеологічного виховання» [122], О. Сухомлинська «Думки В.О. Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі» (2012) [150], Т. Єрмакова «Досвід формування здорового способу життя учнів старших класів у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ століття)» (2010 р.) [73], В. Гаврилькевич, С. Крук «Основні підходи до розуміння культури здоров'я особистості» (2007 р.) [36], Н. Гупан «Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації» (2013 р.) [62], О. Янкович «Розвиток здоров'язберезувальних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи» (2017 р.) [171] та інші.

Упродовж останнього десятиріччя актуальності набули так звані електронні джерела (електронний каталог, електронні дані, прототипи електронних підручників, що являють собою скановані паперові підручники), які також стали важливими джерелами.

Цінним джерелом наукової інформації в контексті дослідження є доступні електронні версії провідних фахових видань на спеціальних сайтах, з можливістю переглядати збережені архіви випусків за декілька останніх років.

За сучасними вимогами, на сайтах спеціалізованих учених рад розміщуються електронні версії дисертацій, авторефератів, поданих до захисту.

Отже, джерельна база досліджуваної проблеми є досить широкою та різноманітною, що цілісно дозволило дослідити результати, відтворити події, історичні факти щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи. Разом з тим, здійснений огляд значної кількості джерел дає підстави констатувати, що формування здорового способу життя учнів початкової школи в зазначений період не було предметом системного дослідження.

1.3 Періодизація формування здорового способу життя учнів початкової школи (1950–2017 рр.)

Сьогодні пріоритетом державної освітньої політики є створення сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості, формування свідомого ціннісного ставлення до власного здоров'я дитини. У контексті пошуку оптимальних шляхів реформування галузі початкової освіти актуальності набуває вивчення вітчизняного досвіду становлення і розвитку формування здорового способу життя учнів початкової школи та узгодження його з тенденціями сучасної освіти.

Одним із засобів пізнання будь-якого явища чи процесу є періодизація. Питання визначення періодизації широко досліджується в науковому дискурсі. Періодизації розвитку формування здорового способу життя учнів початкових класів у проміжку 1950–2017 рр., що стало структурним фундаментом дисертаційного дослідження, і присвячено цей параграф.

Визначення періодизації будь-якого історичного явища є складною й комплексною проблемою наукового знання.

Т. Попова під «періодизацією» виокремлювала певну базову конструкцію. На думку вченої, «Періодизація – це певна схема (кістяк, скелет), на яку ми «нанизуємо» множину подій – результатів нашої пізнавальної діяльності у

вигляді «фактів-знання», що у своїй сукупності являють образ певного явища, що виступає для нас у якості об'єкта періодизації – об'єкта пізнання» [135, с. 2].

О. Школа висвітлила періодизацію як «поділ всього процесу розвитку науки на відрізки часу, які відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Цей поділ може мати загальний характер і стосуватися цілої науки або її частини, якій притаманні певні відмінні риси, що зумовлюють більш детальне виділення часових рамок» [167].

На думку О. Сухомлинської, за допомогою періодизації можна зрозуміти структурні особливості науки, генезис та еволюцію її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; виявлення її внутрішніх закономірностей, що дає можливість наукового узагальнення [151, с. 37].

У ракурсі окресленої проблеми було проаналізовано кілька таких підходів до періодизації історико-педагогічних явищ: О. Сухомлинської – педагогічна думка в Україні [151]; Т. Денисюк – розвиток змісту початкової освіти [64], Л. Березівської – реформування шкільної освіти в Україні ХХ століття [20], В. Примакової – розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні [136]; В. Пенова – розвиток валеологічної освіти у педагогічній науці [129]; О. Шиян – розвиток освітньої політики через забезпечення здорового способу життя школярів [166]; Т. Єрмакової [74], С. Горденко [45], Н. Ідрісової [89] – розвиток проблеми формування здорового способу життя молоді у педагогічній науці; Т. Черній – формування здорового способу життя молодших школярів у педагогічній практиці і науці [164]; І. Рошкін – теорія і практика загальної фізичної підготовки учнів [139]; Т. Чижик – організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів [165].

Схарактеризуємо детальніше періодизації названих педагогічних процесів, що вплинули на логіку дослідження.

Періодизація формування здорового способу життя тісно пов'язана із загальною періодизацією історико-педагогічного процесу. О. Сухомлинська,

застосовуючи культурно-антропометричний і цивілізаційний підходи, визначила новітню систему періодизації педагогічної думки України:

I період – розвиток ідей про освіту;

II період – формування освіти в контексті загальних реформаційних змін та слов'янського Відродження;

III період – розвиток педагогічної думки в контексті українського бароко;

IV період – розвиток педагогічної думки;

V період – внесення національного компонента до структури педагогічної думки;

VI період – панування інформаційно-партійного дискурсу та радянської ідеологемі;

VII період – сучасний період [151, с. 47–66].

Грунтовними історико-педагогічними дослідженнями системи початкової освіти є наукові пошуки Т. Денисюк. Науковцем визначено чотири періоди розвитку змісту початкової освіти у другій половині XX століття.

I – 50-ті – середина 60-х років – панування традиційного змісту, спрямованого на накопичення учнями чітко окресленої сукупності знань. Початкова школа втратила функціональну самостійність і стала лише фундаментом подальшого навчання. Протягом зазначеного періоду вносилися корективи у зміст початкового навчання, проте до середини 60-х років початкова школа залишалася на рівні довоєнних вимог.

II – друга половина 60-х років – до 70-х років – час суттєвого вдосконалення змісту на основі наукової теоретичної концепції його конструювання. Цей період відзначився вдосконаленням змісту початкової освіти. Навчання в початковій школі скоротилось з 4-х до 3-х років. Науковцями була розроблена концепція розвиваючого навчання, нова методична система навчання молодших школярів.

III – 80-ті роки – реформування змісту, зумовлене збільшенням тривалості початкової освіти з 3-х до 4-х років із урахуванням принципів розвиваючого навчання. Розпочалась робота з підготовки до навчання дітей з 6-

річного віку. Ідеї розвиваючого навчання почали використовуватися в масовій початковій школі.

IV – 90-ті роки минулого століття – час побудованого змісту на основі нової освітньої парадигми. Нормативні документи 90-х рр. у галузі початкової освіти засвідчили оновлення її змісту [64].

За результатами історико-педагогічного дослідження Т. Денисюк робить висновок, що у період з 50-х по 90-ті роки суттєвих змін набув зміст початкової освіти: вдосконалювалася науково-теоретична концепція; розроблялася інноваційна варіативна освітня система, а отже, набував актуальності й підхід до збереження і зміцнення здоров'я школярів.

На основі суспільно-політичних та економічних чинників, враховуючи зміни у шкільній освіті на урядовому рівні, Л. Березівська у процесі реформування шкільної освіти в Україні виокремила два періоди.

I період (1919–1930 рр.) – радянська реформа школи в УСРР. Цей період дослідниця розділила на такі складові: 1) реформа шкільної освіти на основі концепції Наркомосу РСФРР (1919–1920 рр.); 2) реформування шкільної освіти згідно зі схемою Г. Гринька (1920–1924 рр.); 3) реформування школи як етап експериментування й пошуку (1924–1927 рр.); 4) реалізація національної радянської системи шкільної освіти в контексті посилення уніфікаційних процесів (1927–1930 рр.).

II період (1930–1990 рр.) – реформування радянської загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарного суспільства, у яких виділено чотири етапи: 1) контрреформа шкільної освіти як її уніфікація в загальнорадянську 30-х початку 50-х років; 2) реформа щодо зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964 рр.) як складова десталінізації суспільного життя; 3) часткові зміни й наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті (1964–1984 рр.); 4) зародження демократичних змін на тлі реформи загальноосвітньої та професійної школи; визрівання національної реформи освіти (1984–1991 рр.) [20].

Отже, на основі ретроспективного і системно-концептуального аналізу періодизації реформування шкільної освіти в Україні у період 1919–1991 рр. дослідницею були визначені певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, незважаючи на складність початку зародження, перебігу й завершення тих або інших реформ. Як бачимо, впродовж досліджуваних років відбулося кілька реформ і контрреформ у системі початкової освіти, які спричинили структурні зміни, а отже, і стосувалися стану здоров'я учнів початкової школи.

На основі концептуально-цілісного аналізу еволюції змісту, наукових основ В. Примакова виокремлює три періоди розвитку післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні.

I період (1948–1970 рр.) – *формувальний*. Серед основних ознак цього періоду дослідниця виокремлювала централізацію і стандартизацію освіти; забезпечення більшості вчителів початкових класів педагогічною освітою та підвищення їхньої кваліфікації на засадах обов'язковості й систематичності; поступове оновлення змісту і структури початкової освіти.

II період (1971–1990 рр.) – *теоретико-реформувальний*. Цей період характеризується оновленням змісту і методології перепідготовки вчителів початкових класів; розширенням форм курсового навчання і контролю рівня підвищення кваліфікації фахівців; підвищенням престижу вчителя початкових класів.

III період (1991–2001 рр.) – *модернізаційний*, для якого характерні інтернаціоналізація й інформатизація педагогічної освіти; трансформаційні процеси у вітчизняній післядипломній педагогічній освіті в період концептуальних освітніх змін; оновлення змісту, методології післядипломної освіти вчителів початкових класів [136].

У періодизації дослідниці зазначається межа – 1971–1972 роки, що збігається з розбудовою змісту початкової освіти та розробкою нових навчальних планів, програм для початкової школи.

Становлення системи фізичного виховання учнів вітчизняних шкіл з погляду формування в них здорового способу життя запропонувала у своєму

дослідженні О. Шиян. Відповідно до етапів творення державної освітньої політики, вона виокремила такі періоди:

I період – становлення освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя учнівської молоді на державному рівні (1948–1973 рр.);

II період – формування освітньої політики забезпечення здорового способу життя підростаючого покоління на міжнародному рівні (1974–1998 рр.);

III період – розвитку освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя учнівської молоді на глобальному рівні (1999 р. – дотепер) [166].

Як бачимо, у зазначених періодах розкрито зміни та процеси у сфері освітньої державної політики щодо формування здорового способу життя молоді, що розглядалися на різних рівнях.

В. Пенюк, здійснюючи дослідження становлення та розвитку валеологічної освіти на півдні України (кінець XIX – перша половина XX століття), розмежував нижчеозначені періоди.

I – 10–20 рр. XX ст. – характеризувався наявністю значного масиву етнографічних, краєзнавчих, історичних досліджень, різних за своєю тематикою, жанровою специфікою, ступенем розкриття питання, актуальністю, глибиною, рівнем науковості, які у своїй основі розкривали питання особливостей фізичного та гігієнічного виховання дітей. На цьому етапі здійснюється вивчення проблем тілесності, активізація наукових пошуків вчених у галузі фізичної культури й гігієни.

II – 30–40 рр. XX ст. – характеризувався створенням підручників і посібників, виданням низки творів, які пропагували здоровий спосіб життя, вивченням питань історії фізичного, гігієнічного, протиалкогольного виховання, вивченням народної медицини. На цьому етапі розвиток валеологічної освіти розглядався крізь призму використання засобів фізичного виховання.

III – 50–60 pp. XX ст. – активізація уваги світової науки до досліджуваної проблеми, що супроводжувалася переглядом усталених стереотипів щодо здоров'я як суто медичної проблеми, появою джерел, в яких обґрунтовувались та апробовувались певні підходи до проблеми валеологічної освіти. У більшості праць цього етапу, поряд з викладенням історичного матеріалу про розвиток освіти, невід'ємними були ідеологічні аспекти.

VI – 70–80 pp. XX ст. – характеризується наявністю джерел, що стосувались вивчення проблеми формування у підростаючого покоління валеологічних цінностей. Науково-педагогічні дослідження 70–80 pp. XX ст. спрямовувались на пошук шляхів всебічного розв'язання питань валеологічної освіти. На цьому етапі з'являються праці, які вивчали хід історичного процесу південного краю, цілісну картину щодо народонаселення регіону; висвітлювали чинники, що впливали на розвиток валеологічної освіти.

V – 90 pp. XX ст. – до сьогодні – спостерігається комплексний підхід до вивчення проблеми валеологічної освіти та її розвитку [129, с. 40].

Враховуючи важливість дослідження, науковцем широко розкрито проблеми розвитку валеологічної освіти в педагогічній науці.

У процесі вивчення джерельної бази дослідження значну увагу відведено періодизації Т. Єрмакової [75], яка визначила три періоди становлення та розвитку проблеми формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці другої половини XX століття:

I період – (50-60 pp. XX ст.) – становлення питань формування здорового способу життя школярів як педагогічної проблеми;

II період – (70-80 pp.) – інтенсивний розвиток теоретичних засад формування здорового способу життя школярів;

III період – (90 pp. XX ст.) – розвиток проблеми формування здорового способу життя як системи на гуманістичних засадах [75].

На основі аналізу досліджуваного періоду науковець робить висновки про перспективи подальшого розвитку питань формування здорового способу життя школярів:

- удосконалення цілісної концепції формування здорового способу життя школярів відповідно до вимог щодо його наступності й безперервності (дошкільна освіта – загальна освіта – вища освіта);

- впровадження заходів превентивно-оздоровчого впливу на дітей;

- удосконалення форм підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів щодо формування здорового способу життя школярів;

- посилення взаємодії й виховної ролі соціальних інститутів;

- залучення громадськості до формування здорового способу життя [76, с. 16].

С. Горденко, розглядаючи становлення проблеми формування здорового способу життя молоді в педагогічній науці, визначила три основні етапи.

I етап – 50–70 рр. – науково-популярний. Характеризувався активізацією науково-громадської думки у вигляді обговорення проблеми на науково-теоретичних та практичних конференціях різного рівня; широким висвітленням різних аспектів проблеми на сторінках педагогічної преси; розвитком і популяризацією ідей організації гігієнічних умов та правильного розпорядку дня, загартування організму; створенням необхідних умов для фізичного розвитку дитини, виховання культурно-гігієнічних навичок.

II етап – 70–90 рр. – діагностичний. На цьому етапі особлива увага приділялася розробці й упровадженню діагностичних методик розвитку здорового способу життя. Проблема формування здорового способу життя розглядалася у контексті інтегрування зусиль сім'ї та школи; акцентувалась увага на керівній ролі закладів освіти у процесі виховання.

III етап – 90 рр. – системний, що визначився налагоджуванням зв'язків педагогічних та медичних наукових досліджень; розробкою критеріїв оцінювання психофізичного статусу дитини; створенням необхідних санітарно-гігієнічних і психолого-педагогічних умов у освітніх закладах; підвищенням рухової активності дітей у повсякденному житті [45].

Таким чином, у зазначених науковцем етапах у педагогічній науці спостерігалась інтенсивна розробка діючих заходів щодо розв'язання проблеми здорового способу життя молоді; визначено основні структурні елементи системи виховання здорової особистості.

Н. Ідрісова, вивчаючи сучасні проблеми формування й розвитку здорового способу життя українських школярів, виокремила такі етапи:

I етап (80-ті роки ХХ століття – 1991 рік) – характеризувався соціально-орієнтованим гігієнічним навчанням та розвитком охорони здоров'я;

II етап (1991–2004 роки) – визначався медико-гігієнічною спрямованістю навчання здоров'ю школярів;

III етап (2004–2011 роки) – розвиток соціально-орієнтованого навчання здорового способу життя, яке було відображено в I Державному стандарті базової і повної середньої освіти;

IV етап (2011 рік – дотепер) – особистісно-орієнтований компетентнісний підхід до формування здорового способу життя школярів (з прийняттям II Державного стандарту базової і повної середньої освіти в 2011 р.) [89].

Зауважимо, що у запропонованій періодизації розвитку формування здорового способу життя науковцем ураховано не лише соціально-економічні, педагогічні чинники, а й соціально-психологічні проблеми, які пов'язані із втратою соціальної орієнтації українських сімей.

З огляду на предмет дослідження проаналізовано періодизацію В. Черній щодо розвитку формування здорового способу життя молодших школярів у педагогічній практиці й науці другої половини ХХ – початку ХХІ століття:

– *перший етап* (50–60рр. ХХ ст.) – активізація уваги світової досліджуваної проблеми та її педагогізація;

– *другий етап* (70–80 рр. ХХ ст.) – усвідомлення педагогами необхідності формування у молодого покоління цінностей здоров'я і здорового способу життя та пошуку шляхів всебічного розв'язання питань формування здорового способу життя молодших школярів;

– *третій етап* (90 рр. – кінець ХХ ст.) – визначення перспективних орієнтирів і шляхів формування у молодших школярів здорового способу життя;

– *четвертий етап* (початок ХХІ ст. – сьогодні) – комплексний підхід до формування у молодших школярів здорового способу життя, що ґрунтується на основі формування та розвитку життєвих навичок [163].

За результатами історико-педагогічного дослідження, В. Черній переконана, що формування здорового способу життя молодших школярів відбувається через упровадження комплексних заходів у системі початкової освіти.

У контексті суспільно-політичних, економічних і педагогічних детермінант подібні питання заглядав І. Рошнін [139] у періодизації розвитку змісту та реалізації загальної фізичної підготовки учнів у період 1932–2011 роки:

- 1) 1932–1951 рр. – становлення системи фізичної підготовки учнів старшої ланки української середньої школи;
- 2) 1951–1991 рр. – спортизація шкільної фізичної підготовки;
- 3) 1991–2011 рр. – модернізація змісту, форм і методів фізичної підготовки відповідно до національних традицій фізичного виховання [139, с. 123].

Ця періодизація допомогла розглянути зміни, що відбувалися в українській школі протягом означеного періоду, виокремити негативні та позитивні чинники, що впливали на фізичну підготовку школярів УРСР.

Досліджуючи організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів, Т. Чижик виділила чотири періоди в історії розвитку теорії та практики фізичної підготовки учнів початкової школи в Україні у 1947–1991 рр.

I період – (1947–1959 рр.) – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи. У цей період було оновлено навчальну програму, тому вимоги комплексу ГПО були наближені до попередніх років.

До змісту програми фізичної підготовки входили нові розділи (акробатика, рухливі ігри тощо).

II період – (1959–1971 рр.) – спортизація фізичної підготовки. Зазначений період відзначився зростанням масовості фізкультурного руху, розширенням мережі дитячо-юнацьких спортивних шкіл, товариств і клубів. Зміст, форми та засоби фізичної підготовки школярів відповідно до індивідуальних потреб залишалися поза увагою.

III період – (1971–1984 рр.) – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО. У цей період відбувався розвиток радянської системи фізичної підготовки молодших школярів. До ключових подій цього періоду науковець віднесла зміни, що були спричинені оновленням комплексу ГПО у 1972 р. і 1985 р. та реформою шкільної освіти (1984 р.).

IV період – (1984–1991 рр.) – початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у цілісну педагогічну систему. Аналізуючи зміни зазначеного періоду, Т. Чижик зазначає, що у цей період здійснювався пошук нових форм і методів навчання, виховання й розвитку учнів. Значна увага приділялась диференційованому навчанню та індивідуалізації освіти [165].

Визначена періодизація Т. Чижик є дуже близькою, адже охоплює подібні до дослідження хронологічні межі. Водночас корисним для дисертаційного дослідження виявилися ретроспективний аналіз архівних фондів, історико-педагогічної та спеціальної літератури.

Розглянуті типи періодизації щодо формування здорового способу життя дітей та молоді характеризуються певними відмінностями щодо визначення верхньої й нижньої межі дослідження, окремих періодів та відповідних концептуальних і локальних змін.

Ураховуючи напрацювання науковців-дослідників, істориків України та спираючись на цілісні власні дослідження, виокремлюємо в історії розвитку

формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – початку на ХХІ століття три періоди:

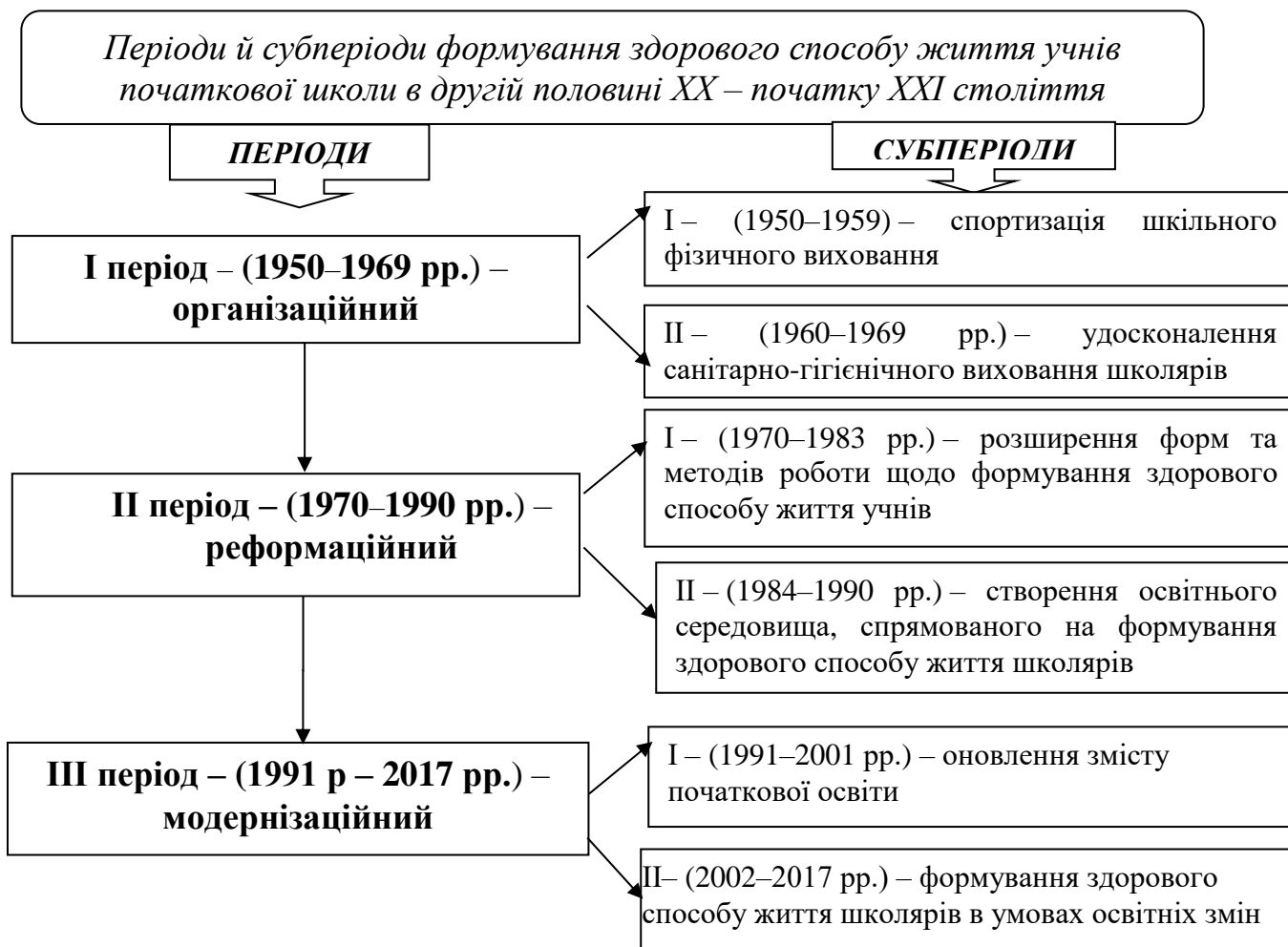

Рис. 1.2. Періодизація формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)

При обґрунтуванні періодизації формування здорового способу життя учнів початкових класів у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття враховано характер реформ початкової освіти; використання нововведень у освітній процес молодших школярів; офіційно проголошені на урядовому рівні зміни у шкільній освіті, зокрема у початковій, які відображались у відповідних документах (інструкціях, методичних рекомендаціях, доповідних записках, положеннях, постановках, законах), а також до уваги взяті всі зміни, які відбувались на державному рівні у вигляді прийнятих нормативно-правових актів.

Нижня межа часового періоду дослідження пов'язана із прийняттям Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦККП № 2511 від 17.08.1950 р. «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР», що визначила нову парадигму зміцнення й загартування школярів, формування здорового способу життя учнів початкової школи повоєнних років.

Вибір верхньої межі пов'язаний з прийняттям Закону України «Про освіту», реалізацією Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», що внесли суттєві зміни у функціонування початкової ланки з модернізацією галузі, інтеграцією змісту, форм і методів формування здорового способу життя учнів початкової школи.

За радянських часів формування здорового способу життя школярів залежало від суспільного замовлення населення та державного устрою країни.

У 90-х роках з проголошенням незалежності України відбувалися пошуки нової парадигми національної освіти, реформування початкової школи, запровадження інноваційних здоров'язберезувальних методик і технологій.

На початку XXI століття в умовах трансформаційних освітніх процесів, інтеграції в освітній простір початкова освіта зазнає постійної модернізації змісту, пошуку ефективних форм і методів роботи формування здорового способу життя школярів (диференціація та гуманізація освітнього процесу; особистісно-зорієнтований підхід до дитини; інформатизація й інтернаціоналізація освіти; розширення здоров'язберезувальних форм роботи з учнями початкової школи; використання інноваційних методик і технологій, зорієнтованих на ціннісне ставлення до здоров'я; створення оздоровчого освітнього простору; розвиток професійної компетентності та професійне зростання вчителів початкової школи).

Для успішної розробки періодизації важливо виокремити чинники, які б забезпечували її наукову обґрунтованість. На думку Л. Березівської, при складанні періодизації історико-педагогічного процесу варто враховувати такі чинники:

- 1) суспільно-політичні зміни (зміна або забезпечення функціонування суспільної системи, політичних режимів на засадах провідних ідеологій);
- 2) соціально-економічні (зміна економічної політики, виникнення соціальних і національних конфліктів);
- 3) педагогічні детермінанти (зміна освітньої парадигми, втіленої у відповідних законодавчо-нормативних документах, стан освіти, розвиток громадсько-педагогічної думки, педагогічної науки) [21].

Історико-педагогічний аналіз формування здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, результати якого представлені в табл. 1.3, засвідчив, що зміст, форми й методи роботи з школярами та педагогами залежали від суспільно-політичних, освітніх, медико-гігієнічних і соціокультурних чинників, що відбувалися в країні.

Таблиця 1.3

*Формування здорового способу життя учнів початкової школи
в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття*

Періоди	<i>Чинники, що зумовлювали тенденції формування здорового способу життя учнів початкової школи</i>			
	<i>Суспільно-економічні</i>	<i>Освітні</i>	<i>Медико-гігієнічні</i>	<i>Соціокультурні</i>
I період - організаційний 1950-1969 рр.	Поступове оновлення змісту і структури початкової освіти; розвиток спорту та фізичного виховання школярів	Підготовка та підвищення кваліфікації вчителів початкової школи; розробка галузевих нормативно-правових документів	Створення обласних комітетів Червоного Хреста і Будинків санітарної освіти; підвищення санітарно-гігієнічної освіти молодших школярів	Мотивація на збереження і зміцнення здоров'я громадян країни
II період - реформаційний 1970-1990 рр.	Реформування початкової освіти; створено навчальні заклади нового типу «Школа-дитячий садок»; формування науково-педагогічного світогляду	Перехід шкіл на нові програми; посилення науково-дослідної експериментальної роботи	Удосконалення санітарно-гігієнічного стану шкіл; технологічний розвиток медицини	Формування валеологічної свідомості особистості; проведення агітаційних заходів, спрямованих на мотивацію до здорового способу життя школярів

III період - модернізаційний 1991-2017 рр.	Євроінтеграційні освітні процеси; удосконалення матеріально-технічної бази освітнього середовища початкової школи (забезпечення дидактичним обладнанням, створення навчальних осередків)	Дитиноцентризм; особистісно зорієнтований підхід до змісту початкової освіти; запровадження «Шкіл сприяння здоров'ю»; створення здоров'язбережувально го освітнього середовища; впровадження інноваційних технологій та методик	Створення центрів здоров'я; закладів охорони здоров'я (Центри здоров'я дитини, Центри гігієни та громадського здоров'я населення)	Вплив засобів масової інформації та соціальних мереж на загальний стан здоров'я населення; формування ціннісного ставлення дітей до власного здоров'я
---	--	---	---	---

Джерело: складено самостійно

Схарактеризуємо детальніше кожний період, висвітлений у вищезазначеній таблиці.

Серед найголовніших процесів і подій *I періоду (1950–1969 рр.)*, що вплинули на освітні галузі політики СРСР, були:

- розробка Міністерством освіти Української РСР заходів щодо поліпшення санітарно-гігієнічних умов шкіл УРСР, раціонального режиму роботи та відпочинку учнів (1950 р.);
- розробка заходів щодо поліпшення організації дозвілля і відпочинку школярів на перервах та між уроками (1950 р.);
- розбудова філіалів Академії наук СРСР, відкриття нових науково-дослідних інститутів з найважливіших галузей знань, зокрема з еволюційної фізіології (початок 1950-х рр.), що сприяло розробці наукового підґрунтя теорії фізичного виховання;
- уведення в навчальну програму з природознавства для початкової школи вивчення тем «Тіло людини та догляд за ним» (1–3 класи), «Охорона здоров'я» (4 клас) (1951 р.);
- проведення Міжнародної конференції захисту дітей (1952 р.);
- створення відділу початкової школи Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (1955 р.);

- започаткування огляду-конкурсу спортивних баз та стану спортивно-масової роботи у школах (1956 р.);

- проголошення Генеральною асамблеєю ООН Декларації прав дитини (1959 р.);

- XXIII з'їзд КПРС і XXIII з'їзд КП України, під час яких визначено програму подальшого розвитку народної освіти, підвищення загальноосвітнього рівня населення, завершення переходу на загальну середню освіту, збільшення числа учнів у школах і групах з продовженим днем (1966 р.);

- затвердження плану розвитку фізкультури і спорту у школах УРСР (1950 р.);

- запроваджено фізичну культуру в щоденний побут учнів шкіл (1964 р.).

Серед державних документів цього періоду були Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1958 р.), прийнятий Верховною Радою УРСР; Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦККП «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР» (1950 р.); Постанова Колегії Міністерства освіти УРСР «Про роботу апаратів обласних відділів народної освіти» (1958 р.); Постанова Української республіканської ради професійних спілок, Центрального Комітету ЛКСМ України та Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів УРСР (1959 р.); наказ Міністерства освіти УРСР «Про санітарно-гігієнічний стан і медичне обслуговування шкіл, дитячих будинків та дитячих садків» (1952 р.); наказ Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення санітарно-гігієнічного стану в школах і дитячих установах» (1955 р.); наказ Міністерства освіти УРСР «Про заходи по дальшому розвитку фізичної культури і спорту Української РСР» (1957 р.).

Характерними тенденціями цього періоду вважаємо: встановлення наступності й перспективності між дошкільною і початковою ланкою; масове залучення дітей і молоді до проведення санітарно-оздоровчих заходів; пошук ефективних форм та методів гігієнічного виховання молодших школярів;

створення за ініціативи обласних комітетів Червоного Хреста й обласних Будинків санітарної освіти опорних шкіл здоров'я для школярів; розвиток позакласної та позашкільної роботи серед учнів, спрямованих на формування здорового способу життя учнів; модернізація й будівництво спортивних залів, споруд, майданчиків; поступове оновлення змісту та структури початкової освіти.

Узагальнюючи вищезазначене, робимо висновки, що перший період формування здорового способу життя в учнів початкової школи (1950–1969 рр.) визначився активним розвитком фізичної культури і масових видів спорту, позакласної та позашкільної просвітницької роботи серед школярів; розвитком системи початкової освіти; формуванням санітарно-гігієнічних навичок у процесі гігієнічного навчання й виховання школярів.

Початок *другого періоду (1970–1990 рр.)* вирізнявся інтенсивним розвитком системи початкової освіти, і це було пов'язано з реформуванням початкової школи. У цей період навчання змінилися зміст, структура та навчання учнів початкових класів.

Серед партійно-урядових документів, які визначали розвиток системи освіти взагалі і початкової школи зокрема, назовемо такі: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи» і відповідна постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (1972 р.); Постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому поліпшенню організації відпочинку піонерів і школярів» (1976 р.); наказ Міністерства освіти УРСР «Про організацію занять фізкультурою і спортом в ГПД» (1979 р.); наказ Міністерства освіти УРСР «Про заходи по дальшому розвитку зимових видів спорту в школах республіки» (1984 р.); наказ Міністерства освіти УРСР «Про проведення днів здоров'я і спорту» (1983 р.); Концепція щодо досягнення здоров'я для всіх людей світу, яка вперше була оприлюднена на Всесвітній асамблеї з охорони здоров'я (1977 р.); Наказ Міністерства просвіти СРСР «Про введення в дію

положення про фізичне виховання школярів загальноосвітньої школи» (1979 р.).

Основними подіями та історико-педагогічними процесами цього періоду вважаємо:

– реформування початкової освіти (1971 р.) (перехід початкової ланки освіти на трирічний термін навчання);

– перехід на нові навчальні програми, які відповідали вимогам тих часів;

– введення нормативів з фізкультурно-оздоровчого комплексу ГПО в початкову школу (1972 р.);

– розроблення рекомендацій по організації навчально-виховного режиму (1974 р.);

– розроблення Науково-дослідним інститутом загальних проблем виховання АПН СРСР методичних рекомендацій «Робота вихователя в групі продовженого дня» (1975 р.);

– створення при НДІ педагогіки УРСР лабораторії з проблем навчання і виховання дітей шестирічного віку, яку очолювали відомі українські учені (1976 р.);

– розроблення Міністерством освіти УРСР методичних рекомендацій «Організація занять та спортом в групах продовженого дня» (1979 р.) (№ 7/1–505 від 18.09.1979);

– створення освітніх закладів нового типу «Школа-дитячий садок» (початок 80-х);

– розроблення методичних рекомендацій з організації і проведення рухливих ігор та фізичних вправ на продовжених перервах, гімнастики до навчальних занять і фізкультхвилинки на уроках (1984 р.);

– упровадження реформи початкової освіти (1984 р.) (перехід на чотирьохрічне навчання);

– затвердження правил прийому дітей 6-річного віку в 1 клас загальноосвітньої школи (1985 р.);

– участь у I Міжнародній конференції «Оттавська хартія» (1986 р.);

- введення 5-ти денного навчання для дітей 6-річного віку і учнів початкової школи (1988 р.);

- розроблення Концепції розвитку фізичної культури і народного спорту в УРСР (1990 р.);

- розроблення Положення про фізичне виховання учнів загальноосвітніх закладів (1990 р.).

Здійснений аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що головними історико-педагогічними процесами досліджуваного періоду були:

- організація навчання для шестирічних дітей;
- активізація громадсько-педагогічної думки в галузі освіти;
- вагомим чинником для збереження і зміцнення здоров'я особистості було визнано здоровий спосіб життя;

- введення в початкових класах щоденних занять з фізичних вправ; спортивна година; рухливі ігри на перервах тощо;

- створення науковцями НДІ педагогіки УРСР програми з предмета «Ознайомлення з навколишнім»;

- широке впровадження медико-гігієнічного виховання учнів;
- поширення практики впровадження спеціалізованих спортивних класів у освітніх закладах;

- посилення роботи з профілактики шкідливих звичок у школярів.

Отже, впродовж другого періоду відбувались значні зміни в формуванні здорового способу життя школярів в результаті впровадження освітніх реформ у початковій школі.

Основними подіями *третього періоду (1991–2017 рр.)* стали:

- упровадження програми комплексу навчальних занять «Охорона життя і здоров'я учнів» (1993 р.) та інтегративного курсу «Основи валеології та медичних знань» (1994 р.);

- прийняття Національної програми «Діти України» (1996 р.) та Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009-2015 рр. (2009 р.);

– упровадження українсько-канадського проекту «Молодь за здоров'я» (1996 р.) та міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'я в Україні» (1998 р.);

– прийняття Конвенції ООН про права дитини (1998 р.);

– прийняття Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» та Національної програми патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства (1999 р.);

– уведення в навчальний план вивчення валеології в загальноосвітніх закладах (1999 р.);

– визначення тривалості уроків у початкових класах з метою запобігання перевантаження та перевтоми учнів (1999 р.);

– прийняття проекту Концепції 12-річної загальної середньої освіти (2000 р.);

– проведення I Спортивних ігор школярів України (2000 р.);

– розроблення рекомендацій щодо прийому дітей до 1 класу (2001 р.) та визначення обсягу, характеру домашніх завдань для учнів початкової школи (2002 р.);

– уперше проведено Всеукраїнський конкурс дитячого малюнка «Діти – олімпійська надія України (2005 р.);

– упровадження Державних стандартів початкової загальної освіти (2000, 2006, 2012, 2018 рр.);

– уведено нові навчальні програми, підручники та навчально-методичну літературу в початкову школу.

Серед основних державних документів, що визначали актуальність формування здорового способу життя школярів та населення, стали: Закони України «Про освіту» (1991 р., 2017 р.), «Про охорону здоров'я» (1992 р.), «Про фізкультуру і спорт» (1997 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки» (2002 р.), «Про затвердження

Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 рр. (2006); Концепція превентивного виховання дітей і молоді (1998 р.); Концепція освіти «рівний – рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України (2001 р.), Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (2004 р.), Концепція загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009-2013 рр. (2008 р.), Концепція розвитку системи громадського здоров'я (2016), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.); Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (2012 р.); накази Міністерства освіти і науки «Про прилучення до Міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» (1995 р.); «Про організацію та проведення конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу – Школи сприяння здоров'ю» (2009 р.), Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (1999 р.), «Про національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001-2005» (2001 р.); «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» (2004 р.) та інші.

З отриманням незалежності в Україні почав зростати інтерес до зарубіжного досвіду роботи з питань формування здорового способу життя дітей та молоді. Підставою для цього була низка прийнятих державно-правових документів, завдяки яким з'явилися такі ініціативи, як: інтенсивне обговорення проблеми на державному рівні; розробка нових програм, методичних посібників, підручників, націлених на формування здорового способу життя школярів.

Винайдений конструктивний пошук шляхів здоров'язбереження школярів школи неможливий без цілісного історико-педагогічного дослідження й основних тенденцій його розвитку у вітчизняній педагогіці ХХ-ХХІ століть, де зміст, форми й методи роботи з формування здорового способу життя учнів

початкової школи визначалися суспільно-економічними, освітніми, медико-гігієнічними та соціокультурними детермінантами розвитку населення. Вивчення і системний аналіз формування здорового способу життя учнів початкової школи у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття створює сприятливі умови для вирішення пріоритетного завдання.

Висновки до першого розділу

Як засвідчує ретроспективний аналіз дослідження, у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття відбувалися значні зміни у змісті формування здорового способу життя учнів початкової школи.

Аналіз джерельної бази дав змогу констатувати поступове вдосконалення нормативно-правової та науково-методичної бази в контексті формування здорового способу життя школярів. Опрацювання й поняттєво-термінологічний аналіз нормативно-правових документів, доробку науковців (В. Горащук, Н. Іванова, Н. Ідрісова, С. Кондратюк, О. Савченко, В. Скумін та ін.) надали можливість уточнити дефініції «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «формування здорового способу життя» та визначити в науково-педагогічному дискурсі поняття «формування здорового способу життя учнів початкової школи».

На основі аналізу наукових досліджень у дисертації, зважаючи на поліаспектність феномена, формування здорового способу життя учнів початкової школи ми розглядаємо як комплексний процес, що зорієнтований на розвиток життєвої компетентності дитини, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та створення необхідних умов для збереження й зміцнення фізичної, психічної, духовної, соціальної сфер здоров'я учнів в освітньому процесі початкової школи.

Під час історико-педагогічних розвідок виявлено, що в низці досліджень з історії педагогіки, фізичного виховання (С. Горденко, Т. Єрмакова, Н. Ідрісова, В. Пеню, О. Сухомлинська, В. Черній, Т. Чижик та інші) здійснювалися спроби

визначення й обґрунтування періодів (етапів) становлення, функціонування та розвитку формування здорового способу життя школярів. Ураховуючи характерні тенденції фізичної підготовки молодших школярів (Т. Чижик), спираючись на періодизацію формування здорового способу життя молодших школярів у педагогічній практиці й науці (В. Черній), виокремлюємо три періоди: I період – 1950–1969 рр. – *організаційний* (перший субперіод – 1950–1959 рр., другий субперіод – 1960–1969 рр.); II період – 1970–1990 рр. – *реформаційний* (перший субперіод – 1970–1983 рр., другий субперіод – 1984–1990 рр.); III період – 1991–2017 рр. – *модернізаційний* (перший субперіод – 1991–2001 рр., другий субперіод – 2002–2017 рр.). Події, які відбувалися впродовж кожного періоду, значно впливали на особливості навчання школярів, зміст, форми та методи здоров'язбереження.

На основі системно-історичного підходу, порівняльного аналізу й зіставлення проголошених у нормативних документах завдань щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи, представлених у звітах, аналітичних довідках, виявлено основні чинники, що впливали на формування здорового способу життя учнів початкової школи в досліджуваний період: суспільно-економічні, освітні, медико-гігієнічні, соціокультурні.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у наукових статтях [47; 48; 49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 86; 104].

Список використаних джерел у першому розділі

1. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950-2000 рр.) : дис. ...доктора пед. наук : 13.00.01 / Луганський нац. пед. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 613 с.
2. Аксьонова О. П. Метод рухових задачок у Школі розумного руху : навчально-методичний посібник. Запоріжжя, 2013. 83 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzxmc_3FfPRySXhfdVFEeVgxa2s/view (дата звернення 15.04.2017).
3. Аллакаева Л. М. Педагогические основы формирования культуры здоровья школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2003. 234 с.
4. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. Москва : Университетское, 1990.
5. Антонова О. Є., Поліщук Н. М. Підготовка вчителя до розвитку здоров'язберезувальної компетентності учнів : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 248 с.
6. Амосов Н. М. Раздумья о здоровье. М.: Физкультура и спорт, 1987. 178 с.
7. Антропова М. В. Гигиена младшего школьника. Москва : Знание, 1970. 64 с.
8. Апанасенко Г. Л., Долженко Л. П. Рівень здоров'я і фізіологічні резерви організму. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2007. № 1. С. 17–21.
9. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
10. Ахвердова О. А. Дифференциальная психология. Теоретические и прикладные аспекты исследования интегральной индивидуальности : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 168 с.
11. Бабич В. М. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 315 с.

12. Бабюк Т. Й. Теоретичні аспекти проблеми здоров'я та виховання здорового способу життя особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Київ : Ін-т проблем виховання АПН України, 2005. Вип. 8, кн. 2. С. 113–117.
13. Баевский Р. М. Донозологическая диагностика в оценке состояния здоровья. *Валеология: диагностика, средства и практика обеспечения здоровья*. Санкт-Петербург, 1993. С. 33–48.
14. Байкова Л.А. Теоретико-методологічні основи дослідження взаємозв'язку психічного, психологічного й соціального здоров'я. Психологічні перспективи. Вип. 15. Луцьк, 2010. С. 3-8.
15. Бака М. М. Фізична культура і спорт у школі. *Радянська школа*. 1980. № 7 (610). С. 33–35.
16. Бальсевич В. К. Онтокінезиологія человека: теория и практика физической культуры, 2000. 275 с.
17. Бар-Ор О., Роуланд Т. Здоровье детей и двигательная активность: от физиологических основ до практического применения / пер. с англ. И. Андреев. Киев : Олимп. лит, 2009. 528 с.
18. Бароненко В. А., Рапопорт Л. А. Культура здоровья студента. Москва : Альфа-М, 2003. 418 с.
19. Безруких М. М. Здоровьесберегающая школа. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2004. 240 с.
20. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2009. 505 с.
21. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
22. Бехтеров В. М. Личность и условия ее развития и здоровья. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1905. 43 с.
23. Бобрицька В.І. Формування здоров'я молоді : актуалізація світового ретродісвіду в умовах сучасної університетської освіти : монографія / В.І.

Бобрицька. Полтава : ФОП Рибалка Д. Л., 2010. 200 с.

24. Бондар Н., Черкащенко І. Здоров'язбереження у школі. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2010. № 3. С. 71–73.

25. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Физкультура и спорт, 1990. 208 с.

26. Вакуленко О. В. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. 20 с.

27. Валецька Р. О. Основи валеології : підручник. Луцьк : Волинська книга, 2007. 348 с.

28. Ващенко О.О. Формування умінь і навичок здорового способу життя учні 1-4 класів шкіл-інтернатів: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. / 2007. 385 с.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.

30. Вершута В. Позаурочна робота з учнями початкових класів в умовах групи продовженого дня : методичний посібник. Богуслав : РМК, 2012. 87 с.

31. Вишне夫斯基 В. А. Здоровьесбережение в школе (педагогические стратегии и технологии). Москва : Теория и практика физической культуры, 2002. 270 с.

32. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. Суми : Унів. книга, 2008. 428 с.

33. Волков Л. В. Физическое воспитание учащихся : учебно-методическое пособие Киев : Радянська школа, 1988. 184 с.

34. Волкова Н. В. Гигиеническое воспитание школьников. Москва : Медицина, 1973. 23 с.

35. Волобуєва Т. Б. Здоров'язберігаюча технологія як педагогічна система. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту* : матеріали V Міжнар. та XIX Всеукр. пед. читань, 11–12 жовт. 2012 р. у м. Донецьку : в 4 т. / НАПН України, Укр. асоц. Василя Сухомлинського, ДНПБ

України ім. В. О. Сухомлинського, Донец. облас. ін-т післядиплом. пед. освіти. Донецьк : Витоки, 2012. Т. 2. С. 32–39.

36. Гаврилькевич В. К., Крук С. Л. Основні підходи до розуміння культури здоров'я особистості. *Педагогіка і психологія в контексті гуманізації освіти* : збірник наукових праць з матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. 23–28 січня 2007 р., м. Хмельницький. Хмельницький, 2007. Ч. 2. С. 15–31.

37. Гегель Г. В. Энциклопедия философских наук. Москва : Мысль, 1977. Т. 3 : Философия духа. 471 с. (Философское наследие).

38. Герлянд Т. М. Соціальний розвиток молодших школярів у групах подовженого дня : дис ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2007. 228 с.

39. Гигиенические требования к организации уроков труда в школьных учебных мастерских / М. В. Антропова, Л. М. Михайлова, Г. П. Сальникова, Ц. Л. Усищева. *Гигиена политехнического обучения*. Москва : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1959. С. 3–7.

40. Гиппократ. Клятва. Закон. О враче. Наставления. Минск : Современный литератор, 1998. 832 с. (Классическая философская мысль).

41. Голобородько А. П. Формирование понятия здорового образа жизни учащихся основной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Харьковский гос. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды. Харьков, 1997. 241 с.

42. Гончаренко С. У. Навчання шестиліток: досягнення і проблеми. *Радянська школа*. 1983. № 10. С. 75–79.

43. Горашук В. П. Теоретичні та методичні засади формування культури здоров'я школярів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 414 с.

44. Горбань Ю. А. Історичне дослідження : науково-методичні підходи до написання дисертаційної роботи. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12_gorban.pdf (дата звернення 4.06.2017).

45. Горденко С. Формування здорового способу життя у молодого покоління URL:

<http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/8989898989/376/96.pdf?sequence=1> (дата звернення 22.07.2017).

46. Горчак С. И. К вопросу о дефиниции здорового образа жизни. Здоровый образ жизни. Социально-философские и медико-биологические проблемы: Сб. науч. статей. Кишинев, Штиинца, 1991. С. 19 – 36.

47. Горобець І. А. Здоровий спосіб життя – здорова нація : програма спецкурсу. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. 18 с.

48. Горобець І. А. Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива : методичні рекомендації. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. 23 с.

49. Горобець І. А. Ідеї Я. А. Коменського щодо формування здорового способу життя школярів. *Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)* : матеріали II Всеукраїнських педагогічних читань (24 березня 2017 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 59–63.

50. Горобець І. А. Організація групи продовженого дня. *Науковий пошук молодих* : збірник статей аспірантів та магістрантів. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Вип. 2. С. 43–48.

51. Горобець І. А. Погляди С. Русової на фізичний розвиток та здоров'я дітей: *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (присвяченої 20-річчю прийняття Конституції України) (29–30 червня 2016 року, м. Дніпро). Дніпро, Роял Принт, 2016. С. 117–119.

52. Горобець І. А. Проблема формування здорового способу життя молодших школярів. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами* : матеріали II Всеукраїнської науково-методичної конференції (18 листопада 2016 року, м. Херсон) / за ред.

В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2016. Ч. 1. С. 99–103.

53. Горобець І. А. Проблема формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання. *Науковий пошук молодих : збірник статей аспірантів та магістрантів*. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Вип. 2. С. 58–63.

54. Горобець І. А. Теоретичні підходи до визначення змісту та структури поняття «здоров'я». *Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід, реалії, перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 квітня 2017 року, м. Херсон)*. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 58–63.

55. Горобець І. А. Теоретичні підходи науковців до визначення поняття «здоров'я». *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 34 С. 29–35.

56. Горобець І. А. Формування культури здоров'я молодших школярів в освітньому просторі. *Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 37. С. 28–33.

57. Горобець І. А. Формування культури здоров'я школярів. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (5 грудня 2017 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко*. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Ч. 1. 2017. С. 158–161.

58. Грищенко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917 – 1957 : Наукові записки. Серія педагогічна*. Київ : Радянська школа, 1957. Т. 4. С. 5–135.

59. Грищенко Н. П. Санітарно-пропагандистська робота як засіб гармонійного розвитку учнів. *Радянська школа*. 1984. № 7. С. 68–71.
60. Гуменна О. А. Фізіологічні характеристики організму дітей молодшого шкільного віку в різних умовах навчання : автореф. дис. ... канд. біол. наук : 03.00.13 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
61. Гундаров М. А. Медико-соціальні проблеми здорового способу життя. Київ : ІЗМН, 1999. 83 с.
62. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 67–70.
63. Городонова Н.М. Психолого-педагогічні технології як засіб формування позитивного ставлення підлітків до власного здоров'я. Методичний посібник за ред. І.І. Цушка. К.: Ніка-Центр, 2008.
64. Денисюк Т. Ф. Історіографічний аналіз розвитку змісту початкової освіти України у 50–90-х роках ХХ століття. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1110/1/06dtfpou.pdf> (дата звернення 12.03.2017).
65. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»): затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993р. № 896. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF.154> (дата звернення 06.05.2018 р.)
66. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Київ, 1994. 31 с.
67. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2006 р. № 1594. *Офіційний вісник України*. 2006. № 46. С. 30.
68. Державна програма розвитку фізичної культури та спорту в Україні. *Інформаційний збірник МОН України*. 1996. № 9. С. 9–15.
69. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2011. № 7. С. 1–17.

70. Дубогай А. Д. Оценка ФР и ФП состояния младших школьников: *История врачебно-педагогического контроля в массовой физической культуре для аспирантов*. Киев, 1991. С. 88–91.
71. Дубогай О. Д. Фізкультура як складова здоров'я та успішності навчання дитини. Київ : Шкільний світ, 2006. 128 с.
72. Євтушевська Н. Мотивація школярів до занять фізичною культурою і спортом. *Рідна школа*. 2005. № 11. С. 8–10.
73. Єрмакова Т. С. Досвід формування здорового способу життя учнів старших класів у вітчизняній педагогіці (II пол. XX ст.). *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 5. С. 56–65.
74. Єрмакова Т. С. Основні напрями формування здорового способу життя школярів у навчально-виховному процесі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 11. С. 27–31.
75. Єрмакова Т. С. Особливості формування здорового способу життя школярів: історичний аспект. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 8. С. 60–62.
76. Єрмакова Т. С. Розвиток ідеї формування здорового способу життя дітей у світовій педагогічній думці. *Педагогіка і психологія формування творчої особливості: проблеми і пошуки* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2008. Вип. 52. С. 64–71.
77. Єрмакова Т. С. Формування здорового способу життя школярів через призму фізичного виховання поза межами школи (історичний аспект). *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 6. С. 50–56.
78. Єфименко М. М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільників. Київ : Знання, 2003. 456 с.
79. Жевага С. І. Гартуватися змолоду. *Початкова школа*. 1990. № 2. С. 49–50.

80. Жорова І. Я. Розвиток професіоналізму вчителів природничих дисциплін у системі післядипломної освіти України (1940-і рр. ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2015. 36 с.
81. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / за заг. ред. Ю. Д. Бойчука. Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.
82. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / передмова М. Д. Ярмаченка. 3-е вид., доп. і перероб. Чернігів : Деснянська правда, 2006. 232 с.
83. Закопайло С. А. Педагогічні основи виховання в юнаків 10–11 класів цінностей здорового способу життя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2003. 19 с.
84. Зубалій М. Складові здорового способу життя. *Завуч*. 2000. № 20. С. 29.
85. Зубко А. М., Кузьменко В. В., Примакова В. В. Методика формування у молодших школярів наукової картини світу : навчальний посібник / за ред. В. В. Кузьменка. Херсон : РІПО, 2011. 163 с.
86. Зубко А. М., Горобець І. А. Здоров'язбережувальні ідеї в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 38. С. 10–15.
87. Иванова Н. К. Организационно-педагогические условия формирования здорового образа жизни школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Самарский гос. пед. ун-т. Самара, 2000. 276 с.
88. Ігнатенко П. Здоров'я і школа. *Радянська школа*. 1971. № 11.
89. Ідрісова Н. О. Поняття «Здоровий спосіб життя» як соціально-ціннісна категорія. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 108. С. 56–63.

90. Казібекова В. Ф. Психічне здоров'я людини як предмет комплексного міждисциплінарного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2013. Вип. 1. С. 74–77.
91. Капица П. Л. Эксперимент, теория, практика : статьи, выступления. Москва : Наука, 1981. 495 с.
92. Кизим О. П. Організація роботи групи подовженого дня в 1–4 класах. Харків : Ранок, 2010. 144 с.
93. Климова В. И. Человек и его здоровье. Москва : Знание, 1985. 92 с.
94. Ковальчук Г. П. Проблема формування культури здоров'я старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах Хмельниччини. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. Вип. 18. С. 47–53.
95. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: теорія і практика. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2004. 228 с.
96. Козленко М. Засоби формування у школярів потреби і вміння фізичного вдосконалення. *Радянська школа*. 1978. № 9.
97. Козленко М., Герц М. Шляхи піднесення виховної, освітньої і оздоровчої ролі фізичної культури. *Радянська школа*. 1974. № 4.
98. Коменский Я. А. Великая дидактика. *Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения* : в 2 т. / под ред. А. И. Пискунова. Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. С. 242–476. (Педагогическая библиотека).
99. Коменский Я. А. Материнская школа. *Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения* : в 2 т. / под ред. А. И. Пискунова. Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. С. 201–241. (Педагогическая библиотека).
100. Кондратюк С. М. Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2003. 200 с.
101. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/254k/96-vr> (дата звернення 23.03.2017 р.)

102. Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 роки. *Інформаційний вісник*. 2007. № 15.
103. Концепція середньої загальноосвітньої школи України <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/910/> (дата звернення 10.12.2017).
104. Коча І. А. Особливості формування здорового способу життя учнів початкової школи в сучасному освітньому просторі. *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 39. С. 10–16.
105. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини. Київ : Знання, 2006. 244 с.
106. Леонов О. В основі – комплекс ГПО. *Радянська школа*. 1978. № 7.
107. Лисицын Ю. П. Слово о здоровье. Москва : Советская Россия, 1986. 189 с.
108. Лурье С. А. Демокрит : тексты, перевод, исследования. Ленинград : Наука, 1970. 664 с.
109. Мазуренко Л. Формування навичок здорового способу життя у молодших школярів в позакласний час. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.
110. Мальцева Л. П., Рудакова Г. А. Культура здоровья в общей культуре социалистической личности. *Система культуры личности и ее значение для научно-технического прогресса*: тез. докл. к XIII межзональн. симп. Горький, 1985. С. 149–151.
111. Медчук І. Охорона психічного здоров'я учнів. *Рідна школа*. 1995. № 5.
112. Мельник Ю. В. Організація здорового способу життя в школі та формування культури здоров'я учнів початкових класів : навч.-метод. посіб. для керівників навч. закл., учителів, вихователів, практик. психологів, соціальних працівників. Харків : ХДПУ, 2002. 210 с.
113. Миллер Н. Д. Здоровьесберегающее обучение детей санаторных классов общеобразовательной школы : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кузбасская гос. пед. академия. Новокузнецк, 2006. 18 с.

114. Міркіна Н. Модульна система навчання і фізичне виховання молодших школярів *Рідна школа*. 1994. № 6.
115. Моїсеєв С. О. Особистісно орієнтоване фізичне виховання старшокласників загальноосвітньої школи: монографія / за ред. В. В. Кузьменка. Херсон : РІПО, 2009. 153 с.
116. Москаленко Н. В. Теоретико-методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів : дис. ... доктора наук. з фіз. вих. і спорту : 24.00.02 / Дніпропетровський держ. інститут культури і спорту. Дніпропетровськ, 2009. 470 с.
117. Надім'янова Т. Вплив школи і сім'ї у формуванні основ здорового способу життя. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. № 14. С. 283–288.
118. Національна доктрина розвитку освіти : затверджена Указом Президента України № 347 від 17 квітня 2002 р. *Освіта*. 2002. № 26. С. 2–4.
119. Національна програма «Діти України» : затверджена Указом Президента України № 63/96 від 18.01.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96> (дата звернення 24.03.2017).
120. Недільський В. Школярам – бути здоровими . *Радянська школа*. 1969. № 8. С. 71.
121. Новікова Н. Здоров'я нації – сила країни. *Рідна школа*. 1994. № 10.
122. Новікова Н. Підготовка вчителів до валеологічного виховання учнів. *Рідна школа*. 1995. № 5.
123. Овчинникова Л. М. Формирование ценностного отношения к здоровому образу жизни у будущего педагога : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Уральский гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2003. 194 с.
124. Омельченко О. В. Особливості професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів з організації здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2008. 20 с.
125. Омеляненко С. Здоров'я, здоровий спосіб життя людини: погляди, думки, висновки. *Рідна школа*. 2005. № 7. С. 6.

126. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку. *Науковий світ*. 2008. № 10. С. 28–32.
127. Оржеховська В. М., Єжова О. О. Методологічні засади діяльності освітнього закладу, спрямованої на здоров'я. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 4. С. 5–17.
128. Пащенко С. Режим дня учнів в умовах навчання за новими програмами. *Радянська школа*. 1968. № 10. С. 16.
129. Пеню В. В. Розвиток валеологічної освіти на півдні України (кінець XIX – друга половина XX століття): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кіровоградський держ. пед. універ. Кіровоград, 2017. 241 с.
130. Писарчук О. Т. Активізація навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах освітньо-розвивального середовища: проблеми і шляхи розв'язання. *Sciens and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2014. Т. 2 (10), issue 20. С. 90–93.
131. Писарчук О. Т. Моделювання освітньо-розвивального середовища в діяльності вчителя початкової школи: теоретичний і практичний аспекти. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: педагогіка*. Тернопіль, 2017. № 3. С. 36–43.
132. Писарчук О. Т. Реалізація педагогічних умов підготовки вчителя початкової школи до організації освітньо-розвивального середовища. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць / наук. ред. І. С. Руснак. Чернівці, 2015. Вип. 764 : Педагогіка та психологія. С. 132–141.
133. Півненко Ю. В. Формування фізичного здоров'я у навчально-виховному процесі початкової школи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Запорізький обл. ін-т післядипломної пед. освіти. Запоріжжя, 2013. 215 с.
134. Познанський С., Подоляк-Шумило В. Шляхи підвищення оздоровчої ефективності літнього відпочинку школярів. *Радянська школа*. 1973. № 7. С. 77.
135. Попова Т. Н. Теоретические проблемы периодизации развития исторической науки и ее истории. *Харківський історіографічний збірник* / Харк.

нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. Вип. 5 : Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу. URL:

http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichniy_Zbirnyk_5_2002.pdf

(дата звернення 6.04.2017).

136. Примакова В. В. Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948–2012 рр.) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / КВНЗ «Херсонська акад. неперервної освіти». Херсон, 2016. 487 с.

137. Про загальну середню освіту : Закон України. *Початкова школа*. 1998. № 8. С. 12.

138. Раскин Д. И. Классификация историко-педагогических источников. *Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики*. Москва : АПН СССР, 1989. С. 85–99.

139. Роцін І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець ХІХ – початок ХХІ століть) : монографія. Херсон. 2015. 344 с.

140. Русова С. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії. *Русова С. Вибрані педагогічні твори* : у 2 кн. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. 272 с.

141. Русова С. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії. *Русова С. Вибрані педагогічні твори* : у 2 кн. Київ : Либідь, 1997. Кн. 2. 320 с.

142. Русова С. Ф. Шкільні екскурсії і їх значення. *Світло*. 1911. Кн. 8. С. 34.

143. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

144. Свириденко С. О. Формування здорового способу життя молодших школярів у позакласній виховній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 1998. 216 с.

145. Сирих О. Фізкультхвилинки на уроках природознавства. *Рідна школа*. 2005. № 12. С. 20–21.

146. Скумин В. А. Культура здоров'я – фундаментальна наука о человеке. Новочеркасск: ТЕРОС, 1995 132 с.
147. Сологуб А. Здоровий спосіб життя. *Рідна школа*. 1992 . № 12. С. 5–6.
148. Солопчук М. С., Заїкін А. В., Солопчук Д. М. Сучасні вітчизняні та зарубіжні підходи до формування здорового способу життя школярів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2006. № 10. С. 233–235.
149. Сорокина В. М. Формирование у студентов отношения к здоровому образу жизни как профессиональной ценности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Волгоградский гос. пед. ун-т. Волгоград, 2010. 243 с.
150. Сухомлинська О. В. Думки В. О. Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі. *Рідна школа*. 2012. № 7. С. 3–7.
151. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992–2002* : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 37–54.
152. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 283–582.
153. Сухомлинський В. О. Природа – джерело здоров'я. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 48–53.
154. Тараненко В. Наша спортивна п'ятирічка. *Радянська школа*. 1978. № 3.
155. Терентьева Н. О. Розвиток нового мислення в закладах освіти : навчально-методичний посібник. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2018. 48 с.
156. Терентьева Н. О. Цілі розвитку тисячоліття: освітянський контент : навчальний посібник. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2017. 88 с.
157. Терентьева Н. О., Гладков М. Терапевтичний вплив музики: історико-методичний аспект. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки* /

Херсонський держ. ун-т. Херсон, 2017. Вип. 79, т. 2. С. 46–51. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_79/part_2/10.pdf (дата звернення 11.02.2018).

158. Третьяк М. Гігієнічна організація навчальної роботи школяра. *Радянська школа*. 1968. № 11. С. 77.

159. Фрейд З. Недовольство культурой. Москва : Фолио, 2013. 222 с.

160. Фролова Н.О. Особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні молодших школярів : дис. ... канд. пед наук. 13.00.07.К. : 2003. 190 с.

161. Хрипкова А. Г., Антропова М. В., Фарбер Д. А. Возрастная физиология и школьная гигиена. Москва : Просвещение, 1990. 320 с.

162. Цись В. В. Формування готовності вчителів у післядипломній освіті до застосування педагогічних здоров'язбережувальних технологій у початковій школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. Херсон, 2011. 266 с.

163. Черній В. П. Формування у молодших школярів здорового способу життя (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка Кіровоград, 2014.

164. Черній В. П. Формування у молодших школярів стійкої мотивації на здоровий спосіб життя у процесі реалізації програми інтегрованого предмета «Основи здоров'я». *Наукові записки КДПУ. Педагогічні науки* / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 132. С. 335–339.

165. Чижик Т. Г. Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів (1947–1991 рр. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» ; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Херсон ; Тернопіль, 2018. 270 с.

166. Шиян О. І. Сутність державної освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя молоді. *Державне управління: теорія та практика*. 2008. № 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2008-2/doc_pdf/shyjan.pdf (дата звернення 12.05.2017).

167. Школа О. В. Критерії періодизації та основні періоди розвитку методичної думки з фізики в Україні. URL: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php> (дата звернення 22.02.2017).
168. Шкуркіна В. М. Формування соціального здоров'я особистості в освітньому просторі. *Шлях освіти*. 2005. № 3. С. 15–19.
169. Щедрина А. Г. Онтогенез и теория здоровья. Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1989. 136 с.
170. Язловецький В. С. Педагогічна валеологія – наука про формування здоров'я. *Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрямки і перспективи*. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. С. 3–12.
171. Янкович О. І. Розвиток здоров'язберезувальних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи (1991–2016 рр.). *Людинознавчі студії. Педагогіка* : збірник наукових праць / Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2017. Вип. 4/36. С. 301-312. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2017_4_32 (дата звернення 02.12.2018).
172. Янкович О. І., Кузьма І. І. Освітні технології у початковій школі : навчально-методичний посібник. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. 266 с.
173. Ясперс К. Общая психопатология. Москва : Практика, 1997. 1056 с.
174. Ястребов М. М. Використання веб-орієнтованих технологій у здоров'язберезувальному навчанні учнів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2017. 328 с.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

2.1 Упровадження фізичної культури і спорту як засобу здорового способу життя учнів початкової школи (1950–1969 рр.)

Одним із головних досягнень науково-технічної революції виявилось все більш чітке усвідомлення суспільством того факту, що головною цінністю суспільства є сама людина, її здоров'я, творчий потенціал. На думку багатьох дослідників, науковців у післявоєнний період розпочалась масштабна робота з відродження народного господарства, відновлення освітньої галузі, поліпшення спортивної та фізкультурно-оздоровчої роботи серед школярів. У межах цього параграфа з'ясуємо, як здійснювалося формування здорового способу життя учнів початкової школи упродовж 1950–1969 років.

Аналіз архівних документів дозволив встановити, що у 1950–1969 рр. (перший субперіод I періоду) важливим нормативно-правовим документом у становленні радянської освіти була Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦККП № 2511 від 17.08.1950 р. «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР», яка визначила перед усіма працівниками народної освіти завдання – «повсякчасно турбуватися про зміцнення здоров'я дітей та учнівської молоді, дотримуватись правил шкільної гігієни, розвивати фізичні нахили, що є невід'ємною частиною високих якостей радянських людей» [31, с. 18]. Зідно з постановою, фізична культура мала забезпечувати комплекс заходів, спрямованих на зміцнення й загартування здоров'я, фізичний розвиток дитини, формувати здорову особистість, в якій гармонійно поєднуюватимуться духовне багатство та фізична досконалість.

Як свідчить аналіз архівних джерел, на виконання зазначеної Постанови передбачалося покращення медико-санітарних умов роботи шкіл, а також якості освітнього процесу учнів.

Аналіз причин і пошук шляхів покращення якості освіти викладено у наказі Херсонського обласного відділу народної освіти «Про стан навчально-виховної роботи в школах Херсонської області в I півріччі 1950–1951 н.р.», в якому зазначалося про значне збільшення числа класів та вчителів у області, які досягли певних результатів у забезпеченні якісного освітнього процесу. Так, у Генічеському районі було відкрито 125 класів; у Бериславському – 43; у Великоолександрівському – 39; у Каховському – 35; у Нижньосірогозькому – 32 класи тощо. Зокрема, у наказі було зазначено, що 612 шкіл області досягли повного виконання Закону про загальне семирічне навчання; значне підвищення мала матеріально-технічна база шкіл; організувалося навчання педагогічних кадрів, які забезпечували освітній процес [128].

Разом з тим, поряд з позитивними змінами залишалася недостатня увага з боку районних відділів освіти щодо роботи початкових класів, викладання фізичної культури та організації виховної роботи у початкових класах. Наступними завданнями було визначено: удосконалення у кожній школі відповідних санітарно-гігієнічних умов навчання; здійснення в усіх населених пунктах області загального семирічного навчання (відвідування школи, організація харчування, підвезення учнів до шкіл, забезпечення одягом та взуттям, матеріальна допомога дітям-сиротам та дітям інвалідам війни); забезпечення шкіл навчально-наочним приладдям; використання місцевих можливостей та бюджетних асигнувань на поповнення шкільних кабінетів [128, с.16-19].

На початку 50–х рр. ХХ століття після залежності системи освіти від ідеологічної політики у післявоєнний період, подолання розрухи держави необхідними були зміни всієї суспільно-педагогічної ситуації [7]. Перед народною освітою постали актуальні завдання, пов'язані з тривалістю навчання

школярів, харчуванням, організацією відпочинку, фізичного розвитку, формування здорового способу життя учнів.

Ураховуючи пріоритетні напрями прискореної розбудови держави, післявоєнні 1946–1955 роки позначалися зростанням будівництва освітніх закладів. У досліджуваній період поширювалася мережа шкільних інтернатів, їдалень і буфетів; збільшувалося будівництво спортивних та ігрових майданчиків, фізкультурних залів; поліпшувалось опалення й освітлення шкільних приміщень; надавалася систематична допомога шефськими організаціями в удосконаленні санітарно-гігієнічного благоустрою школи [42].

У досліджуваній період дуже гостро стояла проблема поліпшення організації харчування дітей в школах, адже харчування і навчання дітей тісно були взаємопов'язані. Як свідчить аналіз архівних документів, стан організації харчування учнів у більшості шкіл республіки був незадовільним. Аналіз причин і пошук шляхів покращення якості харчування викладено у проекті Постанови Ради Міністрів Української РСР «Про стан і заходи поліпшення учнівського харчування в школах Української РСР», в якій було зазначено, що «... у більшості виконкомів обласних, міських та районних рад депутатів трудящих, міських, районних відділів торгівлі і народної освіти не розуміли державного значення організації учнівського харчування через пришкільні їдальні та буфети у справі здійснення загального обов'язкового навчання, поліпшення навчальної роботи і зміцнення здоров'я дітей» [126].

Причиною низької організації харчування дітей у школах області було невиконання затвердженого плану сітки щодо будівництва шкільних їдалень та буфетів (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Забезпечення їдалень, буфетів у деяких областях (1950-1951 н.р.)

<i>Область</i>	<i>Кількість шкіл</i>	<i>Кількість відкритих буфетів, їдалень</i>
Сумська	654	2 їдальні, 235 буфети
Станіславська	503	12 їдалень, 73 буфети
Миколаївська	334	6 їдалень, 182 буфети

Джерело: [126]

Визначені недоліки в організації харчування школярів були зумовлені, в першу чергу, незначною кількістю відкритих буфетів та їдалень у школах, що впливали на розгортання запланованої сітки, загальний стан здоров'я школярів та кількість охоплення учнів харчуванням.

У складний повоєнний період поряд з проблемами функціонування шкільної освіти, організацією харчування школярів пріоритетності набуло питання підвищення фізичного виховання школярів, формування їх здорового способу життя. Так, у проекті директиви XIX з'їзду партії по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР на 1951–1955 роки у розділі «Галузь подальшого зростання матеріального добробуту, охорони здоров'я і культури рівня народу» було висвітлено питання щодо забезпечення подальшого поліпшення охорони здоров'я населення та розвитку фізичної культури і спорту у країні [121].

У доповіді міністра освіти УРСР Г. Пінчука під час III пленуму ЦК профспілки працівників початкової та середньої школи УРСР наголошувалося, що за 1950–1951 навчальний рік було здійснено піднесення ідейно-політичного рівня навчально-виховної роботи у школах, підвищення успішності навчання учнів. Досягненню певних успіхів в оновленні змісту освіти сприяло зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл. Проте, незважаючи на досягнення в освіті, недостатня увага приділялася фізичному вихованню школярів, роботі шкільних комсомольських і піонерських органів під час позакласної та позашкільної роботи [42]. Педагогічний процес не міг ефективно здійснюватися без серйозного, систематичного вивчення стану здоров'я, особливостей дитячого організму, який повинен розвиватися у взаємодії з умовами навчання і виховання.

На початок 1950 р. з боку держави значна увага приділялася проблемам формування здорового способу життя школярів через розвиток фізичного виховання, спортивно-масової роботи, поліпшення санітарно-гігієнічних умов перебування учнів. У зв'язку із здійсненням загального десятирічного навчання, новими вимогами передбачалися нові освітні завдання й до

початкової освіти. Так, у програмах початкової школи були внесені певні зміни до нових завдань, а саме: ліквідація концентризму; розвантаження учнів від зайвого матеріалу (складні теми уроків переносили до навчальних планів наступних класів); запровадження уроків ручної праці, що прищеплювали дітям практичні навички фізичної праці [42]. Отже, підвищення рівня освітньої роботи в початкових класах створювало передумови для успішного виконання завдань народної освіти у справі переходу до загальної десятирічної освіти, поліпшувало санітарно-гігієнічні умови навчання й виховання учнів школи I ступеня.

З метою підвищення та удосконалення фізичного виховання учнів, формування здорового способу життя школярів Міністерством освіти було затверджено план розвитку фізкультури і спорту у школах УРСР та заходи щодо поліпшення організації дозвілля й відпочинку школярів на перервах і між уроками, що значно могло вплинути на загальний розвиток формування здорового способу життя учнів. Так, у звітах обласних відділів народної освіти УРСР за 1949–1950 рр. щодо фізичного виховання учнів початкових середніх, семирічних шкіл у Київській та Полтавській областях зазначалося про позитивні зміни: перед початком занять і перервами проводилася 15-хвилинна фізкультхвилинка; значно покращилася спортивна база та якість пришкольного обладнання спортивних майданчиків шкіл; підвищилася якість викладання уроків фізичної культури у початковій школі; позитивних здобутків набули спортивні досягнення школярів; проводилися спартакіади зі школярами; на 75 % було забезпечено програмами з фізичного виховання для учнів 1–4 класів загальноосвітні заклади [42].

Зокрема, серед пріоритетних завдань плану розвитку фізичної культури і спорту в школах Херсонської області на 1951 р. передбачалися: широка популяризація серед учнів шкіл відповідно до завдань плану; розроблення чіткого графіку складання норм виконання комплексу ГПО та підготовки розрядників (не менше 70 % виконання плану); планування та підготовка значкистів ГПО – II ступеня та спортсменів I–II розрядів; організація

інформаційних куточків: план розвитку фізичної культури і спорту в школі на 1951 р., графік складання норм БГПО й розрядних нормативів, розміщення плакатів, стінгазет з визначенням нормативних вимог для складання норм на значки БГПО і ГПО I й II ступеня [102].

Як відомо з архівних джерел, у зв'язку зі вступом Олімпійського комітету країни до Міжнародного комітету (1951 р.), прийняттям низки законів і урядових постанов пріоритетним залишалось питання активізації масового розвитку фізичної культури й спорту серед школярів. Саме тому у системі освіти було визначено низку заходів щодо його розв'язання: збільшення кількості дитячих спортивних шкіл через будівництво нових дитячих спортивних шкіл; здійснення підготовки кваліфікованих учнів-спортсменів; проведення конкурсу-огляду спортивних баз та стану спортивно-масової роботи в школах. Усі ці заходи були спрямовані на зміцнення та збереження здоров'я школярів, підвищення масового спорту серед населення, формування цінності здорового способу життя [4].

Серед нормативно-правових документів, які мали на меті піднесення фізкультурно-масової роботи школярів, підготовці учнів до спортивних змагань був наказ Міністерства освіти УРСР «Про стан підготовки до проведення внутрішньошкільних, районних і обласних змагань та участь їх у республіканській і Всесоюзній спартакіадах школярів» (1955 р.). Згідно з цим документом, перед відділами народної освіти стояло завдання щодо укомплектування збірних команд та проведення навчально-тренувальних занять з ними. Проте, попри низку проведених заходів, відзначалися низькі спортивно-технічні результати в переважній більшості учасників збірних команд, що не відповідали вимогам положень про проведення республіканської та Всесоюзної спартакіад [130].

Про недостатній розвиток фізичного виховання учнів на уроках у початкових класах свідчили недоліки, зазначені у низці архівних документів [125; 131]. Наприклад, в багатьох школах м. Києва здебільшого проводилися лише рухливі ігри без елементів фізичного виховання; викладачами погано

продумувалася основна частина уроку; уроки фізичної культури проводилися з двома класами одразу; не складались річні плани роботи; не надавалася методична робота вчителям початкових класів; не здійснювалася роз'яснювальна робота з батьками дітей з ослабленим станом здоров'я.

У наказі Херсонського обласного відділу народної освіти та обласного комітету у справах фізкультури і спорту при Херсонського облвиконкомі «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл Херсонської області» (1950 р.) було висвітлено такі недоліки: недостатньо виділялися спортивні кімнати у школах, які не мали спортивних залів, обладнання при школах спортивних майданчиків; недостатнє залучення необхідних коштів на придбання спортивного обладнання та інвентарю; понад 90 % шкіл області не забезпечували відповідних приміщень для занять фізичною культурою в осінньо-зимовий період; в більшості районів не проводилася робота з педагогічними кадрами, викладачами фізкультури з підвищення рівня кваліфікації; уроки проводилися на низькому рівні, без конспектів; рідко заслуховувалися питання фізичного виховання школярів на засіданнях рад при райВНО, педагогічних радах шкіл, тощо; несвоєчасно ознайомлювали школи райВНО з наказами та розпорядженнями облВНО з питань фізкультури; медичний контроль за фізичним вихованням здебільшого здійснювався формально, а в деяких школах і зовсім не проводився. З метою забезпечення фізичного виховання школярів, розвитку масової фізкультури і спорту та усунення вищезазначених недоліків, наказом було визначено:

- забезпечити проведення на високому рівні спартакіади школярів;
- створити книгу обліку рекордів школярів;
- при відділах народної освіти забезпечити позаштатний актив громадських інспекторів з фізичного виховання;
- систематично заслуховувати звіти директорів шкіл про стан фізичного виховання учнів;
- устаткувати при школах спортивні майданчики; в школах, де немає спортивних залів, виділити спортивні кімнати;

- провести в період літніх канікул 1950 року місячні збори підвищення кваліфікації викладачів військової справи та фізкультури, вчителів-класоводів 1–4 класів;

- на засіданнях рад при завідувачеві облВНО систематично заслуховувати звіти директорів шкіл та завідувачів райміськвно про стан фізичного виховання [121, с. 64–65].

Як свідчить аналіз архівних джерел досліджуваного періоду, фізичне виховання, збереження й зміцнення здоров'я школярів перебували у колі постійної уваги. У звітах Херсонського обласного відділу народної освіти про фізичне виховання учнів у школах області за 1956–1957 н.р. зазначалося про підвищення охоплення фізичним вихованням учнів шкіл (усього 103383 учні, з яких звільнено від занять за станом здоров'я – 4813) [123, с. 1]. Серед пріоритетних заходів діяльності освітніх закладів щодо формування здорового способу життя школярів було:

- обладнання 209 спортивних майданчиків, 576 волейбольних майданчиків, 213 баскетбольних майданчиків, 41 футбольне поле;

- оснащення 40 спортзалів та 204 спортивних кімнат;

- проведення одномісячних курсів для вчителів фізичного виховання області (навчання проходила одна група в кількості 35 чоловік);

- забезпечення новими програмами з фізичного виховання та військової підготовки; методичною літературою з організації спортивних гуртків з гімнастики, легкої атлетики та спортивних ігор [123].

Проте поряд з позитивною динамікою були певні недоліки у фізкультурно-спортивній роботі в початковій школі. Зокрема, у 1–4 класах фізичне виховання проводили класоводи, які не володіли методикою викладання предмета; у більшості районів області були відсутні лікарі, які відповідали за фізичну культуру та медичний контроль за здоров'ям учнів; у деяких семирічних школах не було виділено кімнат для занять фізкультурою через відсутність приміщення; недостатня кількість спортивних баз і спортивного інвентарю; відсутньою була належна підготовка вчителів фізичного виховання зі

спеціальною освітою, що негативно відбивалася на виконанні навчальних програм; недостатньо уваги приділялося заняттям з легкої атлетики, гімнастики, спортивним іграм та акробатиці [123].

У повоєнний період поряд із проблемами щодо збереження й зміцнення здоров'я школярів, підвищення фізкультурно-спортивної роботи реформування шкільної освіти несло певні зміни у зміст перепідготовки вчителів, підвищення рівня професійного розвитку учителів школи першого ступеня. Тому, з метою підвищення рівня викладання фізичного виховання у школі, відділами народної освіти проводилася систематична робота з питань професійної підготовки, підвищення кваліфікації вчителів. Наприклад, на сторінках газети «Сталінське полум'я» в публікації «О второстепенном предмете» висвітлювалося незадовільне викладання фізичної культури у школі. Задля усунення недоліків, висвітлених у газеті, з метою покращення розвитку фізичного виховання серед школярів Міністерством освіти УРСР було визначено такі завдання:

«— у 1950 році перепідготувати на 10-місячних курсах 2356 викладачів фізкультури, які не мали спеціальної освіти;

— у 1951 році перепідготувати 2500 викладачів фізкультури і 1500 вчителів 1–4 класів на місячних курсах в період літніх канікул;

— забезпечити виділення спортивних кімнат в усі школи, які не мають спортивних залів;

— видати ряд навчальних посібників і 28 назв плакатів з фізичного виховання» [42].

Так, з метою підвищення фахової кваліфікації учителів фізичної культури у 1950–1951 роках було розроблено і доведено до відома обласного відділення народної освіти методичні рекомендації щодо поліпшення якості уроків фізичного виховання у школах, а в 1955 році Міністерством освіти УРСР і Комітетом по фізичній культурі та спорту при Раді Міністрів УРСР висунуто завдання щодо запровадження проведення навчальних занять (у місті – чотири рази на місяць по 6 годин на день; у сільських місцевостях – один раз на місяць) [105].

У досліджуваній період відповідно до наказу Міністерства освіти УРСР та Комітету по фізичній культурі і спорту в кожному районі щомісячно проводилися заняття методичних комісій вчителів фізичного виховання, на яких основна увага зверталася на практичне оволодіння вчителями навчальним матеріалом програм, технікою окремих видів спорту й методикою навчання і тренування; для вчителів молодших класів в більшості районів області організовувалися постійно діючі семінари. Крім цього, з метою надання допомоги вчителям початкової школи для планування навчального матеріалу та проведення уроків фізичної культури за кожним учителем-початківцем закріплювали викладача-фахівця. Ефективною формою роботи з педагогами, окрім індивідуальних консультацій, були навчальні заняття з вчителями-класоводами, які проводилися двічі на місяць з метою викладання фізичної культури в молодших класах. Позитивно впливали на поширення передового педагогічного досвіду вчителів, розвитку їх професіоналізму такі форми роботи:

- проведення районних та обласних педагогічних читань;
- видання методичних листів, плакатів, брошур та друкування статей;
- випуск методичних листів з питань аналізу викладання фізичної культури в школах області та з метою усунення недоліків у плануванні навчального матеріалу [102].

Аналіз архівних джерел засвідчив, що в річницю Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» було передбачено низку заходів щодо підвищення професіоналізму вчителів. У доповідній записці Колегії Міністерства освіти УРСР «Про роботу апаратів обласних відділів народної освіти» (1958 р.) висвітлювалося питання щодо удосконалення кваліфікації вчителів та поширення передового педагогічного досвіду через організацію педагогічних читань, семінарів-практикумів, видання збірників, брошур з досвіду роботи тощо. Зокрема, значна увага органів народної освіти посилювалася до питань політехнічного навчання і трудового виховання учнів.

Пріоритетними напрямками діяльності Кабінету фізичного виховання інституту удосконалення кваліфікації вчителів визначалося у здійсненні контролю щодо рівня викладання уроків з фізичного виховання. Так, у 1961 році було відвідано 56 шкіл, проаналізовано 218 уроків і позакласних занять; проведено 3 групові й 75 індивідуальних консультацій; організовано 4 районних, 2 міжрайонних та 4 обласних семінари-практикуми, якими охоплено 330 чоловік [109].

Поряд з підвищенням фахової кваліфікації вчителів і підвищенням їх педагогічної майстерності особливого значення набуло проведення міжрайонних методичних конференцій. Вже у 1962 році на одній із конференцій висвітлювалися такі питання:

1. Фізичне виховання як складова частина комуністичного виховання.
2. Трудове виховання на уроках та в позакласній роботі з фізичної культури.
3. Домашні завдання з фізичного виховання як один із засобів підвищення фізичного розвитку учнів.
4. Спортивно-масова робота в піонерській дружині.
5. Формування морально-вольових якостей в учнів засобами фізичного виховання [141].

Варто зазначити, що після проведення відповідної роботи щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників, надання допомоги у вдосконаленні теоретичного та практичного рівня знань значно зросла педагогічна майстерність вчителів, що, безумовно, позначалась на якості викладання предметів фізичного виховання і на якості освіти в цілому.

У цей період тривав активний пошук шляхів підвищення формування здорового способу життя учнів початкової школи. Так, у 1957 році Міністерством освіти УРСР у всіх класах загальноосвітніх шкіл було рекомендовано: не задавати домашні завдання учням на понеділок та післясвяткові дні; не призначати контрольних робіт на ці дні. Як бачимо, розвантаження учнів загальноосвітніх шкіл УРСР набуло актуальності [29].

Отже, основними завданнями педагогічної освіти була раціональна організація уроку, що передбачала чергування праці й відпочинку, запобігання перевантаження школярів навчальною та виробничою працею.

У досліджуваний період М. Антропова, Н. Волкова проводили перші комплексні психолого-педагогічні дослідження, що були зорієнтовані на виявлення впливу факторів освітнього середовища на здоров'я учнів (працездатність, увага, стан зорових функцій тощо) [2; 10]. Проведені наукові дослідження визначали необхідність щодо працездатності, перевантаження учнів та зміцнення їх здоров'я в освітньому процесі. Зокрема, серед основних освітніх завдань було визначено: зниження нормативів навчального навантаження з урахуванням вікових особливостей школярів; розроблення шкільних програм оздоровчого спрямування.

Другий часовий період дослідження (1959–1969 рр.) пов'язаний із прийняттям Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1959 р.). З огляду на предмет дослідження важливим вважаємо запис у вищезазначеному документі: «...контролювати правильність чергування праці та відпочинку учнів, не допускати перевантаження їх навчальною, громадською роботою і трудовими заняттями, вживати потрібних заходів для зміцнення здоров'я школярів» [109, с. 3]. Цей Закон зобов'язував народну освіту на удосконалення й поліпшення фізкультурно-спортивної роботи, збереження та зміцнення здоров'я школярів. Отже, з боку держави активізувалася увага до фізичного виховання школярів, що сприяло підготовці здорових, сильних, спритних і витривалих людей, готових до високопродуктивної праці.

Всебічний фізичний розвиток школярів різного віку передбачало нове Положення Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР», яке було введено в дію 1 січня 1959 року Комітетом по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів СРСР. Значні зміни були викладені у доповіді М. Хрущова на XXI з'їзді КПРС, який вимагав рішучого «поліпшення фізичного виховання і розвитку спорту в країні» [139].

Нова програма фізичного виховання вимагала правильного планування роботи на кожную чверть і на весь навчальний рік; передбачала прищеплення навичок особистої гігієни, формування фізичних якостей, розумових здібностей, умінь і навичок з основних видів спорту. Основним завданням фізкультурно-спортивної роботи було забезпечення підготовки учнів до складання нормативів комплексу БГПО та ГПО [59]. Отже, у цей час важливим засобом формування здорового способу життя школярів виступало фізичне виховання, яке здійснювалося на уроках фізичної культури, в процесі різноманітної позакласної і позашкільної спортивно-масової роботи, що було спільною справою всього педагогічного колективу.

Відповідно до напрямів реформування освіти в 1959 році у навчальному плані восьмирічної загальноосвітньої школи зазначалося, що фізичне виховання мало забезпечувати нормальний фізичний розвиток, формувати рухові навички, сприяти формуванню вольових якостей. Для початкової школи було передбачено 2 години на тиждень предмета «Фізичне виховання»; більше уваги почали приділяти руховій активності, іграм, виконанню фізичних та гімнастичних вправ, що сприяли формуванню здорового способу життя учнів початкової школи [152].

Крім покращення рухової активності й оволодіння технікою фізичних вправ учнями, вчителі фізичного виховання значну увагу приділяли розв'язуванню освітніх завдань та вихованню трудових навичок. Так, учителі з фізичної культури на уроках перед виконанням вправ розповідали про їх значення і користь для фізичного розвитку людини. Проте в окремих восьмирічних школах, за недостатньою кількістю годин на ставку з фізичної культури фахівцю, фізичну культуру викладали вчителі-сумісники, які недостатньо володіли знаннями з предмета і проводили уроки на низькому методичному рівні, не забезпечували якісного засвоєння учнями програмового матеріалу. Для вирішення зазначених проблем обласними відділами народної освіти, з метою покращення навчальної роботи з фізичного виховання в молодших класах, було запропоновано передавати години фізичної культури 3-

4 класів вчителям-фахівцям, що дозволяло укомплектувати восьмирічні школи вчителями-спеціалістами [87].

Серед заходів, спрямованих на подолання вищезазначених недоліків, були поставлені завдання перед фізкультурними організаціями щодо значної активізації роботи фізкультурної громадськості зі створення необхідної спортивної бази у кожному колективі, районі й місті України [109].

Як відомо з архівних джерел, у досліджуваний період тривав активний пошук шляхів підвищення рівня здоров'я школярів в освітніх закладах. Так, у 1959 році в Україні нараховувалося 1570 дитячих консультацій-поліклінік, що досліджували здоров'я дітей і надавали їм лікарську допомогу [71, с. 5]. Зокрема, у 1959–1965 роках з метою виявлення рівня захворюваності школярів у деяких лікарнях м. Києва вивчався стан здоров'я учнів шкіл. У розробку ввійшли дані про 65 001 школярів 1959 року та 107 953 школярів за 1965 рік. За вивченими даними захворюваності школярів за 1959 рік, серед різних захворювань найбільші показники мали захворювання зубів (43,1 %), порушення осанки (4,5 %), ревматизм (2,7 %), хронічний тонзиліт (1,6 %), аномалії мови (0,85 %) тощо. Перелічена патологія складала 99,6 % всіх відхилень стану здоров'я школярів, виявлених при поглиблених медоглядах. Проте у 1965 році вже стали активно виявлятися такі форми дитячої патології, як плоскостопість, захворювання нервової системи, печінки та жовчних шляхів, органів дихання нетуберкульозної етіології, відставання у фізичному розвитку тощо. Отже, порівнюючи отримані результати за досліджуваний період, було визначено певні зрушення в частоті та розповсюдженні патології у школярів за семирічний період дослідження [69].

У зв'язку зі зниженням здоров'я та розповсюдженням патології в учнів початкової школи, у народній освіті зазнали певних змін зміст, спрямованість та структурно-організаційна складова щодо фізичного виховання й рухової активності дітей. У цей період перед відділами народної освіти стояло завдання щодо підвищення фізичного виховання учнів в освітньому процесі та в побуті; поліпшення матеріально-спортивної бази шкіл (тільки 15 % шкіл мали

спортивні зали); збереження й зміцнення здоров'я школярів; забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкової школи [75].

З метою формування здорового способу життя школярів Постановою колегії Міністерством освіти Української РСР (1966 р.) було розроблено заходи щодо поліпшення фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл УРСР, а саме:

- видати нові програми з фізичної культури для учнів 1–4 класів;
- створити у всіх початкових школах гуртки фізичної культури (залучити не менше 60 % учнів школи);
- залучити учителів 1–4 класів та фізичного виховання до систематичного формування в учнів умінь і навичок самостійно виконувати фізкультурні вправи як у школі, так і вдома;
- забезпечити проведення гімнастики до початку занять та виконання санітарно-гігієнічних вимог;
- передбачити в планах роботи проведення масових спортивних свят, парадів, змагань, кросів тощо;
- створити куточок фізичної культури;
- забезпечити перепідготовку вчителів початкових класів з методики фізичного виховання учнів 1–4 класів;
- підготувати та видати на допомогу вчителям фізкультури, керівникам шкіл і батькам учнів навчальні посібники, навчально-методичні таблиці, методичні листи;
- використовувати для проведення уроків фізичної культури з учнями початкових класів приміщення сільських будинків культури й інші придатні для цього місця [78].

Як бачимо, значну увагу влада приділяла навчальній, спортивно-масовій та оздоровчій роботі з фізичного виховання школярів, зміцненню матеріально-технічної бази, поліпшенню якісного складу і підвищенню кваліфікації вчителів фізкультури, проте якість виконання заходів була гіршою, ніж її організація. Отже, вирішальним фактором підвищення рівня формування

здорового способу життя школярів в початкових класах було поліпшення якості уроків фізичного виховання.

У цей період на сторінках педагогічної преси активно висвітлювалися питання щодо зміцнення здоров'я, гігієнічного виховання, фізичного розвитку дітей. Наприклад, на сторінках газети «Радянська освіта» у статті М. Антропової «Правильно організований режим школяра» розкривались вимоги педагогів, батьків до дотримання режиму дня відповідно до вікових особливостей дітей [2].

Про подальший масовий розвиток фізичної культури і спорту в країні як одного з важливих засобів зміцнення здоров'я населення країни було висвітлювало у Постанові ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (*додаток Д*).

Проте поряд з позитивними заходами щодо формування здорового способу життя, забезпечення санітарно-гігієнічного виховання школярів спостерігалися істотні недоліки: керівниками шкіл грубо порушувались тривалість перерв між уроками і змінами навчання; розклад уроків складався з нерівномірним навантаженням навчального дня і тижня; учителі перевантажували учнів домашніми завданнями; під час перерв не всі учні перебували на свіжому повітрі; не провітрювалися всі класні кімнати, перерви проходили не організовано; шкільні парти не відповідали зросту учнів [43].

З метою поліпшення громадського виховання та допомоги сім'ям у 1956 році у школах створювалися спеціальні школи з продовженим днем для учнів початкової школи, що потребували педагогічного догляду у вільний від навчання час, батьки яких не могли забезпечити необхідного догляду у вільний час. У школі продовженого дня з дітьми проводилася підготовка домашніх завдань, прогулянки, ігри й інші заходи, що були передбачені планом; організовувалося дворазове гаряче харчування; для учнів 1–2 класів та дітей з ослабленим здоров'ям організовувався денний сон; здійснювався контроль з боку адміністрації школи, відділу народної освіти та шкільного лікаря, який здійснював нагляд за організацією режиму і фізичного виховання дітей [71].

Позитивний досвід роботи групи продовженого дня школи № 22 м. Львова було широко висвітлено на сторінках газети «Радянська освіта» (1960 р.). Так, в 1958 році у школі було організовано групи подовженого дня для учнів початкових класів, в яких виховувалося 148 учнів. Для груп продовженого дня розроблявся спеціальний режим (діти перебували по 5–6 годин на день): на виконання домашніх завдань витрачалось по 1,5–2 години, решта часу – організація дитячого дозвілля на свіжому повітрі, суспільно-корисна праця; двічі на день з дітьми проводилась фізична зарядка, влаштовувались спортивні ігри і змагання. За дітьми встановлювався постійний медичний нагляд лікарів-спеціалістів. Отже, вся робота в групах продовженого дня була націлена на дотримання режиму дня, здійснення систематичного впливу на дітей, організоване й раціональне використання позакласного часу, систематичне харчування, що сприятиме зміцненню здоров'я дітей, підвищенню їх успішності та всебічному розвитку дитини [71, с. 76].

У 1960 році у Постанові ЦК КПРС Ради Міністрів Української РСР «Про організацію шкіл з продовженим днем» значна увага відводилася вихованню дітей та формуванню здорового способу життя школярів, що висвітлено у *додатку Е*.

У 1963 році на основі проведення експериментальних досліджень сектора гігієни дитинства Українського науково-дослідного інституту комунальної гігієни було видано інструктивно-методичний лист щодо гігієнічних вимог до організації режиму дня в школах (групах) з продовженим днем. У листі серед основних заходів визначалося:

– організувати по дві 20-хвилинні перерви замість однієї великої на 30 хвилин;

– забезпечувати перебування на свіжому повітрі по 1,5 години після закінчення занять та після підготовки домашніх завдань;

– для учнів 1–2 класів рекомендовано 1–1,5 години денного сну для відновлення сил;

– дотримуватись тривалості домашніх завдань (для учнів 1–2 класів – не більше однієї години, для 3–4 класів – 1–1,5 години;

– тривалість трудової діяльності не повинна перевищувати для учнів 1–2 класів 30 хвилин, для учнів 3–4 класів – однієї години на день [91].

Для учнів 1–4 класів, які відвідували школу з продовженим днем, було визначено приблизний режим дня. Отже, усі заходи були спрямовані на врахування вікових особливостей дітей та удосконалення формування здорового способу життя учнів початкової школи.

З метою усунення недоліків і забезпечення гігієнічного виховання учнів шкіл, посилення пропаганди санітарно-гігієнічних знань серед учителів, школярів та їх батьків Міністерством освіти УРСР видано наказ «Про заходи до поліпшення роботи по гігієнічному вихованню учнів у школах Української РСР» (1955 р.), в якому було рекомендовано забезпечити постійний зв'язок із шкільними лікарями, створити необхідні умови для їх роботи з учнями, куточок санітарної освіти з питань охорони здоров'я та гігієни тощо [103].

На виконання вищезазначеного наказу, з метою пропаганди медичних знань, прищеплення учням санітарно-гігієнічних навичок, проведення профілактичних заходів, оздоровлення школярів у 1957–1958 н.р. обласним комітетом Товариства Червоного Хреста у загальноосвітніх закладах було проведено огляд санітарної культури в школах. Основними завданнями огляду були заходи, направлені на поліпшення організації роботи шкільних первинних організацій Товариства Червоного Хреста, активне сприяння з боку вчителів і батьків у вихованні санітарно-гігієнічних навичок у школярів, додержання правил особистої гігієни у школі.

Підвищення уваги до пропаганди санітарно-гігієнічного виховання серед учителів, учнів і батьків простежувалося і в Постанові колегії Міністерства освіти УРСР та Президії Центрального комітету Товариства Червоного Хреста УРСР (1965 р.), що висвітлювала результати роботи шкіл Рівненської області. Позитивними наслідками роботи було: поліпшення медичного обслуговування школярів; створення для батьківської громадськості та вчителів 29

університетів «Здоров'я»; проведення різноманітної позакласної роботи з санітарно-гігієнічного виховання учнів; забезпечення належного санітарного стану приміщень; значна увага приділяється громадському харчуванню та оздоровленню учнів у літній період [156].

Вважаємо за потрібне зазначити, що значна увага держави щодо проблеми здоров'я школярів підкреслювалася у Постанові ЦК КПРС і ради Міністрів СРСР (1966 р.) «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи». У цьому документі основними завданнями було передбачено забезпечити зміцнення й збереження здоров'я учнів та правильну гігієнічну організацію навчальної роботи школяра, недопущення перевантаження учнів на уроках, що призводило до швидкого спадання їх працездатності під час виконання домашніх завдань [107].

Вивчаючи архівні документи досліджуваного періоду, знаходимо, що тривалість уроку і в першому, і в десятому класах становила 45 хвилин. Тому важливою для навчальних закладів була потреба в поступовому переході від режиму дитячого садка (або домашнього) до шкільного. Для усунення певних перешкод працівникам освіти було запропоновано на педагогічних радах шкіл встановлювати тривалість уроку для перших класів, особливо в першому півріччі, по 35 хвилин, чим звести тривалість уроку в перших класах до гігієнічної норми [20].

Поряд із важливістю удосконалення санітарно-гігієнічних умов навчання та відпочинку учнів не менш важливим було питання поліпшення організації харчування школярів. Наприклад, у додатку до постанови Президії Української Республіки Ради профспілок, Колегії Міністерства торгівлі УРСР та Міністерства освіти УРСР (1969 р.) було висвітлено рекомендації Республіканської наради працівників громадського харчування освіти, представників профспілкових організацій, що відбулася в м. Краснодарі. Тож було розроблено комплекс заходів із забезпечення організації харчування школярів, який передбачав зміцнення здоров'я учнів, підвищення здорового способу життя учнів:

- створення в школах їдалень та забезпечення якісним обслуговуванням харчуванням учнів шкіл республік;
- проведення змагання на кращі показники обслуговування учнів гарячим харчуванням;
- залучення до будівництва, реконструкції й обладнання шкільних їдалень громадськості, шефів та батьків учнів;
- суворе дотримання єдиного двотижневого або місячного меню комплексних сніданків та обідів, ураховуючи їх різноманітність по кожному дню тижня;
- забезпечення продажу в буфетах салатів із овочів, навару шипшини, поліпшення асортименту третіх солодких страв;
- вилучення з асортименту шкільних буфетів та їдалень фруктових напоїв, шоколаду та солодоців, шкідливих для дитячого організму;
- залучення вчителів та учнів старших класів до організації харчування за абонементом з попереднім накриттям столів;
- узагальнення й поширення передового досвіду з організації харчування учнів;
- проведення конкурсів-оглядів стану шкільних буфетів та їдалень на звання «краща шкільна їдальня» [126].

На етапі розвитку народної освіти перед педагогічними й медичними працівниками актуалізації набули такі питання, як тривалість навчання, характер відпочинку, організація харчування, фізичний розвиток і стан здоров'я учнів. Перебудова системи народної освіти відкривала нові можливості для посилення оздоровчого впливу школи на школярів, на основі поєднання й чергування розумової та фізичної праці, що значно впливало на формування здорового способу життя учнів. У зв'язку із розробкою та впровадженням нових програм посилилась увага на гігієнічно правильну організацію освітньої роботи як під час уроку, так і в позакласний час, на дотримання режимних моментів з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей учнів початкової школи. Не менш актуальним у цей період було вивчення питання

про залежність успішності учнів від стану здоров'я, роль профілактичних оздоровчих заходів у виховній роботі.

Отже, 1968–1969 навчальний рік зазнав суттєвих змін щодо вдосконалення змісту початкової освіти на основі наукової теоретичної концепції його конструювання. У цей період було розроблено й теоретично обґрунтовано концепцію розвивального навчання, що істотно відрізнялась як від масової педагогічної практики, так і від передової (В. Давидов, Л. Занков, Д. Ельконін); розроблено методичну систему навчання молодших школярів (М. Пишкало та ін.); здійснено експериментальне навчання за новими програмами і підручниками. Розвивальне навчання, на відміну від традиційного, на перший план висувало загальний розвиток учнів, який розглядали як основу і провідний критерій якісного засвоєння знань і вмінь [85, с. 11].

На досліджуваному етапі в освітній процес розроблявся та втілювався інший підхід до формування здорового способу життя школярів українським педагогом-дидактиком В. Сухомлинським. Ще в середині 60 рр. ХХ століття він пише такі слова: «Педагог має справу з мислячою матерією, здатність якої в роки дитинства сприймати й пізнавати навколишній світ значною мірою залежить від здоров'я дитини... Вивчення внутрішнього духовного світу дітей, особливо їх мислення, – одне з найважливіших завдань вчителя» [148, с. 19].

У контексті пошуку оптимальних шляхів реалізації поліаспектних завдань щодо збереження й зміцнення здоров'я учнів початкової школи важливим джерелом інформації є дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського, що зорієнтована на створення ефективної системи формування здорового способу життя й на сучасному етапі.

Праці педагога висвітлюють різні аспекти формування здорового способу життя учнів початкової школи. Особливу увагу хочемо приділити його теоретичним ідеям та практичним рекомендаціям щодо збереження й зміцнення здоров'я учнів початкової школи, адже в сучасних умовах освітнього закладу вони лишаються актуальними і можуть упроваджуватися в освітню діяльність.

Саме використання безцінної спадщини педагога надає прості й дієві ідеї для формування здорового способу життя у школярів. Вивчаючи педагогічну спадщину видатного педагога-гуманіста, пропагандиста здорового способу життя серед дітей, виокремлюємо ті ідеї, що є елементами сучасних здоров'язбережувальних технологій.

1. Створення сучасного здоров'язбережувального освітнього середовища.

Важливим фундаментальним чинником формування, збереження, зміцнення здоров'я та подальшим розвитком дитячого організму є створення здоров'язбережувального освітнього середовища. З перших днів перебування в «Школі радості» В. Сухомлинський рекомендував педагогам використовувати такі форми роботи, що максимально забезпечать раціональну рухову активність (екскурсії в природу; проведення уроків мислення «під відкритим небом»; залучення учнів до трудової діяльності та виконання обов'язків; рухливі ігри та змагання на повітрі; фізичне загартування).

Педагог активно використовував словесні та практичні методи навчання: бесіди, розповідь, читання книг, інструктажі, пояснення, досліди, продуктивна праця, вправи тощо.

2. Забезпечення творчої та успішної атмосфери освітнього процесу.

У більшості праць педагога простежується формування принципів особистісно зорієнтованого та індивідуального підходу. Для всебічного розвитку дитини значне місце педагог відводив забезпеченню творчої й успішної атмосфери освітнього процесу. Використання дієвих методів і прийомів зі школярами створювало сприятливу атмосферу для спілкування, налагодження контакту з дітьми, що значно підвищувало цінність самого уроку, рівень сприймання й засвоєння матеріалу, забезпечувало співтворчість учителя та учня.

3. Використання комплексної системи загартування.

Цікавим, на наш погляд, є запропонований науковцем комплекс системи загартовування, серед якого педагог виділяв такі здоров'язбережувальні технології: фізична праця на повітрі, спілкування з природою, навчання в радості та творчості. Влітку він рекомендував купатись під охолодженою водою, ходити босоніж, а взимку –

перебувати на вулиці, вдихаючи чисте морозне повітря. Проводячи спостереження за учнями в «Школі радості», педагог помітив, що учні 1–2 класів упродовж навчального року могли декілька разів хворіти на простудні захворювання, а вже в 3–4 класах кількість хворих, які загартовувалися, не спостерігалась [149].

4. Забезпечення зміни видів діяльності з метою усунення перевантаження.

При дотриманні режиму дня школярів педагог переконував своїх учнів та їх батьків дотримуватись порядку чергування різних видів діяльності та відпочинку впродовж дня. Педагог наголошував на дотриманні перебування на свіжому повітрі, сні при відкритій кватирці, ранньому відході до сну і ранньому підйомі, гарному харчуванні [148, с. 104]. Велике значення педагог відводив для відновлення сил школяра під час уроку. Ефективними формами роботи, що забезпечували короткочасний відпочинок для дітей на уроці, знімали втому, зменшували вплив статистичного навантаження на м'язи тулуба та кисті рук, підвищували інтерес та працездатність школяра під час уроку були фізкультхвилинки, імітативні рухові вправи, ігрові хвилинки, які сприяють короткочасному відпочинку.

5. Налагодження співпраці з батьками.

Великого значення у формуванні здорового способу життя школярів В. Сухомлинський надавав сім'ї. Педагог-гуманіст зазначав, що велику роль відіграють ті умови, у яких живе дитина, сімейний уклад, матеріальні блага родини. Педагогам необхідно постійно вчити батьків пізнавати власних дітей, знати їх індивідуальні особливості, турбуватись про них, забезпечувати всі необхідні умови для повноцінного всебічного розвитку організму. Думки й поради В. Сухомлинського про те, як виховувати здорову особистість, слугують могутнім джерелом для батьків та педагогів під час проведення батьківських лекторіїв, зборів, тематичних виставок, дискусій.

Педагог-гуманіст розкрив досвід керівництва розумовою працею школярів у поєднанні з піклуванням про здоров'я, висвітлив санітарно-гігієнічні вимоги до зовнішніх умов життя й режиму праці та відпочинку школяра, необхідність

перебування на свіжому повітрі, встановлення контролю за зором дітей, розвитком тіла й постави, повноцінним сном, харчуванням, прийомами загартування [147]. Педагог був переконаний, що «правильний режим, повноцінне харчування, фізичне загартування – все це охороняє дитину від захворювань, дає їй щастя насолоди красою навколишнього світу» [149, с. 51].

У цей же період український педагог В. Сухомлинський застосовував термін «лікарська педагогіка» (або «медична педагогіка»), головним для якої він вважав: «щадити легко вразливу хворобливу психіку дитини; всім стилем, укладом шкільного життя відвертати дітей від тяжких думок і переживань, пробуджуючи в них життєрадісні почуття; ні за яких обставин не дати зрозуміти дитині, що до неї ставляться як до хворої».

Найбільш повно свої думки з цього приводу педагог виклав у розлогій статті «Чем лечить мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами?», що була вперше опублікована лише у 2008 р. у збірці «Обережно: дитина! В. Сухомлинський про важких дітей» [148].

Поради видатного педагога-новатора є великим підґрунтям для побудови оздоровчого середовища в сучасному освітньому просторі закладу. Об'єднання його ідей із сучасними педагогічними системами підвищує акценти у навчанні й вихованні. Аналіз творчої спадщини В. Сухомлинського дозволяє стверджувати, що педагог у своїй педагогічній діяльності наголошував на важливості й необхідності кожній дитині й людині дотримуватися здорового способу життя.

Аналіз джерельного масиву дослідження також показав, що у ці роки активізувалося не лише питання удосконалення фізичного виховання школярів, а й санітарно-гігієнічне виховання, що впливало на формування здорового способу життя школярів.

Таким чином, у досліджуваній період вносилися певні корективи до змісту початкової освіти, які не мали чіткого наукового обґрунтування. Проаналізований період засвідчив, що формування здорового способу життя учнів початкової школи відбувалось через використання різних педагогічних

підходів, а саме: початок експериментального навчання за новими програмами і підручниками; розробка і впровадження нових програм, підручників; інтенсивна підготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; удосконалення санітарно-гігієнічних умінь і навичок у школярів; спрямування предмета «Фізична культура» на зміцнення здоров'я учнів, їх правильний фізіологічний і фізичний розвиток.

Позитивними тенденціями цього періоду (1950–1969 рр.) визначено такі: спортизація шкільного фізичного виховання через збільшення кількості дитячих спортивних шкіл; якість пришкільного обладнання спортивних майданчиків та викладання уроків фізичної культури у початковій школі; значне підвищення спортивних досягнень школярів; активізація спортивної й фізкультурно-масової роботи серед населення, його спрямованість на формування здорового способу життя школярів; поліпшення санітарно-гігієнічного благоустрою школи; оновлення й будівництво шкільних їдалень та буфетів; забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкової школи; проведення перших комплексних психолого-педагогічних досліджень, які були зорієнтовані на виявлення впливу факторів освітнього середовища на здоров'я учнів.

Водночас простежувалися й негативні тенденції, що полягали в недостатній методичній роботі з вчителями початкових класів; рівень викладання уроків з фізичної культури в початковій школі; несистематична педагогічна діяльність, яка б допомагала виробленню ціннісного ставлення до власного здоров'я учнів.

2.2. Здоров'язбережувальні підходи до реформування початкової освіти (1970–1990 рр.)

Другий період дисертаційного дослідження (1970–1990 роки ХХ століття) визначено періодом формування здоров'язбережувальних освітніх підходів в умовах реформування початкової освіти. У зазначений часовий проміжок

тривав інтенсивний розвиток науково-методичних, соціалістичних засад формування здорового способу життя учнів початкової школи. В ці роки у процесі реформування початкової школи відбувалося становлення та розвиток школи I ступеня, оновлювався її зміст, структура, форми та методи роботи з формування здорового способу життя школярів.

Турбота держави про здоров'я людей, створення кращих умов для життя, праці громадян відображалися в законодавчих актах. У 1970 році набув чинності кодекс здоров'я – Закон «Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о здравоохранении», який проголосив, що охорона здоров'я – одне з пріоритетних завдань держави, є обов'язком усіх державних органів, закладів та організацій. У цьому документі також підкреслювалося, що «бережливе ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточення є обов'язком кожного громадянина країни, забезпечення всебічного гармонійного розвитку школярів, зміцнення їх здоров'я та фізичне їх виховання постали в число головних завдань освітніх закладів» [83, с. 12].

Право громадян на відпочинок та охорону здоров'я були зафіксовані в статтях 41 та 42 Конституції держави [118]. Стаття 41 включала розвиток широкої мережі навчальних закладів; забезпечення необхідних умов для збереження і зміцнення здоров'я й гігієнічного виховання школярів; навчальне навантаження та приблизний режим дня за погодженням Міністерства охорони здоров'я СРСР; організацію лікувально-профілактичної та санітарно-гігієнічної роботи з вихованцями дитячих дошкільних закладів, учнями середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних та інших навчально-виховних закладів [118].

Шляхи подальшого поліпшення навчальної, позакласної та позашкільної роботи з фізичного виховання в школах були висвітлені цього ж року в Постанові на червневому спільному засіданні колегії Міністерства освіти та Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів УРСР (1970 р.). Постановою визначались конкретні завдання, обов'язкові для всіх загальноосвітніх шкіл. Серед основних завдань було названо: охоплення всіма

формами позакласної та позашкільної роботи – 60 % учнів; підготовка значкістів БГПО, ГПО I ступеня; підготовка 25–30 % спортсменів-розрядників від загальної кількості учнів. За роки нової п'ятирічки планувалось побудувати багато спортивних споруд, зробити всезагальний доступ до занять фізичною культурою для людей будь-якого віку чи то за місцем роботи, чи навчання, чи проживання [59]. Отже, вся робота країни була спрямована на масовий розвиток фізичної культури і спорту.

Аналіз джерельної бази дослідження показав, що у ці роки актуалізувалось не тільки питання фізичного виховання школярів, а й гігієнічне виховання школярів, санітарна охорона навколишнього середовища у зв'язку з науково-технічним прогресом, які розглядалися на п'ятому з'їзді гігієністів і санітарних лікарів у грудні 1970 року в м. Києві. Під час з'їзду була обґрунтована чітка система актуальних комплексних гігієно-педагогічних досліджень та визначені конкретні завдання пов'язані з так званою «шкільною зрілістю», у зв'язку з перспективою обов'язкового навчання у школах з шестирічного віку. Значна увага доповідачів приділялась зв'язку між здоров'ям і успішністю учнів, гігієнічним шляхам підвищення працездатності школярів з урахуванням інтенсифікації навчання та перспективою переходу школи на п'ятиденний тиждень; комплексному вивченню питання акселерації розвитку дітей. Важливими доповідями, які стосувалися формування здорового способу життя учнів початкової школи, були «Фізичний розвиток школярів молодших класів у зв'язку з деякими умовами їх життя», «Охорона зору дітей як гігієнічна проблема», «Гігієнічні питання в проблемі підвищення ефективності навчання за новими програмами» [45, с. 112]. Як бачимо, обговорення основних завдань на з'їзді сприяло подальшому розвитку медико-санітарної служби в галузі державної освіти, широкому розгортанню науково-дослідної роботи з гігієнічних проблем процесу навчання і виховання учнів початкової школи.

У різні історичні часи суспільно-політичні, економічні й культурні чинники ставали підґрунтям реформ в освітній галузі країни, становлення і

розвиток української державності характеризувався значними перетвореннями, що відбувалися в усіх сферах життя, зокрема, і в освіті [34, с. 48].

Наступним кроком держави, де аналізувалася робота за новими програмами в початковій школі, була Постанова колегії Міністерства освіти УРСР (1970 р.), що висвітлювала стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл України. У зв'язку з переведенням перших класів усіх шкіл на роботу за новими програмами, до початку поточного навчального року було завершено курсову перепідготовку всіх учителів, вихователів шкіл та груп продовженого дня; підготовлено й видано нові програми і підручники, допоміжний матеріал для вчителів. Уся робота була націлена на створення необхідної передумови для забезпечення і відповідного рівня підготовленості дітей до сприймання й засвоєння навчального матеріалу за новими програмами [127].

Реформування вітчизняної освітньої галузі в Україні досліджуваного періоду зазнавало суттєвих змін у зв'язку з переходом початкової школи на 3-річний термін навчання учнів початкової школи. Відмітимо, що трирічне початкове навчання було важливою зміною в системі народної освіти другої половини ХХ століття, оскільки вимагало ґрунтовної підготовки, детального вивчення, якісно нового науково-методичного забезпечення та виваженого впровадження, що спонукало оновлення програм, планів, підручників, значні зміни у підготовці фахівців початкової освіти. Перехід початкових шкіл на трирічний термін навчання вимагав необхідності встановлення наступності та перспективності між дошкільною й початковою освітою. Одним із головних завдань загальноосвітніх закладів постало створення у передшкільний період сприятливих умов для організації діяльності дітей, необхідних для нормального психічно-фізичного розвитку майбутніх першокласників [95].

Здійснення восьмирічного навчання відкривало перспективи до поліпшення структури, змісту й методів шкільного навчання і виховання. Соціальний, науковий та технічний прогрес зумовили потребу в удосконаленні навчальних планів і програм, усієї освітньої роботи школи. Великої уваги

набули вимоги до загального розвитку учнів, прищеплення їм навичок самостійної роботи, у зв'язку з чим змінилися методи ведення уроку.

У 1970 році Постановою ради Міністрів СРСР прийнято Статут середньої загальноосвітньої школи, серед основних завдань якого було «забезпечення гармонійного розвитку учнів, естетичного і фізичного виховання, зміцнення їх здоров'я та правильної постановки трудового навчання» [32, с. 15]. Термін навчання у середній загальноосвітній школі визначався з 1 по 10 клас. Тривалість уроку становила 45 хвилин; тривалість перерв – між уроками по 10 хвилин, велика перерва – 30 хвилин. Для виконання домашніх завдань передбачалось: у 1 класі – до 1 години, у 2 – до 1,5 години, у 3 – 4 – до 2 годин [32, с. 17].

Освітній процес здійснювався за новими програмами і підручниками; було завершено курсову перепідготовку всіх учителів, які працюють з першими класами, вихователів шкіл та груп продовженого дня; своєчасно були підготовлені й видані нові програми і підручники для 1 класу, допоміжний матеріал для вчителів. Уся робота сприяла створенню необхідної передумови для забезпечення та відповідного рівня підготовленості дітей до сприймання і засвоєння навчального матеріалу за новими програмами. Важливе місце в системі заходів, здійснюваних органами народної освіти, займала підготовча робота з переведення на нові програми і предметне викладання 4 класів. Вивчення систематичних курсів основ наук з 4 класу зумовлювало зміни у структурі загальноосвітньої школи, в побудові програм,

Отже, 1970–1971 навчальний рік завершився виведенням 4-х класів з початкових і малокоплектних восьмирічних шкіл, що значно скоротило їх мережу. Поряд з позитивними тенденціями в освітній роботі початкових класів продовжували мати місце суттєві недоліки, а саме: індивідуалізація навчання, формування пізнавальних інтересів; неналежна увага приділялась вивченню та поліпшенню якісного складу вчителів 1–3 класів (значна кількість вчителів з вищою освітою працювала в початкових класах не за фахом); в окремих областях (містах) спостерігалися випадки порушення Статутних норм

наповненості початкових класів та навчання учнів початкової школи у другу зміну; не на достатньому методичному рівні проводились уроки трудового навчання, фізичного виховання тощо. Для вирішення зазначених вище зауважень колегією було вирішено «посилити контроль за роботою початкових класів; вжити заходів щодо усунення відмічених недоліків; за наповненістю класів; заборонити навчання у другу зміну підготовчим і першим–другим класам» [38, с. 16].

Для подолання недоліків рішенням колегії (1971 р.) були визначені заходи щодо поліпшення роботи початкових класів шкіл республіки; підвищення педагогічної майстерності учителів; реалізації принципу розвивального навчання, формування навичок самостійної роботи [45].

Особлива увага у цей період приділялася підвищенню професійної майстерності педагогів. Про це свідчили висвітлені на сторінках газети «Радянська освіта» (1970 р.) перелік методичної літератури для планування освітньої діяльності вчителя фізичної культури, розроблений методистами Республіканського учбово-методичного кабінету фізичного виховання Міністерства освіти УРСР. Серед списку методичної літератури на увагу заслуговували посібники, представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Методична література для планування освітньої діяльності

<i>Автори</i>	<i>Назва посібника</i>
Н. Сокурєнко, А. Жалій	«Примірне планування занять з фізичного виховання в групах продовженого дня»
О. Леонов	«Організація позакласної роботи з фізичного виховання в школі (з кращого досвіду загальноосвітніх шкіл УРСР)»
І. Бурденко, О. Леонов	«Організація і проведення уроків з лижної підготовки в І-Х класах»
М. Ховрич	«Нестандартне обладнання шкільного спортивного залу»
Н. Сокурєнко	«Фізичне виховання учнів початкових класів у групах продовженого дня»
Ю. Мещеряк, В. Страшинський	«Планування навчальної роботи з фізичної культури в 5-8 класах»
М. Дубовіс, С. Цвек	«Планування навчальної роботи з фізичного виховання в 9-10 класах»

Джерело: [59]

Дані посібники пропонували ефективні форми та методи фізичного виховання, опис техніки виконання вправ, формування здорового способу життя, що передбачалися шкільною програмою з фізичної культури.

На особливу увагу в досліджуваній період заслуговувала перебудова початкової ланки народної освіти. Вивчаючи основні напрями дальшого розвитку народної освіти в країні, XXVI з'їзд КПРС поставив завдання створити в XI п'ятиріччі передумови для поступового переходу до навчання дітей з шестирічного віку в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл при п'ятиденному навчальному тижні. Розв'язання цього важливого соціально-педагогічного завдання поліпшило навчання й виховання дітей, зокрема в початкових класах, усунуло їх перевантаженість.

Черговим нововведенням у 1972–1973 н.р. була розробка програм для вчителів фізичної культури. До тексту пояснювальної записки та до змісту основної програми вносились певні зміни та доповнення. Передусім, навчальні програми з фізичної культури видавались окремо для 1–3, 4–8, 9–10 класів. З метою виконання завдань фізичного виховання школярів, формування здорового способу життя школярів було передбачено: зміцнення здоров'я та загартування, сприяння правильному фізичному розвитку, підвищення працездатності організму; формування й удосконалення рухових навичок та вмінь школярів; формування звички та потреби в систематичних заняттях фізичними вправами; прищеплення організаторських навичок, підготовка громадського фізкультурного активу [4, с. 63]. Однак нова програма глибше вивчала новий матеріал у кожному класі, до неї були включені диференційовані навчальні нормативи та домашні завдання, що дозволяло значно підвищити формування здорового способу життя школярів, зокрема учнів початкової школи.

Так, з 1972–1973 навчального року було розпочато експериментальне навчання дітей шестирічного віку за програмою, призначеною для семирічних дітей. З метою програмно-методичного забезпечення освітнього процесу було розроблено нові навчальні плани та програми, видано 28 назв підручників і

навчальних посібників, методичні та дидактичні матеріали для шкіл з українською, російською, молдавською, польською й угорською мовами навчання. На допомогу вчителям було опубліковано методичні рекомендації з організації навчання і виховання шестирічок, орієнтоване календарне планування з усіх предметів для 1–2 класів [90].

У 1976 році при НДІ педагогіки УРСР була створена лабораторія з проблем навчання і виховання дітей шестирічного віку, яку очолювали відомі українські учені М. Богданович, М. Вашуленко, О. Савченко, Н. Скрипченко. Співробітники лабораторії надавали важливого значення організації режиму дня, навантаженню, відпочинку й організації харчування школярів. Важливого значення у цьому контексті набували розподіл тижневого навантаження, складання розкладу уроків згідно з дослідженнями фізіологів та гігієністів, зміст роботи групи продовженого дня, організація рухливих ігор, проведення систематичних фізкультурно-оздоровчих заходів [6].

Особлива увага у цей час приділялася формуванню здорового способу життя учнів початкової школи, особливо питання перевантаження першокласників, попередження перевтоми молодших школярів. Про це свідчить стаття «О перегрузке первоклассников» С. Шамаєвої, висвітлена у науково-педагогічному журналі «Начальная школа» (1977 р.). Дослідниця пропонувала запобігати перевантаженню школярів, урізноманітнювати педагогічні методи та прийоми роботи з дітьми, вводити музичні паузи на уроках, посилювати емоційний вплив у процесі освітньої діяльності, проводити уроки за межами класної кімнати. Шкільна освіта повинна бути націлена не лише на навчання й виховання учнів, а й на оздоровлення дітей [157].

У цей період з боку держави продовжувала приділятися значна увага фізичному вихованню школярів, всебічному розвитку їх фізичних здібностей, формуванню рухових навичок. Усі форми діяльності були націлені на виконання основного завдання – забезпечення фізичного виховання, збереження й зміцнення здоров'я школярів.

Фізичне виховання суспільства визначало нові перспективи XXVI з'їзду КПРС, на якому було визначено: «Турбота про здоров'я людей нероздільна від розвитку фізичної культури і спорту» [119, с. 73]

Як зазначалось у попередньому періоді, основу фізичного виховання та фізичного розвитку особистості складав Всесоюзний фізкультурно-спортивний комплекс ГПО. У 1972 році відбулося попереднє спрощення нормативів. Отже, перед освітніми закладами постало завдання вжити заходів до широкої пропаганди нового комплексу, вести ретельну підготовку до складання норм ГПО. У багатьох школах проводиться робота під гаслом «Кожному випускникові – значок ГПО». До планів позакласної спортивно-масової роботи вносились відповідні доповнення, адже комплекс був спрямований на оздоровлення дітей [131, с. 6].

Свідченням недостатнього рівня проведеної роботи з фізичного виховання школярів стали результати, висвітлені у наказі Міністерства освіти УРСР «Про хід впровадження нового комплексу ГПО в загальноосвітніх школах та педагогічних навчальних закладах Української РСР» (1973 р.). У документі наголошувалось про неправильну практику масового складання норм ГПО на уроках фізичної культури, що є причиною зниження зацікавленості учнів до підготовки і складання норм, формалізму, скорочення кількості учасників внутрішніх змагань, розгортання позакласної спортивно-масової роботи в школах [134]. Отже, радянська держава постійно піклувалася про подальший успішний розвиток фізичної культури і спорту, зміцнення здоров'я дітей. Незважаючи на всі недоліки в роботі, фізичне виховання дітей будувалось із врахуванням широкого залучення дітей до складання норм «Готовий до праці та оборони СРСР».

Посилення уваги до подальшого вдосконалення освітнього процесу, рівня викладання навчальних дисциплін, особливо фізичного виховання, поставило перед Міністерством освіти СРСР, Академією педагогічних наук СРСР, Радою Міністрів союзних республік завдання щодо запровадження (до 1975 р.) нових навчальних планів і програм з усіх шкільних курсів (навчальні програми з

фізичної культури для 1–3 класів видавалися окремо). Основними завданнями програми з фізичного виховання школярів було:

- зміцнення здоров'я та загартування школярів;
- сприяння правильному фізичному розвитку й підвищенню працездатності організму;
- формування й удосконалення рухових навичок та вмінь, навчання нових видів рухів;
- прищеплення гігієнічних навичок, повідомлення знань з гігієни фізичних вправ та загартування;
- виховання фізичних якостей;
- формування звички і виховання стійкості потреби в систематичних заняттях фізичними вправами;
- прищеплення організаторських навичок та підготовка громадського фізкультурного активу;
- створення у школярів правильних уявлень про естетику рухів» [109, с. 62].

Отже, порівняно з навчальними програмами з фізичної культури, що діяли в інших республіках, у новій програмі були включені диференційовані навчальні нормативи та приблизні домашні завдання, які забезпечували активізацію здорового способу життя, рухову активність, санітарно-гігієнічні уміння й навички в учнів початкової школи.

Обговорення проблеми формування здорового способу життя школярів проводилось на державному рівні. У цей період Колегією Міністерства освіти УРСР та Комітетом по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів Української РСР (1976 р.) було ухвалено зобов'язати обласні, Київський, і Севастопольський міські відділи народної освіти, спорткомітети:

«– вивчити стан роботи з фізичного виховання і розвитку дитячо-юнацького спорту в загальноосвітніх та спортивних школах і затвердити заходи, в яких передбачити докорінне поліпшення навчальної, позакласної й позашкільної роботи з фізичної культури і спорту;

- здійснити перехід на викладання фізичної культури в 1–3 класах вчителями фізичного виховання;

- поліпшити перепідготовку директорів шкіл та їх заступників з питань організації навчальної, позакласної роботи з фізичної культури і оздоровлення школярів;

- вести в практику роботи шкіл проведення семінарів для вчителів 1–3 класів та вихователів груп продовженого дня з питань організації та методики занять з фізичної культури;

- забезпечити якість виконання навчальних програм з фізичної культури та поліпшення позакласної й позашкільної спортивної роботи, організаційного зміцнення колективів фізкультурних загальноосвітніх шкіл» [41, с. 23].

Недостатній рівень розвитку фізичного виховання було висвітлено у звіті обласних відділів народної освіти про стан фізичного виховання учнів початкових, семирічних та середніх шкіл (1977 р.). Наприклад, у Ворошиловградській та Волинській областях в більшості шкіл спостерігалися певні порушення:

- не було виділено кімнати для проведення занять з фізичного виховання;
- не обладнано спортивні майданчики відповідно до існуючих типових проектів;

- до обладнання спортивних майданчиків мало залучались шефські та комсомольські організації, батьківські комітети;

- агітаційно-масова робота з фізичного виховання поставлена незадовільно [36].

З метою усунення певних недоліків відділу фізичного виховання Міністерства освіти УРСР разом з відповідними відділами Спорткомітету УРСР було запропоновано розробити програми семінарів для вчителів 1–3 класів і вихователів груп продовженого дня, підготувати методичні розробки для юних інструкторів зі спорту, які проводять спортивні заняття з молодшими школярами» [51, с. 20]. Як бачимо, забезпечення контролю за охороною здоров'я дітей і проведенням оздоровчих заходів було покладено на органи й

установи охорони здоров'я та народної освіти за участі громадських організацій.

Прийнята в 1977 році Конституція СРСР висвітлювала гасло «Здоров'я людей – суспільне багатство». У зв'язку з цим розвиток фізичної культури у 80-ті роки проходив під егідою вересневої Постанови ЦК КПРС і СМ СРСР «Про подальший підйом масовості фізичної культури і спорту» (вересень 1981 р.), в якій вперше провідним завданням фізкультурного руху, всієї системи фізичного виховання визначено зміцнення здоров'я людини. Виділення фізичного виховання учнів як особливо важливого сприяло створенню матеріально-технічної бази в школах і запровадило регулярні заняття спортом 74 % школярів [70, с. 2].

Питання фізичного виховання молодого покоління широко обговорювалося на XVII з'їзді ВЛКСМ і XXII з'їзді ЛКСМУ. У резолюції XVII з'їзду комсомолу зазначалось: «Важливе значення має робота з піонерами і школярами у канікулярний період, вона має бути спрямована на зміцнення здоров'я, моральне і фізичне загартування учнів, залучення їх до суспільно корисних справ» [75, с. 8]. На постійне піклування про здоров'я школярів, фізичне загартування республіки була спрямована постанова травневого Пленуму ЦК Компартії України, Закон Української РСР «Про народну освіту» (1974 р.), затверджений останньою сесією Верховної Ради УРСР [75].

Надаючи фізичному вихованню, що було передумовою формування здорового способу життя школярів, великого значення, у листопаді 1979 р. Міністерство освіти СРСР розробило положення «О физическом воспитании учащихся общеобразовательной школы», у якому визначались основні форми роботи щодо формування здорового способу життя школярів, а саме:

- 1) уроки та факультативні заняття з фізичної культури;
- 2) позакласна спортивно-масова робота в школі (гуртки, спортивні секції, спортивні змагання);

3) фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі шкільного дня (гімнастика до занять, фізкультурні хвилинки на уроках, ігри та фізичні вправи на перервах і в групі продовженого дня);

4) позашкільна спортивно-масова робота [83].

Зокрема, однією з форм роботи щодо формування здорового способу життя школярів була співпраця з сім'єю через низку заходів: виконання режиму дня, правил гігієни загартування; щоденне виконання ранкової гімнастики; виховання звички до регулярних занять фізичними вправами; контроль за виконанням завдань вчителя фізичної культури.

Удосконалення фізичного виховання школярів потребувало розробки та впровадження нових форм і методів роботи з дітьми, спрямованих на зміцнення їх здоров'я, підтримання високої працездатності, формування здорового способу життя. Ефективними формами роботи з школярами у досліджуваній період були організація та проведення фізкультурно-оздоровчих заходів на великих перервах. У 1978 році Міністерством освіти УРСР видано інструктивно-методичний лист, що висвітлював методику проведення фізичних вправ та рухливих ігор на перервах, орієнтований план проведення фізкультурно-оздоровчої перерви з учнями 1–3 класів у приміщенні [112]. Отже, такий стан справ був зумовлений підвищеною увагою до здоров'я школярів, формування гармонійної особистості.

В умовах стрімкого науково-технічного процесу, інтенсифікації шкільного навчання, впровадження інноваційних форм та методів роботи з дітьми щодо формування здорового способу життя, збереження й зміцнення здоров'я школярів вивчалось не тільки на державному, а й на міжнародному рівні.

Важливим поштовхом для зміцнення здоров'я школярів була підготовка до XXII Олімпіади у Москві (1980 р.), що викликала нові вимоги до фізкультурно-спортивної роботи в школах. Увага освіти була націлена на зміцнення матеріальної бази, будівництво нових ігрових та спортивних майданчиків, створення широкої мережі спортивних гуртків та секцій; підвищення якості

викладання фізичної культури в школі; активізація позакласної спортивно-масової роботи школярів [74, с. 4].

Новим проявом турботи держави про суспільство стало прийняття двох етапних документів – Постанов ЦК КПСС та Ради Міністрів СРСР «О дальнейшем подъеме массовости физической культуры и спорта» (1981 р.) та «О дополнительных мерах по улучшению охраны здоровья населения» (1982 р.). Обидва документи вказували на необхідність розвивати фізичну активність людей, формувати здоровий спосіб життя у повсякденні.

З 1981–1982 н.р. у підготовчих класах загальноосвітніх шкіл та у старших групах дошкільних закладів Донецької, Чернігівської, Львівської та Дніпропетровської областей розпочалося дослідне навчання шестиліток. У перший рік було відкрито 127 підготовчих класів і 47 підготовчих груп, у яких навчалося 3,5 тис. дітей [111, с. 75]. Одними з пріоритетних завдань дослідного навчання передбачалося:

- посилення уваги до фізичного й трудового виховання дітей у навчальному плані (передбачалось 20 занять на тиждень тривалістю по 35 хвилин, з них 2 уроки фізкультури і рухливі ігри, посильна обслуговуюча праця);

- забезпечення раціонального гігієнічного режиму дня (три- чи дворазове гаряче харчування; щоденне перебування дітей на свіжому повітрі по 2,5–3 години; 1,5–2 години денного сну);

- зміцнення й збереження здоров'я дітей (створювались «зелені класи», де весною і восени заняття проводились на свіжому повітрі; організація розваг, ігор) [111].

Проте у ході дослідження було виявлено низку недоліків, на подолання яких для медичних працівників і психологів пропонувався перелік заходів. По-перше, організувати медико-фізіологічні дослідження шестирічок перед початком їх навчання, по-друге, використовувати індивідуальні форми і методи роботи з невстигаючими дітьми, по-третє, впроваджувати розроблені

рекомендації щодо роботи з дітьми з тимчасовою затримкою розумового чи фізичного розвитку [73, с. 78].

У досліджуваний період гостро стояла проблема збереження здоров'я школярів та охорона дитинства. В Основах законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я особливе місце займав п'ятий розділ «Охорона материнства і дитинства». Стаття 41 висвітлювала, що «дітям, які перебували на вихованні в дитячих закладах і навчаються в школах, повинні забезпечуватися необхідні умови для збереження і зміцнення здоров'я й гігієнічного виховання». Актуальності набувала чітка система санітарно-гігієнічного навчання й виховання учнів 1–10 класів, яка повинна була реалізовуватись як у навчальній, так і в позакласній роботі; перепідготовка педагогів із шкільної гігієни. Одним із перспективних завдань перед освітою постало введення до програм курсів підвищення кваліфікації 6–8 тем, під час яких би вивчалися такі питання, як: профілактика серцево-судинної патології, сколіозу, зниження зору, нервово-психічні захворювання, кишкові та респіраторні інфекції, шкідливі звички – куріння й алкоголізм [83].

Аналіз архівних джерел показав, що Міністерство освіти УРСР та його органи вживали заходів щодо забезпечення виконання постанови Президії Верховної ради УРСР щодо поліпшення санітарно-гігієнічного, навчально-виховного режиму в школах, медичного обслуговування й охорони здоров'я дітей. Питання підвищення якості та ефективності лікувально-профілактичної допомоги дітям було розглянуто на липневому засіданні колегії Міністерства освіти УРСР у 1982 році, де зазначалося підвищення відповідальності керівників установ освіти за дотриманням необхідних санітарно-гігієнічних умов та навчально-виховного режиму в школах.

Робота, спрямована на зниження захворювання дітей, здійснення лікувально-профілактичних заходів, проводилася спільно з органами охорони здоров'я. Серед позитивних заходів було відмічено: здійснення навчально-матеріальної бази шкіл; розширення мережі шкільних їдалень; поліпшення санітарно-гігієнічних умов навчання і фізичного загартування дітей;

забезпечення спортивними майданчиками, встановлення нестандартного обладнання; покращення санітарно-гігієнічних умов утримання дітей у школах і групах продовженого дня; здійснювався перспективний план поліпшення умов роботи груп продовженого дня; проведено республіканський огляд-конкурс їх матеріальної бази, задоволення потреб ігровими кімнатами, спальнями, кімнатами ручної праці, дво-триразовим гарячим харчування [77].

Однак спостерігалися певні недоліки у роботі шкіл: не створювалися належні санітарно-гігієнічні умови; в окремих містах школи перевантажувались учнівським контингентом; підприємства громадського харчування не скрізь забезпечували високу якість і різноманітність асортименту страв відповідно до шкільного меню; недостатня забезпеченість шкіл медичними працівниками, що значно знижувало рівень профілактичної роботи та санітарно-гігієнічного навчання і виховання школярів [77].

В умовах розвинутого соціалізму великої актуальності набув гармонійний розвиток радянських людей. З метою поліпшення гігієнічного навчання й виховання школярів на червневому Пленумі ЦК КПРС (1983 р.) зазначалося про здобуття учнями певного мінімуму знань у галузі гігієни і медичної допомоги.

Так, у 1982–1983 н.р. в експериментальних класах, а з 1984 р. – в усіх загальноосвітніх закладах країни було введено додатковий курс «Гігієнічне і статеве виховання школярів», який вивчався з восьмого класу. Проте, як показали спостереження медпрацівників і вчителів, у багатьох восьмикласників уже було зафіксовано ряд порушень у стані здоров'я, зокрема, різні форми сколіозів, послаблення зору, надмірна маса тіла, недостатній фізичний розвиток тощо. У зв'язку з цим деякі школи м. Києва створювали певну систему роботи, що посилювала санітарно-гігієнічну роботу з дітьми з перших днів навчання. На допомогу класоводам була підготовлена група старшокласників-лекторів та пропагандистів санітарно-гігієнічних знань, які викладали лекції серед учнів початкових і середніх класів. Заняття для молодших школярів проводились регламентовано: у 1–2 класах вони не перевищували 10–15 хв., у 3–4 – 15–20

хв. [21]. Позитивний вплив прогулянок на свіжому повітрі, ранкової гімнастики, фізкультури, режиму дня, особистої гігієни сприяв зміцненню здоров'я молодших школярів. Учням початкових класів роз'яснювали суть крилатої фрази «Здоров'я народу – багатство нації» [21, с. 68–69]. Отже, система санітарно-гігієнічної пропаганди, що охоплювала усіх учнів, починаючи з перших класів, допомагала класним керівникам систематично і послідовно здійснювати гігієнічне виховання молодших школярів, зміцнювати й поглиблювати їх знання з формування здорового способу життя.

Як засвідчує аналіз джерелознавчої бази дослідження, удосконалення фізичного виховання учнів – одне з пріоритетних завдань народної освіти – стало поштовхом для прийняття Цільової комплексної програми «Фізичне виховання дітей дошкільного віку, учнів та студентської молоді в УРСР на 1982–1985 рр.». У навчальні програми вносилися певні зміни та доповнення з фізичної культури загальноосвітніх шкіл, більше уваги приділялося питанням гігієни та формуванню у школярів знань в області медицини з метою підвищення інтересу до занять та збереження й зміцнення здоров'я школярів. Усе це було пов'язано з поверхневими знаннями школярів з охорони здоров'я, анатомії й фізіології людини [150].

Про турботу держави про зміцнення й збереження здоров'я школярів, формування здорового способу життя школярів свідчили методичні рекомендації Міністерства охорони здоров'я «Медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням дітей». Серед основних завдань документа визначалося: поліпшення стану здоров'я та фізичного розвитку школярів; підвищення працездатності; розширення функціональних можливостей організму, що розвивається; формування рухових навичок і якостей дітей [84]. Пріоритетними вимогами щодо медичного контролю за фізичним вихованням дітей було:

- 1) налагодження динамічного спостереження за станом здоров'я і фізичним розвитком дітей, який має здійснюватися при поглиблених оглядах (при первинному обстеженні надається оцінка стану здоров'я, фізичного

розвитку дитини, фізичної підготовленості, функціональних можливостей організму й вирішується питання про індивідуальні призначення при виконанні фізичних вправ; при повторних обстеженнях оцінюється динаміка стану здоров'я та фізичного розвитку дітей, враховується ефективність впливу засобів фізичного виховання);

2) забезпечення медико-педагогічних спостережень за організацією рухового режиму, методикою проведення й організацією занять фізичною культурою, її впливом на організм дитини;

3) контроль за санітарно-гігієнічним станом місць проведення занять фізкультурного обладнання, спортивного одягу та взуття;

4) санітарно-просвітницька робота з питань фізичного виховання серед педагогів і батьків [84].

У 80-pp. ХХ століття більшість міністерств і відомств приділяли увагу науковим дослідженням проблеми формування здорового способу життя школярів. Завдяки спостереженням Науково-дослідного інституту гігієни дітей і підлітків Міністерства охорони здоров'я СРСР (НДІ), Інституту фізіології дітей і підлітків Академії педагогічних наук СРСР, Київського НДІ педіатрії було виявлено у молодших школярів (7–10 років) найвищий рівень вікової структури патології дітей. Як показали спостереження, велика кількість дітей, вступаючи до школи, вже мала відхилення у стані здоров'я. У першокласників спостерігалися хронічні захворювання носоглотки, печінки і жовчних шляхів, викривлення хребта, зниження гостроти зору тощо. Дослідженнями був встановлений корелятивний зв'язок між здоров'ям дітей і умовами їх навчання й відпочинку, зокрема фізичним вихованням. 53,3 % школярів систематично недосипали, всього 49,5 % дітей займалися фізичною культурою та 6,6 % – спортом, 22,3 % – приймали загартовуючі процедури. Однією з причин цього було те, що близько 15 % школярів понад три години витрачали на приготування домашніх завдань, а більша частина учнів (60 %) щодня не менше двох годин проводила час біля телевізора. Рухова активність дітей зі вступом до школи знижувалася на 50 %, а шкільна програма з фізичного виховання не

могла забезпечити оптимальний обсяг рухової діяльності для організму дитини [114]. Тому підвищення рухової активності, здорового способу життя кожного учня були найважливішим завданням працівників народної освіти, охорони здоров'я, педагогічних працівників і батьків.

Могутнім імпульсом розвитку питань зміцнення здоров'я молодого покоління та формування здорового способу життя школярів у 1984 році стало реформування загальноосвітньої школи, затверджене Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи». Під час Пленуму Центрального комітету КП Радянського Союзу у промові Генерального секретаря ЦК КПРС К. Черненка було визначено, що «...навчальний процес має значно більшою мірою стати носієм світоглядного змісту. Розвантажуючи навчальні програми, створюючи нові, розумні підручники, не можна полегшувати їх ідейно, знижувати науковий рівень викладання» [117]. Основні заходи реформи школи здійснювались поетапно, протягом одинадцяти-дванадцяти п'ятирічок (1984–1990 рр.). Усі вони були націлені на вдосконалення освітнього процесу, трудового навчання і професійної орієнтації школярів.

Серед основних завдань нової 4-річної початкової освіти було визначено: створити оптимальні умови для загального розвитку учнів, підвищити роль предметів естетичного циклу та фізичного розвитку; забезпечити співвідношення теоретичного матеріалу і практичного закріплення; усунути перевантаження й ускладнення матеріалу, зменшення концентризму в побудові шкільних програм; створити внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки; забезпечити наступність змісту дошкільної і початкової освіти [117].

У основних напрямках реформи загальної освітньої та професійної школи підкреслювалось: «Соціальне суспільство кровно зацікавлене в тому, щоб молоде покоління росло фізично розвиненим, здоровим, життєрадісним, готовим до праці і захисту Батьківщини» [124, с. 41].

У зв'язку з передбаченими реформою змінами структури школи, зменшенням наповнюваності класів, переходом до навчання дітей з шести років поставали нові вимоги: поліпшення організації фізичного виховання в школах; зміцнення матеріально-спортивної бази, яка відповідатиме усім віковим особливостям учнів усіх класів; удосконалення гігієнічного виховання школярів. Для здійснення здоров'язбережувальних завдань, визначених у документах про реформу школи, стояла необхідність удосконалення форм роботи, які забезпечували б охоплення всіх школярів систематичними заняттями фізкультурою в режимі шкільного дня і в позаурочний час. Нова комплексна програма фізичного виховання школярів також передбачала вивчення й поширення передового досвіду застосування ефективних форм роботи. У Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» акцентувалось «вважати найважливішим напрямом виховання школярів розвиток різноманітних форм занять фізкультурою і спортом у позаурочний час» [114].

Вагомими здоров'язбережувальними напрямами реформування початкової освіти було передбачено організацію не менше 8–10 годин на тиждень щоденних занять усіх школярів фізичною культурою на уроках, у позаурочний час, у спортивних секціях та інших фізкультурно-оздоровчих заходах [116].

У досліджуваній період однією з інноваційних форм роботи учнів початкової школи були самостійні заняття учнів фізкультурою вдома, що значно сприяли фізичному розвитку і зміцненню здоров'я, формуванню звичок та потреби дбати про своє фізичне вдосконалення, дотриманню правильного режиму дня у позаурочний час, ціннісному ставленню до здорового способу життя.

Ефективною формою роботи з формування здорового способу життя учнів початкової школи було проведення батьківських зборів, що проводилося у спортивному залі у формі відкритих уроків фізкультури, на яких обов'язково демонструвались вправи з ранкової гімнастики, домашні завдання.

В освітніх закладах упроваджували нові форми занять фізкультурою і спортом як у навчальний, так і в позаурочний час. У режимі дня школи широко використовувалися здоров'язбережувальні підходи, висвітлені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня школи

<i>Фізкультурно-оздоровчі заходи</i>	
<i>на уроках та перервах</i>	<i>під час групи продовженого дня</i>
гімнастика до уроків фізкультхвилинки рухливі вправи заняття з шахів, шашок туристичні походи прогулянки	щоденні фізкультурні заняття рухливі ігри проведення змагань створення груп ГПО заняття в клубі любителів бігу гра в настільний теніс, бадмінтон, волейбол вправи на тренажерах

Джерело: [142]

Проте у методиці питання щодо формування здорового способу життя учнів початкових класів та потреба у фізичному вдосконаленні були розроблені недостатньо. Аналіз практики показував, що для поширення знань серед дітей необхідно було включити ряд питань:

- 1) виховання у дітей позитивного ставлення, інтересу до занять фізичними вправами;
- 2) озброєння їх знаннями з фізичної культури, гігієни, фізіології людини і формування переконань щодо необхідності систематично займатись фізичними вправами;
- 3) формування відповідних умінь і навичок та практичне привчання щоденно займатися фізкультурою у режимі шкільного і позашкільного часу.

У зв'язку з цим важливого значення набувало вивчення та поширення педагогічного досвіду.

Значну роль у формуванні здорового способу життя школярів відіграла позакласна робота. Так, у річному плані (1985 р.) з фізичного виховання було виокремлено розділ «Фізкультурно-оздоровча робота і спортивно-масова робота» [143]. План спортивно-масової й фізкультурно-оздоровчої роботи містив розділи та орієнтовані форми роботи, що висвітлені в *додатку Ж*.

Отже, реформа початкової освіти вимагала створення нових підходів до організації здоров'язбережувального освітнього середовища школярів та використання різноманітних форм і методів роботи, для виконання яких необхідним було залучення ряду спеціалістів: учителя з фізкультури, класного керівника, батьків, громадських інструкторів, членів ради колективу фізкультури, старшокласників, фізоргів, капітанів команд, бібліотекарів, лікарів та інших.

Важливу роль у визначенні подальших пріоритетних напрямів збереження і зміцнення здоров'я дітей, формування здорового способу життя школярів відігравав Закон СРСР «Про державний план економічного і соціального розвитку СРСР на 1984 рік», прийнятий дев'ятою сесією Верховної ради СРСР десятого скликання, який передбачав збільшення учнів у школах і групах продовженого дня на 5,1 % порівняно з 1983 р. [96, с. 84]. Розгорнута широка мережа шкіл і груп продовженого дня, які забезпечували в позаурочний час суспільне виховання дітей, їх загальний розвиток, задовольняли потреби батьків. В той час кількість охоплених дітей становила 2,5 млн. дітей, що складала 43,5 % від кількості учнів 1–8 класів. Значна увага приділялась питанню удосконалення змісту навчально-виховної роботи, зміцненню матеріальної-технічної бази для ігрової, спортивної та гурткової діяльності учнів [96].

Як свідчить аналіз нормативно-правової бази досліджуваного періоду, проблема формування здорового способу життя школярів вирішувалась через здійснення контролю за станом викладання фізичного виховання в загальноосвітніх школах та ДЮСШ. Після опублікування Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальший підйом масовості фізичної культури і спорту» (1984 р.) було розроблено конкретні заходи щодо успішного виконання постанови. На увагу заслуговує позитивний досвід роботи Голопристанської школи № 1, Чулаківської та Гладківської шкіл Херсонської області. Серед ефективних форм роботи шкіл висвітлювались:

– регулярні заняття у спортивних гуртках та секціях;

- використання нестандартного спортивного обладнання й інвентарю;
- проведення ранкової гімнастики до занять під музичний супровід;
- організація фізкультхвилинок, фізичних вправ та ігор на великих перервах в молодших класах;
- забезпечення щоденних фізкультурних занять в режимі групи продовженого дня;
- проведення Днів здоров'я та спорту для учнів 1–10 класів і шкільних змагань за програмою «Старти надій»;
- навчання плавання школярів під час оздоровлення в літній період [29, с. 37].

Отже, у досліджуваній період радянська система фізичного виховання ґрунтувалась на таких принципах: всебічний розвиток особистості; зв'язок фізичного виховання з трудовою й оборонною практикою; оздоровча спрямованість. Усі принципи були націлені на забезпечення всебічного фізичного розвитку особистості, санітарно-освітню роботу, індивідуальний та диференційований підхід.

Аналіз архівних джерел засвідчив, що у досліджуваній період держава серйозно опікувалась збереженням і зміцненням здоров'я школярів. Так, у 1984 році видано спільний наказ Міністерства торгівлі УРСР, УКООПСОЮЗ, Міністерства освіти УРСР, Міністерства здоров'я УРСР «О дополнительных мерах по совершенствованию организации общественного питания в общеобразовательных школах республики». З метою поліпшення організації харчування учнів підготовчих, перших, старших класів, груп продовженого дня було затверджено такі заходи: збільшити охоплення гарячим харчуванням учнів школи; розробити й затвердити графіки прийому їжі по класах, передбачити в ньому перерву обідню перерву 15–20 хвилин; організувати для учнів 6-річного віку підготовчих класів школи триразове харчування згідно з інструктивно-методичним листом Міністерства освіти СРСР від 05.08.1981 № 50–М «Про організацію діяльності груп продовженого дня підготовчих та 1–3 класів»; максимально включати в раціон харчування вітамінну продукцію,

кисломолочні продукти; здійснювати харчування тільки за скомплектованим раціоном (сніданок, обід), розробленим для двох вікових категорій учнів: 1–4 класи, 5–10 класи; забезпечити під час літніх канікул ремонт столових приміщень, санітарно-технічних комунікацій, споруд, меблів [80].

У цей час значну увагу приділяли здоров'ю та організації освітньої роботі молодших школярів. Так, з 1 вересня 1986 року в усіх школах було здійснено організований перехід до систематичного навчання дітей шестирічного віку, який був одним із заходів реформи освіти.

У досліджуваний період модернізаційними змінами у змісті початкової освіти став перехід учнів на 4-річне початкове навчання. Як свідчать архівні джерела, в 1986–1987 н.р. у перших класах 4-річної школи навчалось 358,3 тис. шестирічних дітей. Проте перші кроки масового переходу засвідчили, що не всі педагоги й медичні працівники своєчасно і всебічно проводили диспансеризацію дітей. Через це упродовж першої чверті у ряді шкіл виявилась частина дітей, за своїм фізичним і психічним розвитком не готових до навчання в школі. За даними, наведеними у дослідженні, в Комсомольському районі м. Херсона у зв'язку з різними протипоказаннями після 1 вересня 1987 року відраховано зі школи 59 першокласників-шестиліток. Істотних змін зазнала методика уроку в 4-річній ланці початкової освіти. Від вчителів вимагали максимальної цілеспрямованості до проведення уроків, органічного поєднання навчальної та ігрової діяльності, застосування системи різноманітних мотиваційних методів і прийомів, різних способів впливу на дитину, перевага надавалась практичній діяльності. Все це позначилось на змінах у структурі уроку. Усталена структура комбінованого уроку для 3-річної школи стала непридатною для навчання шестиліток [116, с. 28].

У контексті досліджуваної проблеми в умовах реформування початкової освіти оптимізації набула робота групи продовженого дня, від якої багато в чому залежав суспільно-політичний, моральний, естетичний, фізичний розвиток школярів, зміцнення їх здоров'я, забезпечення організації харчування, відпочинку.

Законом СРСР «Про державний план економічного і соціального розвитку СРСР на 1984 рік», прийнятим дев'ятою сесією Верховної ради СРСР десятого скликання, передбачалось збільшення учнів у школах і групах продовженого дня на 5,1 % порівняно з 1983 р. [96].

Групові заняття були основною формою фізкультурно-оздоровчої роботи у групах продовженого дня, що сприяли активному відпочинку дітей, підвищенню їх загальної й розумової працездатності, цікавому і змістовному дозвіллю. Поряд з гуртками фізичної культури для учнів початкових класів проводилися секції з окремих видів спорту. Найпоширеніші форми роботи з формування здорового способу життя учнів у групах продовженого дня висвітлено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Форми роботи з формування здорового способу життя учнів у групах продовженого дня у 80-х роках

<i>Форма роботи</i>	<i>Клас</i>
Гуртки з фізичної культури Групові заняття Прогулянки Екскурсії й походи Рухливі ігри Спортивні змагання Фізкультурні паузи (під час виконання домашніх та індивідуальних занять)	1-4 клас
Відвідування спортивних секцій з настільного тенісу, футболу, шашок і шахів	1 клас
Відвідування спортивних секцій зі спортивної гімнастики, легкої атлетики, ручного м'яча, баскетболу	3-4 клас

Джерело: [131]

Аналіз архівних джерел засвідчив, що ефективність формування здорового способу життя в початкових класах удосконалювалася завдяки підвищенню відповідальності, авторитету рад дружин та колективів фізкультури в організації різних форм спортивно-масової роботи. У системі навчання піонервожатих особливу увагу приділяли методиці проведення фізкультурно-масової роботи [131, с. 50].

У 1982 році ефективною оздоровчою формою роботи серед населення Херсонської області було проведення «Тижня здоров'я», в якому взяли участь близько 361 тис. людей. Наступного року в січні 1983 року в Москві в інституті фізкультури відбулась Всесоюзна конференція щодо оздоровчого бігу та ходьби, на якій обговорювались проблеми оздоровлення, зниження рівня захворюваності людей [123, с. 9].

У досліджуваний період важливим завданням залишалось збереження й зміцнення здоров'я людей, формування здорового способу життя школярів. Так, у 1985 році було прийнято Постанову Комітету по фізичній культурі і спорту при Херсонському облвиконкому «Про проведення Тижня оздоровчого бігу та ходьби» в Херсонській області. З метою підвищення масовості фізичної культури і спорту, залучення максимальної кількості населення до занять оздоровчим бігом, формування здорового способу життя школярів з 9 по 15 вересня 1985 року було проведено Тиждень оздоровчого бігу та ходьби. У доповідній записці лікаря обласного лікувально-фізкультурного диспансеру м. Херсона висвітлювалася інформація про формування здорового способу життя населення, підвищення рухової активності через використання оздоровчої ходьби та бігу [123, с. 9]. При заняттях оздоровчим бігом рекомендувалась програма першого року для початківців, яка складалась з 4 етапів різної тривалості залежно від віку: I етап – оздоровча ходьба; II етап – змішаний біг та ходьба; III – IV етапи – біг на дистанцію з підвищенням темпу. Ефективними формами роботи перед кожним заняттям було проведення:

- 7–10 хвилинного комплексу гімнастичних вправ;
- виконання 5-6 вправ на дихання та розслаблення, після кожного виконаного комплексу;
- проведення бігових занять зранку або після обіду;
- виконання ранкової гігієнічної гімнастики та прогулянки в інші дні від занять [123, с. 10].

Так, за період проведення Тижня оздоровчого бігу та ходьби в м. Херсоні загальна кількість учасників становила 153744 [123, с. 9–10].

У доповідній записці колегії Міністерства освіти УРСР «Про підсумки навчально-виховної роботи у 1 класах чотирирічної початкової школи за 1986–1987 н.р. відповідно до вимог шкільної реформи» зазначалось, що у більшості шкіл у групах продовженого дня проводилась певна робота з трудового, естетичного, національно-патріотичного, фізичного виховання; створювались умови для розвитку творчих здібностей і занять учнів за інтересами [118]. Спільно з органами охорони здоров'я проводився поглиблений огляд першокласників, здійснювались заходи по організації їх повноцінного харчування.

Загальний аналіз роботи групи продовженого дня в школах УРСР засвідчив такі позитивні тенденції досліджуваного періоду:

- 1) розробка методичних рекомендацій «Робота вихователя в групі продовженого дня» Науково-дослідним інститутом загальних проблем виховання АПН СРСР;
- 2) визначення головними напрямками практичної діяльності вихователя позаурочних занять з фізичної культури;
- 3) організація дворазового гарячого харчування дітей;
- 4) організація денного сну (для учнів 1–2 класів, а також ослаблених дітей);
- 5) застосування різноманітних засобів фізичного виховання: щоденні недовготривалі (20–25 хв.) фізичні вправи у початкових класах;
- 6) проведення рухливих ігор та спортивних розваг на свіжому повітрі;
- 7) використання коригуючої гімнастики для окремих груп дітей;
- 8) робота в спортивних гуртках, секціях;
- 9) складання тижневого розкладу роботи гуртків і секцій, що дозволяло регламентувати цей вид діяльності та уникнути перевантаження школярів;
- 10) залучення шкільного лікаря, медичної сестри, які допомагали забезпечити контроль за санітарно-оздоровчою роботою, всіма видами діяльності (праця, фізичне виховання, спорт) [131].

Проте поряд з позитивними тенденціями спостерігались певні недоліки у організації в школах груп продовженого дня, що були зазначені у наказі Міністерства освіти УРСР № 336 від 19 листопада 1986 р. «Про серйозні недоліки у організації роботи груп продовженого дня». У школах заняття проводились одноманітно, порушувались гігієнічні вимоги до режиму дня, не приділялась належна увага організації активного відпочинку учнів на повітрі, їх діяльності за інтересами, фізичному й естетичному вихованню. У частини шкіл були відсутні ігрові кімнати, не проводились ефективні медичні спостереження за станом здоров'я і фізичним розвитком школярів [125].

Про посилення роботи зі вдосконалення мережі й поліпшення діяльності груп і шкіл з продовженим днем зазначалось у протоколі рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 30.11.1987 р. № 10/111 «Про усунення недоліків у роботі груп і шкіл з продовженим днем, плануванні їх мережі». Зокрема, у документі висвітлювались певні недоліки у організації групи продовженого дня у загальноосвітніх закладах, а саме:

- використовувалися одноманітні форми діяльності у роботі з дітьми;
- недостатньо використовувалися можливості позашкільних і культ-освітніх установ у гуртковій роботі;
- недостатньо проводилися екскурсії у природу, сферу соціального оточення;
- не проводилась систематична робота з прищеплення дітям культурно-гігієнічних навичок та якості харчування дітей вихователями групи продовженого дня [131].

Однією з причин зазначених недоліків був слабкий контроль за діяльністю груп продовженого дня, незадовільна робота з педагогічними кадрами.

В результаті зазначених недоліків рішенням колегії Міністерства освіти УРСР було ухвалено: «...обласним, районним, міським відділам народної освіти підвищити відповідальність директорів шкіл за добір і розстановку педагогічних кадрів. Упродовж 1988-1989 н.р. завершити атестацію вихователів груп продовженого дня поточного циклу...» [131, с. 12].

Виходячи з того, що питання формування здорового способу життя учнів та збільшення їх рухової активності засобами фізичної виховання турбувало народну освіту, Міністерством освіти СРСР було видано наказ «Про запровадження в загальноосвітніх закладах щоденної години здоров'я» (1987 р.), згідно з яким із січня 1988 р. для всіх учнів початкової освіти та в усіх школах країни було введено обов'язкову щоденну годину здоров'я. У методичних рекомендаціях до наказу було визначено, що «години здоров'я» повинні проводитися щодня для всіх учнів початкових класів та шкіл, що працюють в одну зміну, після 2–3 уроків, тривалістю 45 хв. не враховуючи перерв» [98, с. 6].

Організація щоденної години здоров'я забезпечувала збільшення рухової активності школярів, зміцнення їх здоров'я засобами фізичної культури, підвищувала фізичну підготовленість, позитивно впливала на розумовий розвиток школярів. Так, у основу річних навчально-виховних планів роботи шкіл з гігієнічного виховання школярів покладалися заходи, що були передбачені в п'ятирічних цільових комплексних програмах «Здоров'я» [98].

Значущою для становлення й розвитку формування здорового способу життя школярів була Генеральна програма, прийнята Всесвітньою організацією охорони здоров'я на період з 1984–1989 рр., де акцентувалася увага на необхідності посилити виховну та просвітницьку роботу серед населення, що буде спрямована на пропаганду здорового способу життя, набуття знань про заходи зі зміцнення здоров'я і профілактики захворювань. Особлива увага в цій програмі приділялася формуванню навичок здорового способу життя у дітей та підлітків, адже ці основи закладаються вже на ранніх етапах життя. З використанням основних положень цієї програми науковцями розроблялися більш нові й ефективні програми як шкільного, так і позашкільного фізичного виховання дітей та підлітків [74, с. 4].

У 1990 році у Київській області було проведено конференцію на тему «ЮНЕСКО – дітям Чорнобиля», що була організована за ініціативи Секретаріату ЮНЕСКО та уряду УРСР. Під час конференції заступником

міністра народної освіти УРСР В. Луговим висвітлювалися питання щодо зміцнення й збереження здоров'я дітей, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи у 1986 році. Міністерство освіти республіки на виконання постанови Верховної ради УРСР «Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків чорнобильської катастрофи» затвердило довгострокову програму «Чорнобиль» та певні заходи органів народної освіти. Ідея програми «Чорнобиль» створена з метою сприяння міжнародного співтовариства у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції.

Практичні проблеми були обговорені під час зустрічі Генерального директора ЮНЕСКО з питань освіти К. Пауера з міністром народної освіти УРСР І. Зязюном, після чого було розроблено відповідний документ на 130 сторінок. Програмою передбачався цілий ряд важливих заходів: створення у м. Києві на базі НДІ психології УРСР Міжнародного центру з психологічної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи; внесення змін до режиму роботи, навчальних планів і програм освітніх закладів; скорочення на 10–15 днів навчального року, а в II півріччі – введення додаткових тижневих канікул; зменшення тривалості уроків; забезпечення контролю за організацією безоплатного харчування (було запроваджено в 722 школах і 505 дитячих садках); забезпечення відпочинку й оздоровлення дітей (у 1990 році в інших регіонах республіки було оздоровлено 130 тис. школярів та півтори тисячі учнів профтехучилищ; близько тисячі дітей відпочивало на Кубі, півтори тисячі – в Польщі, 200 школярів – у Голландії) [61, с. 3–8]. Міністерство народної освіти УРСР взяло на себе основні витрати, пов'язані зі створенням Міжнародного центру, а ЮНЕСКО зобов'язалось виділити деякі фонди для закупівлі закордонного обладнання і матеріалів, які не виробляються в УРСР.

Історико-педагогічний пошук засвідчив, що значущим для формування здорового способу життя школярів було впровадження галузевої комплексної програми «Здоров'я», реалізація якої позначалася на перебудові народної

освіти, адже від учителя та його здоров'я, від умов праці, побуту залежатиме подальший розвиток освітянських прав.

За останні десятиріччя у країні гостро постала проблема в охороні здоров'я населення. Свідченням цьому були істотні недоліки в удосконаленні медичного обслуговування населення, проектуванні й будівництві медичних установ, їх забезпеченні медичною технікою, інструментарієм, ліками. З січня 1989 року розпочав свою роботу прес-центр Міністерства охорони здоров'я. Тематичний план роботи включав обговорення медичних аспектів широкого кола соціальних, екологічних, моральних проблем. Серед основних питань, які передбачалось висвітлити першочергово, були такі: «Здоровий спосіб життя: міф чи реальність?», «Екологія і людина: медичні аспекти», «Професіоналізм і милосердя», «Мати і дитина: формування здоров'я майбутніх поколінь», «Соціальні проблеми на селі». Розв'язуючи проблеми перебудови медицини в республіці, аналізуючи з нових позицій резерви й упущення, апарат Міністерства охорони здоров'я УРСР поставив перед собою завдання щодо активного впровадження нових методів підвищення наукової обґрунтованості розроблених планів розвитку галузі, будівництво випереджаючими темпами сучасних медичних установ, посилення охорони навколишнього середовища, додаткові заходи санітарно-гігієнічного нагляду [146, с. 87].

У листопаді 1989 року в «Спортивній газеті» був опублікований проект Концепції розвитку фізичної культури і народного спорту в Українській РСР та проект програми фізичного виховання населення. Головною метою даної концепції висвітлювались шляхи зміцнення здоров'я, всебічного фізичного вдосконалення радянських людей. Концепцією передбачалося збільшення кількості уроків фізкультури, поширення позакласної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи.

У 90-х роках широко висвітлювалося питання психоневрологічних захворювань, що призводили до дисгармонійного розвитку молодшого школяра. Причинами зростання кількості дидактогенних неврозів учнів було: недостатня матеріальна база закладів народної освіти; відсутність науково-

методичного забезпечення освітнього процесу установ даного профілю; поверхневість у вивченні індивідуальних особливостей стану здоров'я хворих дітей [61].

У постанові лютого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС першорядну увагу приділяли розвитку індивідуальних здібностей учнів, розширенню диференційованого навчання відповідно до запитів і нахилів школярів. Адже збереження та зміцнення психічного здоров'я учнів педагогічними методами дозволить зменшити тривожну статистику зростання чисельності психоневрологічних станів у дитячому й підлітковому віці. З метою здійснення психогігієни навчання під час викладання основ наук пропонувалося використовувати різні методи і прийоми діяльності на уроці (рис.2.1).

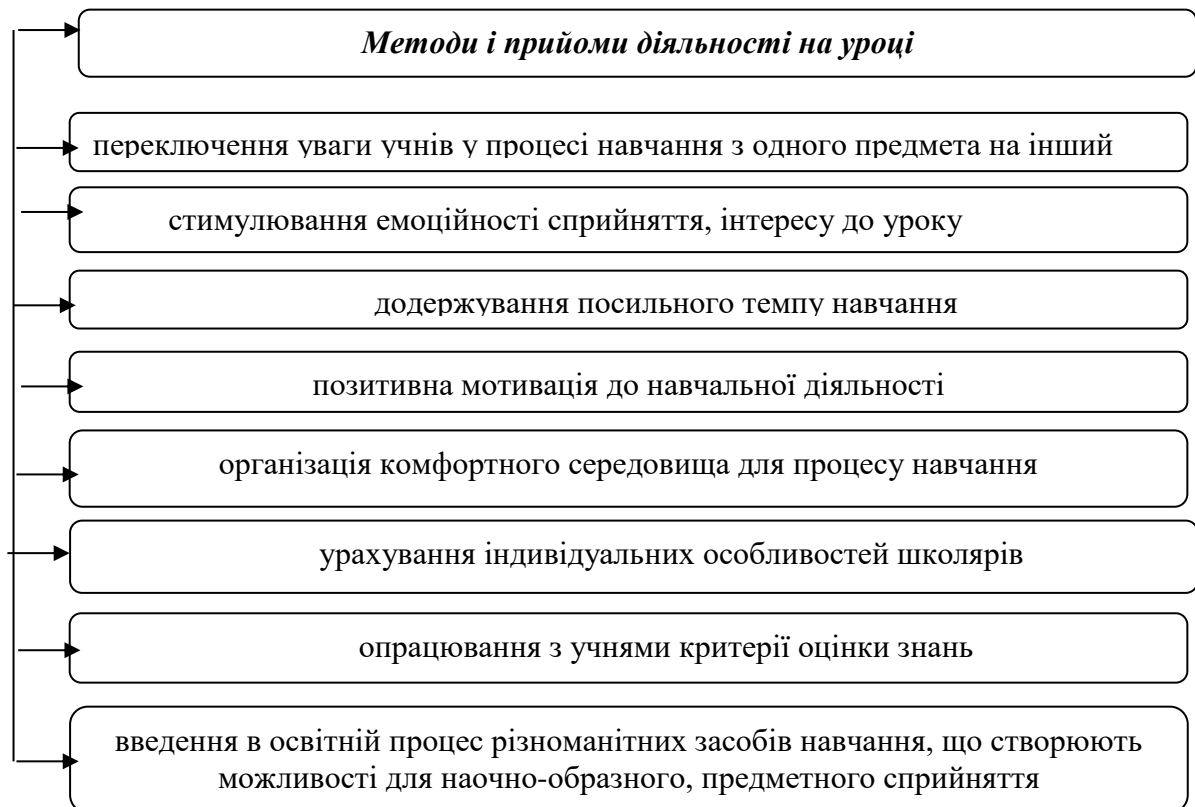

Рис. 2.1. Використання методів і прийомів діяльності під час освітнього процесу

Джерело: [64, с. 69–70]

В українській пресі у 70–80 роках ХХ століття з'являється значна кількість публікацій щодо формування здорового способу життя школярів. Наприклад, у щомісячному науково-педагогічному журналі «Радянська школа» в період з

1970 по 1990 роки була надрукована значна кількість статей з даної проблеми: Л. Ігнатенко «Здоров'я і школа» (№ 12, 1971 р.); М. Третяк «Гігієна організації навчальної роботи школяра» (№ 3, 1978 р.); Л. Волков «Планування засобів виховання фізичних здібностей у школярів різного віку» (№ 9, 1978 р.); М. Козленко «Засоби формування у школярів потреби і вміння фізично самовдосконалюватись» (№ 7, 1978 р.). М. Бака «Фізкультура і спорт у школі» (№ 7, 1980 р.); П. Грищенко «Санітарно-пропагандистська робота як засіб гармонійного розвитку особистості» (№ 5, 1984 р.); М. Козленко «Фізичне виховання – складова частина гармонійного розвитку особистості» (№ 4, 1984 р.); О. Леонов «Планування фізично-масової і спортивної роботи в школі» (№ 6, 1985 р.); Г. Погорелов «Виховна ефективність занять фізичною культурою» (№ 9, 1985 р.). Слід зазначити, що з наведеного переліку в педагогічній пресі у досліджуваній період видно, що значно підвищилася увага до фізичного розвитку та вихованню школярів. Великим поштовхом для обговорення проблеми стала реформа шкільної освіти, яка була націлена на всебічний гармонійний розвиток особистості.

Важливі завдання щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи було передбачено у перспективному плані роботи відділу народної освіти виконавчого комітету Херсонського обласної ради народних депутатів на 1986–1990 роки. Певними успіхами у фізичному вихованні школярів стало: проведення цілеспрямованої роботи з підготовки до переходу на нову структуру навчання; відкриття 199 підготовчих класів з контингентом 4,6 тис. чоловік; зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл, дошкільних закладів; будівництво 57 шкіл на 32360 місць, 103 дошкільних закладів на 17550 місць, 7 пришкільних інтернатів на 300 місць, 110 будинків для вчителів на 214 квартир, добудовано 175 класних кімнат, 49 кімнат для груп продовженого дня, 30 їдалень, 27 спортивних залів, 21 навчальна майстерня; значне збільшення показника охоплення організацією харчування школярів (84,6 %) [86, с. 2].

У четвертому розділі перспективного плану «Підвищення якості освітньо-виховного процесу» наголошувалося на важливих заходах.

1. Здійснити перехід на нові навчальні плани і програми відповідно до плану Міністерства освіти УРСР.

2. Забезпечити виконання програми з фізичного виховання. Надавати методичну допомогу керівникам шкіл, учителям, вихователям груп продовженого дня для впровадження цієї програми.

3. Звернути увагу на якісне проведення уроків фізкультури, проведення гімнастики до занять, рухливих ігор та фізичних вправ, щоденних оздоровчих занять в групі продовженого дня.

4. Забезпечити масовість фізкультурно-оздоровчих заходів. Зацікавлювати всіх учнів до занять фізкультурою, спортом, туризмом в позакласний час.

5. Здійснювати контроль за максимальним використанням спортивних споруд шкіл для організації занять фізкультурно-спортивних заходів [86, с. 10].

Реформування початкової освіти передбачало використання прогресивних ідей, інноваційних нововведень, нагромаджених радянською педагогікою. До них належали теорія розвивального навчання, поетапне формування розумових дій, алгоритмізація, інтенсифікація тощо, і це висувало пріоритетний вибір ефективних варіантів у педагогічних умовах.

Таким чином, проведений вище аналіз свідчить про те, що впродовж 1970–1990 років у зв'язку з реформування шкільної освіти було покладено початок періоду методичного осмислення і розробки нових педагогічних підходів щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи, виникали різні системи навчання, одні педагогічні ідеї змінювались іншими. У реалізації поставлених реформою завдань щодо формування здорового способу життя велику роль відіграло поширення таких форм роботи, які б забезпечували залучення усіх школярів до щоденних занять фізичними вправами в режимі дня школи і в позаурочний час.

Позитивними тенденціями досліджуваного періоду можна назвати: розвиток радянської системи фізичного виховання учнів початкових класів; перехід початкової школи на новий термін навчання; розробка нових програм, підручників (до програми з фізичного виховання були включені диференційовані навчальні нормативи та приблизні домашні завдання, які забезпечували активізацію здорового способу життя, рухову активність дітей); оновлення змісту ГПО, який був спрямований на оздоровлення дітей (1972 р., 1985 р.).

У цей період формування здорового способу життя учнів початкової школи відбувалося через використання здоров'язбережувальних підходів у освітньому процесі: проведення уроків поза межами класної кімнати («зелені класи»), введення обов'язкової щоденної години здоров'я, організація ігор на великих перервах та групах продовженого дня, використання музичних пауз на уроках, щоденні фізкультурні вправи; розвиток дитячого спорту через залучення школярів до спортивних гуртків і секцій; встановлення нестандартного спортивного обладнання.

Негативною тенденцією зазначених років були заідеологізованість та стандартизація змісту початкової освіти. Відчутними були відсутність системності роботи з формування ціннісного ставлення до здорового способу життя школярів і недостатня забезпеченість рухової активності школярів під час освітнього процесу.

2.3. Оновлення змісту здоров'язбережувальних технологій у системі освіти незалежної України (1991–2017 рр.)

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що третій період (1991–2017 рр.) характеризувався активним пошуком та впровадженням різноманітних інноваційних здоров'язбережувальних технологій, оновленням освітніх парадигм щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи.

У досліджуваний період відбувався комплексний підхід до розвитку педагогічної науки, провадилися науково-дослідна та експериментальна робота, зміст освіти був зорієнтований на кращі здобутки вітчизняного та світового досвіду. Важливим напрямом роботи з формування здорового способу життя молодших школярів стала розробка й наукове обґрунтування новітніх технологій, інноваційних методик, засобів форм та методів освітнього процесу, розробка й використання нових програм, підручників і методичних посібників для шкіл.

Оголошення суверенітету та створення Української держави (1991 р.) дали можливість країні самостійно визначати освітню політику. Основною ідеєю цієї галузі було ціннісне ставлення особистості до власного здоров'я та забезпечення повноцінного розвитку школярів в освітньому процесі без шкоди їх здоров'ю. Підтвердженням цьому стала нова нормативно-законодавча база України [24; 25; 27; 89; 99; 108], що створила нові правові передумови не тільки для підвищення здорового способу життя населення, але й для реформи усієї вітчизняної системи охорони здоров'я.

Першим кроком на шляху освітніх реформ стала Постанова Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону «Про освіту» (ухвалена в 1991 р.), яка ґрунтувалась на Декларації про державний суверенітет України, що засвідчувало повну самостійність країни у вирішенні питань освіти, науки і культури та інших сфер духовного життя.

Приєднання України до Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (1991 р.) вимагало конкретних урядових дій для створення сприятливих умов розвитку дітей, що вплинуло на важливе ставлення країни щодо питання охорони здоров'я дітей.

Питання формування здорового способу життя школярів, особливо учнів початкової школи, набували дедалі більшої актуальності, оскільки головними чинниками погіршення стану здоров'я школярів виступали такі педагогічні обставини: стресові ситуації, інтенсифікація освітнього процесу, недостатне

використання здоров'язбережувальних методик і технологій в освітній процес тощо.

На думку медиків і педагогів, культура здоров'я, основи формування здорового способу життя закладаються з раннього дитинства. Дослідження вчених довели, що під час навчання в школі учень може втратити третину свого здоров'я через несприятливу психологічну атмосферу, яка його оточує. Якщо понад 90 % першокласників ідуть до школи з великою радістю, то в 3 класі це бажання поступово знижується, і вже після закінчення школи I ступеня 20 % школярів втрачають інтерес до навчання, у 18 % – знижені показники здоров'я [142].

Як засвідчують результати досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців М. Антропової [2], В. Базарного [5], О. Дубогай [33], М. Гундарова [23], молодший шкільний вік має великі резерви щодо формування здорового способу життя, бо упродовж цього періоду відбувається активізація набуття життєвих знань, умінь і навичок, що є пріоритетним завданням сучасного освітнього закладу.

Отже, одним з головних завдань сучасного освітнього закладу, й передусім початкової школи, є забезпечення сприятливих умов для правильного фізичного, психологічного, духовного розвитку організму дитини з активним впровадженням здоров'язбережувальних технологій; підвищення їх фізичного розвитку, розумової працездатності [57].

У досліджуваній період відбувалася модернізація початкової ланки в системі освіти, що значно підвищувало інтерес з боку держави до формування здорового способу життя молодших школярів. Зокрема, у 1994 році на республіканській науково-практичній конференції було обговорено розроблення нової освітньої програми, яка б допомагала передавати середній ланці освіти учнів не тільки вихованих, озброєних знаннями, а й здорових фізично і психічно. До основного складу учасників конференції входили такі науковці: К. Прищепка, О. Савченко, С. Єрмоленко, О. Киричук, Л. Кондратенко та інші. На цій же конференції НДІ психології УРСР було розглянуто

концепцію національної школи суверенної України та шляхи її реалізації через психологізацію процесу виховання; підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у плані збагачення комунікативними вміннями; створення в освітніх закладах умов для самореалізації фізичних, психічних та інших потенцій дитини [158, с. 89].

Наступний досвід щодо формування здорового способу життя школярів було висвітлено в 1994 році у м. Кореїзі (поблизу Ялти) під час Всеукраїнського семінару з програми «Культура здоров'я» під керівництвом досвідчених американських педагогів Сюзан Шаніро і Ферол Флаєрті-Зоніс. У семінарі взяли участь понад 50 вчителів з різних областей України, під час якого кожен учасник отримав необхідну методичну літературу для вивчення всіх розділів програми «Культура здоров'я».

Цікавий досвід було презентовано співробітниками Львівського науково-методичного інституту освіти – експериментальну програму «Гігієна і здоров'я», яка вже пройшла апробацію в школах. Так, Львівський варіант програми був розрахований на 34 години і включав широке коло питань формування здорової нації [76, с. 50]. Отже, проблема формування здорового способу життя школярів викликала занепокоєння не тільки в українських педагогів, а й за кордоном, що значно підвищувало інтерес з боку держави.

Реформування української освіти вимагало створення еталона освіченості сучасної людини, формування громадянина демократичної держави. Відтак, у 1997 році ряд науковців (Е. Вільчковський, А. Борисенко, М. Зубалій, С. Цвек, О. Остапенко, А. Стеценко ті інші) на сторінках науково-методичного журналу «Фізичне виховання в школі» розглянули проект Державного стандарту освітньої галузі «Фізична культура і здоров'я», що передбачав забезпечення потреби суспільства в досягненні оптимальної фізкультурної освіченості школярів, формування звички щодо формування здорового способу життя. До змісту Державного стандарту освітньої галузі «Фізична культура і здоров'я» входили матеріали з теорії фізичної культури й валеології, інформація про різні засоби фізкультурно-оздоровчої діяльності, засоби формування рухових умінь і

навичок на кожному ступені навчання, державні вимоги до фізичної підготовленості школярів кожної вікової групи [122, с. 3–4].

У досліджуваний період зміст навчання в початковій школі було зорієнтовано на використання педагогічних інноваційних технологій, ефективних підходів, форм та методів роботи щодо формування здорового способу життя школярів, що значно впливали на процес вивчення всіх предметів.

На жаль, на початку 90-х років у навчальних планах освітніх закладів не передбачалося спеціального предмета, який би давав цілісну систему знань з питань формування здорового способу життя школярів, збереження й зміцнення здоров'я, дотримання культури здоров'я учнів. Проте розв'язання зазначеної проблеми переважно спиралося на основні принципи валеології. З метою підвищення здоров'язбереження школярів у заклади освіти було введено навчальні курси «Основи валеології» та «Основи здоров'я» [9].

Так, у досліджуваний період до наукового обігу було введено новий термін «валеологія», запропонований професором І. Брехманом. Початок дослідження припадав на 80-ті роки ХХ століття. У своїй монографії в 1987 році науковець зазначив, що «наука про здоров'я повинна бути інтегральною, сформованою на основі екології, біології, психології, медицини теорії та практики фізичної культури і інших наук» [8]. І. Брехман розмірковував: «Валеологія народилась. ... хочеться вірити, що це слово з'явиться у багатьох словниках, що валеологія перетвориться в велику самостійну науку і породить в рядах країн державну систему збереження здоров'я» [8].

Того ж року професором Г. Апанасенко в Україні була створена кафедра валеології в Київському інституті вдосконалення лікарів. Українські валеологи Г. Апанасенко та А. Попова у своїй монографії доводили право валеології на самостійне існування, запевняючи про значні розбіжності таких наукових дисциплін, як гігієна та валеологія [73]. Проте більшість критиків у цей період висвітлювати антивалеологічні публікації, в яких говорили про безкорисність науки.

Певних змін у 1993–1994 роках набували навчальні плани закладів загальної середньої освіти України, у яких зазначалося, що навчальні заняття розпочинаються 1 вересня і закінчуються у 2–11 класах 25 травня, в перших класах – 18 травня. Для учнів 1 класів встановлюються додаткові тижневі канікули, початок і закінчення яких визначаються радою школи. Тривалість уроку в 1 класах для шестиліток становила 35 хвилин, в усіх інших класах – по 45 хвилин [72]. Як бачимо, питання формування здорового способу життя учнів початкової школи набули все більшої актуалізації.

Важливого значення у досліджуваній період набувала підготовка й апробація навчальних програм для закладів загальної середньої освіти з урахуванням Державних тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості, а також програми для занять з учнями, віднесеними за станом здоров'я до спеціальної медичної групи.

Уперше в ці роки було видано підручник з фізичного виховання для учнів молодших класів «Абетка здоров'я» та започатковано журнал «Фізичне виховання в школі». Під час проведення уроків «Абетка здоров'я» у початковій школі більшість інформації подавалася у формі гри з використанням малюнків, казок, віршів, розповідей, пісень. Уроки склалися з двох частин: інформативно-пізнавальної й оздоровчо-рухової для того, щоб викликати зацікавлення у дітей та не обтяжувати їх [137].

Для успішного вирішення проблеми формування здорового способу життя школярів, з метою формування їх культури здоров'я у Луганському державному педагогічному інституті імені Т. Шевченка було розроблено регіональну програму, яка вводилася в низку місцевих шкіл. Для підготовки педагогів з курсу «Здоров'я школярів» були організовані курси підвищення кваліфікації педагогів.

Значна роль на розв'язання проблеми формування мотивації до здорового способу життя школярів покладалася на освітні програми. Одним із ефективних шляхів роботи була валеологічна та медико-педагогічна освіта учнів.

Впровадження валеологічної освіти було націлене на покращення рівня здоров'я та демографічні показники.

Так, у 1994–1995 навчальному році було введено предмет «Основи валеології» (0,5–1,0 година на тиждень) та запропоновано структуру вивчення основ валеології, представлену в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

*Структура вивчення основ валеології у школі
у 1994-1995 н.р.*

<i>Клас</i>	<i>Назва предмета</i>	<i>Кількість годин на рік</i>
1–2 класи	«Радість життя»	32–64 години
3–4 класи	«Азбука здоров'я»	32–64 години
5–7 класи	«Пізнай себе»	52–102 години
8–10 класи	«Моє здоров'я»	34–68 годин
10-11 класи	«Здоровий спосіб життя»	34–68 годин

Джерело:[137]

Отже, для ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточення, профілактики захворювань дітей, формування здорового способу життя учнів початкової школи навчальні предмети інтегрувались з фізичною культурою, природознавством, біологією, охороною життя і здоров'я школярів та іншими.

Усі предмети містили такі розділи і теми:

- 1) Теоретичні і природничо-біологічні основи здорового способу життя».
- 2) Теоретичні основи предмета.
- 3) Організм людини як логічна система.
- 4) Оздоровчі системи.
- 5) Методичні основи здорового способу життя.
- 6) Гігієнічні основи здорового способу життя.
- 7) Шкідливі звички: попередження і профілактика.
- 8) Загартування.
- 9) Дихальна гімнастика. Масаж.
- 10) Культура психічного життя тощо [137, с. 55].

Усі уроки поділялись на дві частини: інформативно-пізнавальну та оздоровчо-рухову. З метою досягнення максимального ефекту засвоєння знань під час уроків використовувались різні форми та методи роботи з учнями, що висвітлено у табл. 2.6:

Таблиця 2.6

Форми та методи навчання школярів

Форми навчання	Методи навчання		
	<i>Словесні</i>	<i>Наочні</i>	<i>Практичні</i>
Інтегровані уроки Уроки змістовної спрямованості Урок-змагання Урок-мандрівка подорож Театралізований урок	Вірші Розповіді Казки Загадки Прислів'я, приказки Ритмічні пісні Розповіді про народні звичаї	Спостереження Малюнки Відеофільми Показ слайдів Презентації	Ігрові вправи Навчальні екскурсії Зустрічі з медичними працівниками різних профілей, психологами Метод проектів

Джерело: [137]

Програма інтегрованого курсу «Абетка здоров'я» допомагала педагогам вирішувати оздоровчі, освітні й виховні завдання, здійснювати ефективний вплив на формування здорового способу життя учнів, забезпечити інтегрований підхід до вивчення предметів (*додаток К*).

Важливість і актуальність предмета валеологічної освіти змусили Міністерство освіти України залишити курс «Валеологія» у переліку предметів за вибором у закладах загальної середньої освіти [136]. Проте посібник «Валеологія» для 2–3 класів (автор А. Алатон), пройшовши апробацію, був вилучений з переліку навчальної літератури у зв'язку з негативною оцінкою з боку релігійних організацій, батьків, педагогів.

Подальше формування здорового способу життя школярів, посилення впливу фізичної культури і спорту на підвищення продуктивності праці відзначилося у Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту в Україні [26].

Основними завданнями програми було визначено: формування ціннісного ставлення дитини до власного здоров'я; усвідомлення учнями, що людина є

частинкою природи, від екологічного стану якої залежить життя на Землі; створення мотиваційних установок на здоровий спосіб життя; збереження і зміцнення власного здоров'я та формування особистості; ознайомлення учнів з основними принципами та методами профілактики найпоширеніших інфекційних захворювань, дитячого травматизму, нещасних випадків тощо [26].

Наступним документом, що визначав введення обов'язкових занять з фізичної культури в освітніх закладах було протокольне доручення Міністерства освіти. Починаючи з 1996–1997 н. р. у дошкільних навчальних закладах заняття з фізичної культури введено щоденно; у загальноосвітніх школах – не менше 3 годин на тиждень; у вищих навчальних закладах – не менше 4 годин на тиждень [122].

Серед негативних тенденцій у фізкультурно-спортивному русі у документі визначалося: недооцінка ролі та масовості фізичної культури і спорту в соціальному розвитку суспільства, утвердженні здорового способу життя; зменшення позаурочних занять з фізичного виховання; недостатня державна підтримка спортсменів та інвентаря міжнародним стандартам; недостатнє використання ефективних форм організації фізкультурно-оздоровчої роботи [122, с. 8].

Одним із важливих проявів турботи з боку України щодо формування здорового способу життя школярів була участь держави у Міжнародному проєкті «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'я» (1995 р.), що сприяло зміцненню здоров'я дітей. Міжнародний проєкт Європейської комісії, Європейського бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я та Ради Європи «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» було впроваджено в Україні згідно з Національною програмою «Діти України». Ініціюючи ідею щодо створення мережі шкіл, були охоплені такі напрями діяльності освітнього закладу: зміна у школах умов фізичного і соціального середовищ; розвиток зв'язків школи зі соціумом; набуття знань і навичок у галузі охорони здоров'я на навчальних заняттях [120, с. 175].

42 школи із 16 областей та м. Києва взяли участь у реалізації цього проекту (з них 24 увійшли до міжнародної мережі), основною метою яких було відпрацювання моделей такої діяльності, яка б сприяла збереженню і зміцненню здоров'я школярів та вчителів шляхом створення відповідного соціального та фізичного середовища, цілеспрямованої роботи з формування валеологічної свідомості, здорового способу життя [120].

З кожним роком у країні збільшувалася кількість освітніх закладів, що розробляли свою модель «Школи сприяння здоров'ю». Кращий досвід роботи закладів освіти щодо формування здорового способу життя дітей було представлено на Всеукраїнських конкурсах-захистах сучасної моделі освітнього закладу – Школи сприяння здоров'ю (табл. 2.7):

Таблиця 2.7

*Кількість освітніх закладів, що взяли участь
у Всеукраїнських конкурсах-захистах сучасної моделі освітнього закладу –
Школи сприяння здоров'ю*

<i>Рік</i>	<i>Всього учасників</i>
2002-2003	179
2005-2006	253
2008-2009	357

Джерело: [81]

Наступним важливим документом, що визначив пріоритетні напрями державної політики, був Указ Президента України від 01.09.1998 року № 963/98, яким була затверджена Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації». Базовими принципами здійснення змін у фізичному вихованні молоді у системі освіти передбачалося:

- формування потреби у зміцненні здоров'я засобами фізичної культури і спорту;
- розробка та впровадження дидактичного забезпечення щодо змісту фізичного виховання у освітніх закладах;
- збільшення обсягу рухової активності дітей, учнів і студентів відповідно до психофізіологічної потреби в рухах;

- підвищення якості навчання з фізичного виховання;
- забезпечення процесу фізичного виховання в системі освіти висококваліфікованими кадрами та сучасними науково-методичними комплексами;
- удосконалення матеріально-технічної бази шкіл з урахуванням сучасного економічного стану держави;
- використання бюджетного і позабюджетного фінансування процесу з метою підвищення рівня фізичного виховання;
- забезпечення оптимізації управління фізичним вихованням дітей [132, с. 9].

Першим і пріоритетним напрямом у програмі став розділ «Фізичне виховання і фізкультурно-оздоровча робота у освітній сфері», що передбачав комплекс питань, спрямованих на збільшення обсягу рухової активності, підвищення якості освітнього процесу, формування потреби зміцнення здоров'я засобами фізичної культури і спорту. Значна увага у програмі приділялась практичним заходам щодо поетапного введення третього уроку з фізичної культури на тиждень в освітніх закладах України; затвердженню державних стандартів «Фізичне виховання»; проведенню комплексних спортивних заходів за програмою спартакіади школярів [132].

Підсумовуючи вищезазначені програми, робимо висновок, що у 90-х роках відбувалася інтенсивна розробка та впровадження освітніх програм, спрямованих на навчання основ здоров'я, формування й застосування навичок здорового способу життя, удосконалення індивідуальної оздоровчої системи.

У досліджуваний період заслуговує на увагу Указ Президента України «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики безоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» (1998 р.), в якому центральними та місцевими органами виконавчої влади усі зусилля були націлені на проведення відповідної роботи щодо реалізації завдань. Для дітей, які потребували соціальної допомоги, в державі функціонували 697 шкіл-інтернатів, 94 дитячих будинки сімейного типу, 31 прийомна сім'я, 60 центрів

інформаційно-консультативної та клубної роботи з сім'ями. Активно розроблялися нормативно-правові документи в системі освіти та соціальній сфері [81]. На жаль, робота служб у справах неповнолітніх дітей органами управління виконувалася недостатньо.

Особливим документом, що заслуговував на увагу, був Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя» (1999 р.), яким затверджено основні напрями державної діяльності у зазначеній сфері, утворено Всеукраїнську координаційну раду з питань розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян. Указом визначено, що розбудова суверенної, демократичної, соціальної, правової держави потребує активізації зусиль органів виконавчої влади, громадських і релігійних організацій з багатьох напрямків, у тому числі й щодо формування здорового способу життя [108].

На виконання цього наказу розроблено Національну програму патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства (затверджена постановою Кабінетів міністрів від 15 вересня 1999 р. № 1697). Програма містить розділ «Формування здорового способу життя», де наголошується на необхідності забезпечення виконання заходів Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації», відновлення роботи державних туристських баз, пішохідних, велосипедних, лижних, кінних маршрутів у туристських регіонах України, вивчення і пропагування найкращого досвіду фізичного виховання, формування здорового способу життя тощо [101, с. 113].

Нові вимоги до навчання й виховання учнів було висвітлено у прийнятому Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.). Цим документом було узаконено створення навчально-виховних комплексів і навчально-виховних об'єднань; зменшено граничну наповнюваність класів загальноосвітніх навчальних закладів до 30 учнів [115]. Цього ж року було зменшено нормативи граничної наповнюваності класів-комплектів у школах I ступеня відповідно: у

складі двох класів – 25 учнів, у складі трьох класів – 15 учнів, у складі чотирьох класів – 10 учнів. Якщо в класі-комплекті є понад 8 учнів, то навчальні заняття проводились у півтори зміни.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» з 1 вересня 2001 року відбувся перехід на новий зміст, структуру та єдиний 4-річний термін навчання учнів початкової школи. Головними завданнями початкової освіти було забезпечення різнобічного розвитку і саморозвитку учня через оновлення змісту навчальних програм, методики проведення уроку, форм та методів роботи з школярами.

У листі «Про обсяг і характер домашніх завдань для учнів початкової школи» значна увага відводилася виконанню домашніх завдань (самопідготовці) вдома та в групі продовженого дня, виконувалися в умовах, що відповідали гігієнічним і педагогічним вимогам. У початкових класах використовували різні форми та методи роботи з дітьми під час підготовки домашніх завдань: усні та письмові завдання; індивідуальні, парні, групові, що направлені на дослідницьку, пошукову та аналітичну роботу. Значна увага відводилася визначенню обсягу домашніх завдань, темпу та ритму роботи учнів, навантаження інтелектуальною роботою, що могло впливати на стан здоров'я дітей. У 1 класі домашні завдання не задавалися, а в 2–4 класах відводилося на виконання орієнтовано $\frac{1}{4}$ обсягу, виконаного на уроці [106].

Особливої уваги педагогів під час підготовки домашніх завдань заслуговували діти з ослабленим здоров'ям та діти, які внаслідок індивідуальних фізіологічних особливостей не могли виконувати домашні завдання з іншими учнями. Для таких дітей вводився додатковий відпочинок [106].

Отже, особливий підхід до раціонального виконання домашніх завдань сприяв збереженню здоров'я учнів, забезпеченню високого рівня функціонування стану дитячого організму, формуванню здорового способу життя учнів початкової школи.

Отже, кінець 90-х років ХХ століття ознаменувався започаткуванням нових підходів в освітньому процесі щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи, що значно вплинуло на створення сприятливих умов для організації навчання та відпочинку учнів, збереження їх здоров'я. Зокрема, у 4-річній школі початкової школи було встановлено відповідну тривалість уроків: у перших класах – 35 хвилин, у других – четвертих – 40 хвилин. Проте у 3-річній початковій школі всі уроки тривали по 40 хвилин у кожному класі [129].

Початок другого субперіоду досліджуваного періоду (2002 р.) ознаменувався прийняттям Закону України «Про охорону дитинства», який визначив проблему охорони дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, установлював основні засади державної політики у цій сфері. В основних завданнях зазначеного документа висвітлювалося «розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні» [115].

У досліджуваній період головними завданнями, що стояли перед освітніми закладами й набували актуальності, постали питання формування здорового способу життя на засадах особистісно зорієнтованого, компетентісного, інтегрованого, гуманного підходів. Уперше з'являються нові поняття: «школа здоров'я», «здоров'язбережувальний освітній процес», «здоров'язбережувальні технології».

Поняття «здоров'язбережувальні технології», що з'явилося в педагогіці у кінці 90-х рр. минулого століття, набувало все більшої популярності. Основними завданнями здоров'язбережувальних технологій було визначено: забезпечення збереження здоров'я за період навчання школяра в освітньому

закладі; формування необхідних знань, умінь і навичок щодо здорового способу життя; використання отриманих знань у повсякденному житті.

У досліджуваний період науковцями розпочалося активне вивчення, розробка і класифікація здоров'язбережувальних технологій.. Так, М. Смирновим у книзі «Здоров'язбережувальні освітні технології в роботі вчителя та школи» (2003 р.) було розглянуто важливість використання здоров'язбережувальних технологій в педагогічній науці за останні роки [144, с. 2]. У свою чергу, науковцем було визначено класифікацію здоров'язбережувальних технологій, представлену в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

*Класифікація здоров'язбережувальних технологій
(за М. Смирновим)*

<i>Назва технології</i>	<i>Зміст</i>
Методико-гігієнічні технології	Здійснення контролю і допомоги в забезпеченні належних гігієнічних умов відповідно до регламентацій «Санітарних правил і норм»
Фізкультурно-оздоровчі технології	Забезпечення фізичного розвитку учнів через загартовування, тренування сили, витривалості, швидкості, гнучкості та інших якостей, що відрізняють здорову, треновану людину від фізично немічної
Екологічні здоров'язбережувальні технології	Основною метою виховання у школярів любові до природи, прагнення піклуватися про неї, створення природних, екологічно оптимальних умов для життя та діяльності людей, гармонійних взаємин з природою, залучення учнів до дослідницької діяльності у сфері екології тощо, що сприяє зміцненню духовно-етичного здоров'я учнів
Технології забезпечення безпеки життєдіяльності	Реалізуються фахівцями з охорони праці, захисту в надзвичайних ситуаціях, архітекторами, будівельниками, громадянської оборони, пожежної інспекції тощо
Здоров'язбережувальні освітні технології	Цілеспрямоване використання педагогічних прийомів та методів в освітньому процесі на користь здоров'я здобувачів освіти

Джерело: [144, с. 2]

Ця дефініція набувала досить широкої популярності та стала «модною» в освітньому просторі

Наступну класифікацію запропонувала Т. Волобуєва, яка виділила здоров'язбережувальні технології в освітньому процесі за характером.

1. *Захисно-профілактичні* (забезпечення виконання норм санепідемстанції, своєчасне проведення щеплень дітей, зменшення граничного навчального навантаження).

2. *Компенсаторно-нейролізуючі* (вживання достатньої кількості вітамінів; використання фізкультхвилинок та пауз під час уроку; виконання гімнастики).

3. *Стимулюючі* (загартування та оздоровлення школярів, використання педагогічної психотерапії).

4. *Інформаційно-навчальні* (забезпечення інформаційного рівня знань дітей з метою профілактики захворювань [11, с. 33]).

У свою чергу, О. Ващенко у сфері освіти виділив здоров'язбережувальні технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання й праці в школі; оздоровчі технології; технології навчання здоров'ю, виховання культури [9, с. 13]. Науковець визначив дві групи методів здоров'язбережувальних освітніх технологій, які застосовуються під час освітнього процесу: специфічні та загально-педагогічні. Зокрема, серед специфічних методів на основі існуючої педагогічної практики виокремлюють: оповідання, дидактичне оповідання, лекція, демонстрація, ілюстрація, відео метод, вправи, практичний метод, ситуативний метод, ігровий метод, активні методи навчання та інші [11].

Аналіз класифікацій здоров'язбережувальних технологій дав змогу констатувати, що єдиної, універсальної технології не існує. Проте всі розроблені технології ефективно вирішують завдання збереження й зміцнення здоров'я школярів, орієнтацію на здоровий спосіб життя.

Реалізація здоров'язбережувальних технологій забезпечувалася через напрями освітньо-виховної діяльності: створення умов для зміцнення здоров'я школярів та їхнього гармонійного розвитку; організацію освітнього процесу з урахуванням його психологічного й фізіологічного впливу на організм учня; розробку та реалізацію навчальних програм з формування культури здоров'я і профілактики шкідливих звичок; корекцію порушень здоров'я з використанням комплексу оздоровчих і медичних заходів; медико-психолого-педагогічний

моніторинг стану здоров'я, фізичного та психічного розвитку школярів; функціонування служби психологічної допомоги вчителям і учням щодо подолання стресів, тривожності; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм організації навчально-виховного процесу, нормування навчального навантаження і профілактики стомлюваності учнів; організацію збалансованого харчування учнів у школі [67].

У цей же рік певних змін набуло програмове та навчально-методичне забезпечення початкової школи. В період переходу на нову структуру і зміст навчання постали нові цілі й завдання. У доповідній записці Департаменту розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти і Науково-методичного центру було висвітлено базовий навчальний план початкової школи, де однією з освітніх галузей визначалося здоров'я і фізична культура. Нові програми для 1–2 класів загальноосвітніх закладів I ступеня чіткіше визначали основні завдання початкової освіти, структуру змісту з урахуванням основної мети реформування освіти – розвантаження освітнього процесу [27].

За роки незалежності України в освітньому законодавстві відбулися суттєві зміни у законодавстві: затверджено Державну програму «Освіта» (Україна XXI століття»), що визначила необхідність введення ранньої медико-психолого-педагогічної діагностики дітей, сприяння їх фізичному, психічному здоров'ю, формуванню у молодших школярів основ гігієни та здорового способу життя. Основним гаслом програми визначено: «Інтелект, національна свідомість нації, її духовне і фізичне здоров'я як особистісно значущі якості, що набувають всезростаючого значення» [24, с. 11].

Як свідчить аналіз архівних джерел, у досліджуваній період в початковій освіті пріоритетності набуло використання особистісно зорієнтованого підходу до дітей, що вимагало модернізації та розробки програми інтегрованих курсів для школярів. Саме тому відповідно до вікових особливостей учнів початкової школи було розроблено освітню програму, до змісту якої увійшла галузь «Здоров'я і фізична культура», що передбачала підвищення ефективності системи фізичного виховання у школі, формування здорового способу життя,

фізичного розвитку. Відповідно до програми зміст предмета «Основи здоров'я» в початкових класах був поділений на змістові лінії: «Здоров'я людини», «Фізична складова здоров'я», «Соціальна складова здоров'я», «Психічна та духовна складові здоров'я» [9].

Отже, зазначена структура змісту предмета дозволяла розширити, систематизувати й узагальнити знання школярів про власне здоров'я та здоров'я оточення, розкрити значущість безпеки її життєдіяльності. Виокремлення змістової лінії «Здоров'я людини» надавало можливість формувати в учнів уявлення про здоров'я, безпеку і розвиток людини та їх взаємозв'язок зі способом життя і навколишнім середовищем, а для педагогів – досліджувати й оцінювати стан здоров'я молодших школярів та резервів здоров'я у процесі навчальної діяльності. Усі змістові лінії висвітлювали інформацію про складові здоров'я: фізичне (вивчення чинників, що впливають на фізичне благополуччя дитини); соціальне (благополуччя людини та правил безпечної поведінки у навколишньому середовищі) [9, с. 316].

В умовах модернізації освітньої системи сучасної школи, інформатизації суспільства, формування здорового способу життя дітей було зорієнтоване на виховання та розвиток життєвокомпетентної, творчо активної особистості, збагаченої знаннями про природу й людину.

У досліджуваній період зміст загальної освіти став основним пріоритетом комплексної реалізації оздоровчої функції шкільної освіти. У прийнятій Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) (2002 р.) серед основних завдань визначалося «збереження й зміцнення морального, фізичного і психічного здоров'я вихованців; виховання школяра як громадянина України, національно свідомої, вільної, демократичної, життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях» [54]. Отже, підвищена увага до формування здорового способу життя школярів у освітніх закладах передбачала нормативне відпрацювання рухового режиму 12-річної школи та введення в усіх класах 3-х уроків фізичної культури.

Ідеї культури фізичного і психічного здоров'я відображені у змісті різних предметів на рівні практичного утвердження у свідомості учнів необхідності дбайливого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших як найвищої цінності. Крім цього, у всіх класах було введено інтегрований курс «Основи здоров'я». Побудова моделей навчально-виховного процесу в 12-річній школі базувалася на основі турботи про здоров'я дітей. Аналіз цього документа свідчить, що він створювався на основі особистісно зорієнтованого підходу, при якому головною метою виховання є збереження індивідуальності особистості, максимального розвитку її духовного й фізичного потенціалу [146].

Відповідно до плану роботи Міністерства освіти і науки України Науково-методичним центром середньої освіти спільно з Комітетом з фізичного виховання та спорту МОН України було проведено Всеукраїнський науково-практичний семінар «Проблеми і перспективи фізичного виховання за підсумками переходу початкової школи на 12-річний термін навчання». Основними питаннями було проведення проблемних курсів з методики викладання фізичної культури для вчителів-класоводів початкової школи [25].

Формування здорового способу життя і турбота про здорову українську націю набувають глобального значення в галузі освіти, про що свідчив проведений перший шкільний урок, лекція у 2002–2003 навчальному році в освітніх закладах, який присвячено темі «Здоров'я дітей – здоров'я нації». Перший урок був зорієнтований на формування навичок безпечної поведінки, збереження та зміцнення здоров'я учнів. У методичних рекомендаціях щодо проведення першого уроку передбачалися використання різних форм, методів та прийомів роботи; застосування наочних та технічних засобів навчання, тексти літературних творів; використання методичних розробок вчителів-новаторів. Лейтмотив уроку пропонувалися наступні теми: «Без здоров'я немає багатства», «Немає щастя без здоров'я», «Людина, яка сповідує принципи здорового способу життя, – досягає успіху в житті» [62].

Ефективними формами роботи під час проведення уроку були оздоровчі тренінги, рольові та інтелектуальні ігри, вікторини, конкурси віршів, дитячих малюнків, презентації проектів, зустрічі з відомими спортсменами, лікарями, психологами, науковцями, громадськими діячами тощо.

Цікавий досвід експериментальної роботи закладу загальної освіти № 2 м. Житомира висвітлювався на сторінках журналу «Фізичне виховання в школі» за 2002 рік щодо формування здорового способу життя школярів. З метою забезпечення рухової активності школярів, що впливала на визначення здорового способу життя, планувалися такі заходи для учнів початкової ланки:

- викладання 5 годин фізкультури у 1–11 класах;
- щоденне відвідування басейну (по 2 години);
- ведення «Зошита фізичного розвитку»;
- заняття в секціях з 12 видів спорту: волейбол, баскетбол, лижі, легка та важка атлетика, аеробіка, боротьба, теніс, стрільба, футбол, шахи, шашки (починаючи з 3 класу);
- гурткові заняття з фізичної культури для молодших школярів викладали спортсмени-старшокласники [74, с. 35–36].

Проведена експериментальна робота показала позитивний результат: у 25 % школярів з'явилося бажання до занять фізичними вправами; у 40 % – розвинулося бажання систематично займатися фізичними вправами з метою досягнення гарної успішності з фізкультури, у 35 % – виникло бажання досягти високих спортивних досягнень [74].

У жовтні 2005 року рішенням колегії Міністерства освіти і науки України «Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання» було вирішено розробити сучасні санітарні вимоги до навчальної літератури для системи загальної середньої освіти з урахуванням вікових особливостей школярів [135]. Управлінням освіти рекомендувалося забезпечити впровадження в освітній процес активних, ігрових форм навчальних занять, тестових форми оцінювання навчальних досягнень учнів.

Розвиток сучасної системи освіти визначається інноваційними перетвореннями шляхом використання компетентнісного, інтегрованого підходів. Таким чином, особливої актуальності в сучасній системі освіти України набуло формування здорового способу життя учнів початкової школи. У базовому навчальному плані початкової школи в освітній галузі «Здоров'я і фізична культура» висвітлювалися головні завдання: формування умінь і навичок здорового способу життя, безпеки життєдіяльності; формування самостійного та свідомого виконання фізкультурних заходів у режимі дня, профілактичних вправ для запобігання порушення постави й зору; ознайомлення із впливом рухової активності та загартування організму тощо [27].

У липні 2007 року Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 роки відповідно до Європейської стратегії ВООЗ «Здоров'я та розвиток дітей і підлітків» [53].

Турбота про формування здорового способу життя учнів початкової школи в Україні виявлялась через поступове впровадження наступного нового Державного стандарту (2012 р.). Однією з компетентностей Державного стандарту загальної освіти визначалась здоров'язбережувальна, яка передбачала «здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей» [27]. У рамках Всеукраїнської акції «Дай руку, першокласнику!» з метою мотивації до ведення здорового способу життя учнів початкової школи були розроблені такі заходи:

- 1) забезпечення належних умов для функціонування шкільних їдалень;
- 2) посилення впровадження здоров'язбережувальних технологій;
- 3) створення сприятливих умов для навчання шестирічок під час адаптаційного періоду;
- 4) посилена увага до фізичних навантажень учнів;

- 5) профілактика стомлюваності на уроках (проведення через кожні 15 хвилин фізкультхвилинки та гімнастики для очей);
- 6) внесення у робочий тиждень додаткового розвантажувального дня (четвер);
- 7) забезпечення рухової активності на повітрі до початку самопідготовки [27].

Як бачимо, усі заходи передбачали збереження й зміцнення здоров'я учнів початкової школи й були спрямовані на формування здоров'язбережувальної компетентності особистості. Історико-педагогічний пошук свідчить, що форми, методи та засоби формування здорового способу життя учнів початкової школи у різні періоди розроблялися та доповнювалися новими (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

*Активні форми та методи роботи щодо формування
здорового способу життя молодших школярів*

<i>Форми</i>	<i>Методи</i>	<i>Засоби</i>
Бесіди Зустрічі з відомим тренерами, спортсменами, фізкультхвилинки та фізкультпаузи Рольові та сюжетні ігри Спортивні квести Театралізована діяльність Тренінги КВК Хвилинки психологічного настрою Міні-лекції Туристичні походи, зустрічі з олімпійцями Музично-ритмічні вправи	Пошуковий Інформаційний «Мозковий штурм» Змагання Метод проектів Спільне виготовлення агітаційних плакатів, стінгазет Модельовання життєвих ситуацій	Агітаційні стінгазети Презентації Буктрейлери Кінофільми Арт-терапія Періодичні видання Інтернет-ресурси Листування

Джерело: складено автором самостійно

Основними умовами формування позитивної мотивації учнів до здорового способу життя визначено: створення освітнього середовища, наповненого термінами, символами, атрибутами, традиціями культури здорового способу життя; забезпечення позитивного емоційного фону на заняттях, уроках, спрямованих на оздоровлення; активізація валеологічних знань, умінь, навичок,

зорієнтованих на здоров'язбереження школярів; ведення обліку індивідуальних психофізіологічних і типологічних особливостей дітей при організації занять оздоровчої спрямованості [138].

Щорічне погіршення психічного здоров'я, незадовільний стан здоров'я школярів призвели до прийняття концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей і молоді (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Базові принципи формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя школярів

<i>Принципи мотивації</i>	<i>Напрями забезпечення роботи</i>
Науковості й доступності знань	Адаптація відповідних наукових знань для всіх ланок освіти з урахуванням особливостей різних вікових категорій
Системності й наскрізності	Забезпечення гармонійного й різнобічного розвитку особистості
Безперервності та практичної цілеспрямованості	Організація наступності під час реалізації оздоровчих напрямів роботи на різних освітніх рівнях
Інтегративності	Синтез теоретичних, емпіричних і практичних знань про здоров'я та здоровий спосіб життя дитини
Відкритості	Здійснення поповнення, оновлення, вдосконалення знань про здоровий спосіб життя школярів
Плюралізму	Забезпечення варіативності авторських проєктів, планів і програм на основі інваріантного рівня знань
Превентивності	Профілактика негативних проявів девіантної поведінки дітей
Гуманізму	Розвиток свідомого ставлення дитини до своєї поведінки, діяльності, життєвого вибору
Цілеспрямованості	Спрямування своїх зусиль на підвищення ефективності функціонування власного організму і свідомого ціннісного ставлення до здоров'я

Джерело: [138]

Дієвим підходом до вирішення проблеми формування здорового способу життя школярів було виконання Указу Президента України № 42 від 09.02.2016 року про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», що передбачала пошук найбільш ефективних форм, засобів та методів розширення рухової активності дітей [65]. Одним з пріоритетних напрямів розвитку освітньої галузі на наступні 2012–2021 рр. визначено формування

здоров'язбережувального освітнього середовища, екологічної свідомості, валеологічної культури здобувачів освіти.

У державі активно розроблялася низка нормативно-правової бази, що була націлена на вирішення проблеми формування здорового способу життя школярів. Так, серед принципів Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» було визначено педагогіку партнерства, що повинна ґрунтуватися на співпраці учня, вчителя та батьків. Зокрема, у статті 55 Закону України «Про освіту» в розділі «Права та обов'язки батьків здобувачів освіти» висвітлювалися пріоритетні завдання: «виховувати у дитини повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточення і довкілля, поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу; дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя» [55, с. 14].

Модернізація сучасної освіти вимагала запровадження адекватної структури української школи, що передбачалося новим Законом України «Про освіту» (2017 р.). Зважаючи на те, що повна загальна середня освіта згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти [55] та Національною рамкою кваліфікацій охоплює три рівні освіти, у базовому Законі України «Про освіту» закладено таку структуру української школи: початкова школа (1–4 кл.); гімназія (5–9 кл.); ліцей (10–12 кл.).

Основними завданнями школи I ступеня передбачено «різнобічний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування необхідних базових компетентностей, життєвих і соціальних навичок, які потрібні для продовження навчання на наступному рівні» [55, с. 5].

Протягом досліджуваного періоду в умовах інтеграції у світовий освітній простір, початкова освіта зазнавала постійної модернізації інноваційних підходів до формування здорового способу життя учнів початкової школи

(інтенсивне обговорення проблеми на державному рівні; створення сучасного здоров'язбережувального освітнього простору; інтеграція та гуманізація освітнього процесу; розширення змісту, форм та методів роботи з учнями початкової школи).

Сьогодні для початкової освіти в умовах гуманізації та фундаменталізації змісту освіти пріоритетним завданням має стати виховання здорової особистості, ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточення, спрямованих на гармонійний розвиток дитини.

Отже, позитивними тенденціями досліджуваного періоду щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи були: забезпечення матеріально-технічної бази; усунення перевантаження школярів відповідно до психофізіологічних чинників навчальної діяльності; організація навчання на інтегрованій основі з переважанням ігрових методів і прийомів; створення здоров'язбережувальних осередків та сучасних ігрових, спортивних майданчиків; дидактичне забезпечення, спрямоване на здоров'язбереження дітей).

Водночас простежувалися негативні тенденції, що визначалися в недостатньому впровадженні здоров'язбережувальних інноваційних методик і технологій в освітній процес.

2.4. Перспективи формування здорового способу життя учнів початкової школи в умовах сучасного освітнього простору

На сучасному етапі розвитку освіти, інтеграції України в європейський освітній простір пріоритетності набувають проблеми збереження й зміцнення здоров'я населення, цілеспрямованого формування здорового способу життя дітей та молоді. Як свідчать дослідження науковців, у сучасній системі освіти спостерігається загострення проблеми формування здорового способу життя школярів, що виявляється в таких аспектах:

- змістовне наповнення шкільної освіти, що має забезпечувати формування здорового способу життя учня (Т. Єрмакова) [34];
- недостатність науково обґрунтованих педагогічних моделей та методичних систем формування й розвитку здорового способу життя школярів (Н. Ідрісова) [46];
- впровадження інноваційних підходів до визначення цільових пріоритетів навчання, формування його змісту, вибору технологій, організацій та управління (А. Зубко) [44];
- інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя (С. Кондратюк) [52];
- розробка соціально-педагогічних механізмів формування культури здоров'я школярів (В. Горащук) [12];
- технологія підготовки відповідних фахівців (В. Бабич) [3].

Перетворення в системі освіти перших років незалежності стосувалися визначення концептуальних завдань, розв'язання яких мало сприяти розбудові національної школи й одночасно наближувати її до сучасних світових стандартів. Одними з пріоритетних завдань закладів загальної середньої освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточення, формування в учнів високого рівня культури здоров'я.

Основним вектором формування здорового способу життя учнів початкової школи визначено Концепції Нової української школи, якою передбачено десять ключових компетентностей, значуще місце серед яких відводиться «екологічній грамотності і здоровому життю», а саме «уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя» [55, с. 13–14].

Основними напрямками реформування загальної середньої освіти висунуто низку завдань щодо формування здорового способу життя учнів початкової школи, зокрема через зміцнення й збереження фізичної, психічної,

духовної сфер здоров'я школярів в умовах модернізації змісту освіти, що представлено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Умови щодо зміцнення й збереження здоров'я школярів

Умови розвитку		
фізичного здоров'я	психічного здоров'я	духовного здоров'я
1. Оновлення матеріально-технічної бази. 2. Одноосібні парти відповідно до вікових особливостей дітей. 3. Сучасне технологічне обладнання. 4. Усунення перевантаження школярів згідно з психофізіологічними чинниками навчальної діяльності. 5. Інклюзивне навчання для дітей з особливими потребами. 6. Нове дидактичне забезпечення, націлене на здоров'язбереження дітей. 7. Створення сучасних ігрових та спортивних майданчиків.	1. Децентралізація управління загальною середньою освітою. 2. Створення здоров'язбережувальних осередків. 3. Організація навчання на інтегрованій основі з переважанням ігрових методів. 4. Забезпечення індивідуального та компетентнісного підходів. 5. Проведення психологічних хвилинок. 6. Орієнтація на потребу учня. 7. Забезпечення корекційно-реабілітаційних заходів і додаткових послуг психолого-педагогічного супроводу.	1. Проведення ранкових зустрічей. 2. Запровадження нового підходу «педагогіка партнерства» (учень-учитель-батьки). 3. Гуманне ставлення до дитини. 4. Дотримання принципу поваги до особистості учня; дитиноцентризм. 5. Створення творчої атмосфери.

Джерело: [55]

З огляду на вищезазначене, усі визначені завдання в роботі сучасного вчителя вважаємо перспективними для вивчення та впровадження в початковій освіті.

Ураховуючи актуальність збереження й зміцнення здоров'я дітей, з метою удосконалення формування здорового способу життя учнів початкової школи доцільним для наслідування вважаємо досвід минулих років.

Історико-педагогічний аналіз генези формування здорового способу життя учнів початкової школи засвідчив, що у досліджуваний період змінювалися парадигми, зміст, форми і методи роботи з учнями початкової школи. Однак вони частково вирішують дану проблему, що зумовлює потребу в проведенні фундаментальних освітніх реформ, та відповідають сучасним вимогам.

Аналіз доробку 50–60 рр. ХХ століття, у час оновлення початкової освіти, практичної реалізації завдань перебудови та прискореного соціально-економічного розвитку радянського суспільства показує, що дедалі більше уваги приділялось якісному вдосконаленню усіх ланок системи народної освіти. Важливими завданнями в досліджуваний період були підвищення теоретичного рівня засвоєння знань учнів початкової школи щодо здорового способу життя, прискорення темпів навчання, виховання фізично здорової особистості, організація спортивно-масової роботи в освітніх закладах.

Особливо цінним у цьому контексті є звернення до досвіду історії педагогіки другої половини ХХ століття – періоду, який відзначався значущими змінами та здобутками в галузі формування здорового способу життя молодших школярів. У 80-х роках питання збереження й зміцнення здоров'я дітей, збільшення рухової активності школярів засобами фізичної виховання турбувало народну освіту, що стало поштовхом для видання наказу «Про запровадження в загальноосвітніх закладах щоденної години здоров'я» (1987 р.), згідно з яким з січня 1988 р. для всіх учнів початкової освіти та учнів шкіл країни було введено обов'язкову щоденну годину здоров'я. У методичних рекомендаціях було визначено, що «години здоров'я» повинні проводитися щодня для всіх учнів початкових класів та шкіл, що працюють в одну зміну, після 2–3 уроків, тривалістю 45 хвилин, не враховуючи перерв» [98, с. 6]. Організація щоденної години здоров'я давала змогу збільшити рухову активність учнів, зміцнити їх здоров'я засобами фізичної культури, підвищити фізичне та духовне вдосконалення дитини, позитивно вплинути на розумовий розвиток школярів.

Сьогодні в Україні прийнято низку нормативно-правових документів щодо реформування закладів загальної середньої освіти, де питання формування здорового способу життя дітей, виховання культури здоров'я є одним з найактуальніших, оскільки потребує невідкладного розв'язання. Отже, актуалізації набуло активне збільшення рухової активності під час освітнього процесу з метою формування здорового способу життя учнів початкової школи.

Зміст шкільної освіти упродовж досліджуваного періоду набував змін, разом з ним відбувалось оновлення нормативно-правового законодавства, що приводило до розробки нових програм, укладання й видання нових підручників, навчальних посібників, впровадження інноваційних здоров'язбережувальних методик і технологій в освітній процес, що сприятимуть засвоєнню учнями цінності здоров'я та здорового способу життя. Отже, значущими в ракурсі наукового пошуку є впровадження авторських інноваційних оздоровчих програм та методик О. Дубогай [33], М. Єфименка [35], О. Аксьонової [1].

Здоров'язбережувальні рухові технології О. Дубогай «навчання в русі» передбачають такі заходи:

– зміну діяльності, чергування інтелектуального, емоційного та рухового видів для індивідуальної діяльності;

– парну, групову (за рядами або весь клас) форми роботи, що стимулюватимуть миттєве мислення учнів, сприятимуть активізації рухової активності, запобіганню розумовій перевтомі [33].

Отже, використання здоров'язбережувальної моделі допоможе визначати етапи формування й управління оздоровчим освітнім процесом, спираючись на такі заходи:

- 1) діагностика, аналіз та самоаналіз рівня психофізичної й рухової готовності школярів до навчання у відповідних класах;
- 2) моделювання інтегрованого освітнього й рухового середовища закладу, його організаційні, методичні та змістовні компоненти; особливий режим рухової життєдіяльності учнів у навчальний і позашкільний час;
- 3) формування індивідуальних рухових та психофізичних корекційних оздоровчо-виховних програм відповідно до рівня відхилень у нормі розвитку організму і життєдіяльності кожного учня [33].

Отже, з огляду на це, при подальшому реформуванні початкової освіти слід зважати на результати роботи науковців щодо організації рухової активності школярів упродовж режиму дня.

Елементи оздоровчої технології М. Єфименка «Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей» сприятимуть перетворенню уроку на урок-виставу, ігровій взаємодії педагога з дитиною, підвищенню інтелектуального, фізичного, психічного, духовного розвитку дитини [35]. Серед концептуальних засад технології науковця виділено професійне положення «граючи – оздоровлювати, граючи – виховувати, граючи – розвивати, граючи – навчати» [35, с. 3].

Актуальною для дослідження є методика О. Аксьонової «Нова фізична культура або школа розумного руху», що визначає необхідність оновлення методики фізичного виховання дошкільників та учнів початкової школи.

Основними педагогічними завданнями програми «Школа розумного руху» є:

- навчання кожної дитини ставати самим собою, незважаючи на інших;
- опанування простору спортивної зали та простору власних рухових дій;
- розвиток співдружності з власним тілом у процесі фізичного самостійного вдосконалення;
- формування універсальних рухових здібностей кожної дитини [1, с. 37].

В умовах інтеграції України в європейський освітній простір поряд з історико-педагогічними дослідженнями значущим є науковий пошук В. Базарного щодо використання здоров'язбережувальних технологій «розкріпаченого розвитку дітей», характерною рисою якої є впровадження в освітній процес руху наочного навчального матеріалу. Для фізкультхвилинок і вправ на м'язово-тілесну і зорову координацію, а також на розвиток уваги і швидкості реакції на уроці рекомендовано використовувати схеми зорових траєкторій, які розташовані на стелі [5].

У контексті наукового пошуку корисним є досвід упровадження інноваційного освітнього проекту «На крилах успіху», яким передбачено гармонійний та всебічний розвиток особистості, збереження й зміцнення фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я дитини, формування здорового способу життя учнів початкової школи. Проектом продемонстровано інтегрований підхід до забезпечення освітнього процесу. Пріоритетне місце відведено здоров'язбережувальним технологіям, які забезпечують збільшення

рухової активності школярів на уроках і перервах, – проведення фізкультхвилин на кожному уроці (на першому уроці проводиться дві фізкультхвилини): для очей (зняття втоми з очей); пальчиковий (вправи для рук та пальців); артикуляційний (артикуляційні вправи для губ та язичка); для м'язів (фізкультхвилини для шиї, тулуба, рук тощо). Крім цього, одну годину фізкультури з навчального плану пропонують відводити на проведення фізкультхвилин. Таким чином, учитель має можливість проводити фізкультхвилини не за рахунок часу, відведеного на проведення заняття, а за рахунок заняття з фізичної культури. Ця година оплачується вчителю початкових класів і записується у журнал на окремій сторінці, яка підписується «Фізична культура: фізкультхвилини». Для формування здорового способу життя, фізичного розвитку молодших школярів освітнім проектом вводиться комплекс ігор на перервах, які передбачені як для проведення у шкільних коридорах, рекреаціях або безпосередньо в класі, так і на шкільному подвір'ї. Наступним здоров'язберезувальним аспектом проекту є хвилини релаксації, які дозволяють учителю нормалізувати збуджений психологічний стан дитини для подальшої навчальної діяльності на будь-якому етапі заняття [82].

Отже, історико-педагогічний пошук свідчить, що формування здорового способу життя учнів початкової школи у різні періоди змінювалось новими змістом, формами і методами роботи. Так, трансформуючи досвід інноваційного освітнього проекту «На крилах успіху», формування здорового способу життя учнів початкової школи можна розпочинати з ранкової гімнастики-нейробіки зі школярами на уроках, в групі продовженого дня; окремі комплекси гімнастики-нейробіки відводити для спільного виконання учнів після денного сну та вдома разом з батьками під час виконання домашніх завдань чи іншої трудової діяльності; виконання фізичних вправ на степах (степ-аеробіки) з різною інтенсивністю на великих перервах та в групі продовженого дня; для вдосконалення рухової активності школярів, системи фізкультурно-оздоровчої роботи, зміцнення й збереження здоров'я учнів початкової школи в освітньому просторі.

Серед перспективних форм з учнями початкової школи окреслюємо доцільність використання ранкової гімнастики-нейробіки, комплексу фізичних вправ на степах різної інтенсивності; залучення школярів до участі в оздоровчих челенджах, змаганнях з кросфіту тощо; проведення щоденних «хвилинок здоров'я» під час перерв та групи продовженого дня; танцювально-рухова терапія. Велике значення для молодших школярів також має активний відпочинок на уроці. Одними з ефективних форм роботи є фізкультхвилинки, динамічні музичні паузи, імітативні рухи, ігрові хвилинки, які сприяють короткочасному відпочинку, знімають втому, зменшують вплив статистичного навантаження на м'язи тулуба та кисті, підвищують інтерес, працездатність школяра.

На сучасному етапі реформування початкової освіти запозичуємо педагогічний досвід зарубіжних країн. Однак, щоб зміни мали позитивний характер, цього недостатньо, оскільки необхідно знати власну історію освіти, педагогіки, застосовувати найкращі надбання сьогодні та в майбутньому.

Останнє десятиріччя досліджуваного періоду формування здорового способу життя набувало удосконалення через співпрацю з громадськими організаціями й об'єднаннями, через різноманітні форми та методи роботи ціннісної орієнтації на збереження здоров'я. У радянський період такими громадськими молодіжними організаціями був комсомол, у часи незалежної України – скаутський рух.

Так, на початок 2010 р. Міністерством юстиції було зареєстровано 173 всеукраїнських молодіжних і 18 дитячих громадських організацій, а також 19 всеукраїнських спілок молодіжних і дитячих громадських організацій, територіальними органами юстиції – 751 місцеву дитячу громадську організацію, метою яких визначено різнобічну діяльність в інтересах дітей та молоді [65, с. 119].

Важливу роль у фізичному розвитку школярів, формуванні здорового способу життя відіграло положення «Про колектив фізичної культури у школі», затверджене у 1953 році Комітетом по фізичній культурі і спорту при

Раді Міністрів СРСР [87]. У зазначеному документі зазначалося про організацію співпраці з учнями під час навчально-тренувальних занять у спортивних секціях учителів фізичної культури, спортсменів-розрядників з числа підготовлених учнів старших класів (громадські інструктори), а також тренерів шефських організацій.

Як бачимо, у цей період інтенсивно розгорталася фізкультурна та спортивно-масова робота серед учнів шкіл, організовувалися показові виступи майстрів спорту, чемпіонів і рекордсменів, до фізичного виховання школярів залучалися добровільні спортивні товариства, що значною мірою було націлено на пропаганду здорового способу життя, зміцнення та збереження здоров'я школярів.

Відзначимо, що у 80–90 роках ХХ століття у зв'язку із запровадженням державно-громадської системи управління народної освіти в школах створювалися громадські комісії контролю, які спеціально обиралися на засіданнях ради школи. Основними напрямками роботи комісії були визначені:

- координація діяльності державних органів;
- підтримка новаторських питань і передового досвіду;
- родинне та дошкільне виховання;
- розвиток народної освіти;
- фінансово-господарська діяльність;
- підвищення якості та результативності урочної, позаурочної діяльності учнів, трудового виховання й організації дозвілля учнів;
- робота з педагогічними кадрами [6, с. 79–81].

У багатьох освітніх закладах шкільні комісії контролювали такі питання: здійснення всеобучу; забезпечення учнів гарячим харчуванням; робота з багатодітними сім'ями; надання матеріальної допомоги учням; профілактика правопорушень серед неповнолітніх; забезпечення школярів навчальними підручниками; дотримання режиму навчання й відпочинку; забезпечення санітарно-гігієнічних умов; систематична діяльність предметних і технічних гуртків, спортивних секцій; організація літнього відпочинку й оздоровлення

дітей; охорона здоров'я і життя; виконання заходів з техніки безпеки й охорони праці учнів і педагогів; проведення санітарно-профілактичних та оздоровчих заходів; зміцнення навчально-матеріальної бази школи [6]. Як бачимо, піклування про збереження та зміцнення здоров'я школярів, формування здорового способу життя в освітніх закладах набувало значної уваги з боку батьківської громадськості, про що свідчили створені комісії контролю.

Серед Всеукраїнських громадських дитячих організацій значну роль у формуванні здорового способу життя школярів відігравала «Федерація «Айкі Те Гатана Рю» України», яка забезпечувала реалізацію державної програми «Здорова дитина – здорова нація». Одним з напрямів громадської дитячої організації було залучення дітей та молоді до активних занять фізичною культурою і спортом, зміцнення психічного й духовного здоров'я дітей, виховання ціннісного ставлення до власного здоров'я, обмін досвідом роботи та методиками впровадження здорового способу життя в дитячому середовищі. Основною формою роботи організації було проведення фестивалю-конкурсу «Енергія духу», «Школа фізичного та духовного розвитку дитини «Бусідо» [65, с. 122].

В умовах гуманізації й демократизації освіти актуалізації набуло питання співпраці Товариства Червоного Хреста з міськими та районними центрами соціальних служб, дитячими та молодіжними організаціями, основними завданнями яких є пропаганда здорового способу життя. Переважали активні форми інформаційно-просвітницької роботи серед школярів: підготовка дітей-волонтерів; проведення конкурсів малюнків, агітаційних листів «Зупинимо СНІД разом», «Туберкульозу – ні!», агітбригад «Лікар Нехворайко», «Пожежний експрес», «Ми – за здоровий спосіб життя»; Місячник здорового способу життя; Дні здоров'я та спорту, благодійні акції «Сонечко в долонях», «Від серця до серця», «Милосердя» й інші, що значно підвищували мотивацію до збереження та зміцнення здоров'я учнів початкової школи.

Процес формування здорового способу життя молодших школярів вимагає постійного вдосконалення та кореляції відповідно до світових

тенденцій, нових вимог освіти, динамічного розвитку інновацій. Тому залучення до реалізації соціальних здоров'язбережувальних програм асоціацій і громадських організацій вважаємо необхідною умовою для подальшого вдосконалення формування здорового способу життя учнів початкової школи, розвитку освіти у майбутньому.

Позитивним для формування здорового способу життя учнів початкової школи може стати створення соціально-партнерських проєктів.

Соціальне проєктування – це науково-теоретична і одночасно практична діяльність зі створення проєктів розвитку соціальних систем, інститутів, об'єктів на основі соціального передбачення, прогнозування та планування їх соціальних якостей і властивостей, що дає можливість керувати соціальними процесами і є вираженням того нового, що характеризує тенденції соціального розвитку. Тому соціальне проєктування пов'язане з інноваційною діяльністю і впровадженням соціальних інновацій [56].

Розглядаючи проєктну діяльність, М. Коган визначив соціальний проєкт як опис конкретної ситуації, яка може покращуватися засобами реалізації певної системи методів і послідовних кроків їх використання [49].

Історико-педагогічний аналіз генези формування здорового способу життя школярів засвідчив, що позитивним прикладом забезпечення партнерства між освітнім закладом та громадськістю було створення постійних або тимчасових комісій, до складу яких входили директор, представники громадських організацій, підприємств, колгоспів, ветерани праці, пенсіонери й інші. Представники комісії здійснювали контроль за освітньою діяльністю, трудовим навчанням, культурно-масовою та санітарно-оздоровчою роботою з школярами, педагогічною пропагандою. Батьківський комітет через актив батьків, а також через свої постійні й тимчасові комісії надавав допомогу в забезпеченні нормальних умов для життя учнів, організації харчування, груп продовженого дня, проведення роз'яснювальної роботи серед батьків; здійсненні контролю за виконанням школярами «Правил для учнів» у школі та поза нею [88].

Реалізація соціально-партнерської проектної діяльності забезпечить багатовекторність розвитку проблеми збереження й зміцнення здоров'я школярів, допоможе вирішувати конкретні соціально-педагогічні проблеми, стимулюватиме інтерес громадськості до цінності здоров'я населення.

Таким чином, проаналізовані ідеї щодо наявних проблем у формуванні здорового способу життя учнів початкової школи та шляхів їх розв'язання дають підстави визначити основні завдання соціально-партнерського проекту:

- створення ради формування здорового способу життя, яка сприятиме реалізації досягнення мети соціального проекту та задовольнятиме потреби представників громади;

- залучення спонсорської фінансової підтримки на реалізацію проекту в освітньому просторі;

- проведення моніторингу щодо мотивованого ставлення учнів до власного здоров'я, фізичного розвитку й активності дітей;

- розробка і впровадження системи безперервної освіти стосовно здоров'я та способу життя дітей (ведення відеоблогу, демонстрація лайфхаків, проведення педагогічних коучінгів, воркшопів тощо);

- висвітлення результатів роботи ради формування здорового способу життя з метою підвищення ефективності й результативності роботи проекту.

Упровадження соціально-партнерського проекту в освітньому просторі початкової школи дасть змогу покращити розуміння цінності власного здоров'я та здоров'я оточення, використання дієвих форм і методів у вихованні здорового способу життя молодших школярів – підвищити рівень знань про збереження й зміцнення здоров'я в умовах сучасного закладу.

Отже, враховуючи історико-педагогічний досвід дослідження, вбачаємо такі перспективні напрями формування здорового способу життя учнів початкової школи в Україні:

1. Збільшення рухової активності під час освітнього процесу (проведення щоденних «хвилинок здоров'я» під час перерв та групи продовженого дня; організація ранкової гімнастики-нейробіки; використання комплексу фізичних

вправ різної інтенсивності; залучення школярів до участі в оздоровчих челенджах, змаганнях з кросфіту тощо);

2. Співпраця з асоціаціями та громадськими організаціями через низку заходів, спрямованих на пропагування й утвердження здорового способу життя школярів (здоров'язбережувальні марафони та акції; організація соціальних медичних програм тощо);

3. Створення в шкільному освітньому середовищі соціально-партнерського проекту, у якому здійснюватиметься формування цінності здоров'я (створення ради з формування здорового способу життя; проведення моніторингу щодо мотивованого ставлення учнів до власного здоров'я, фізичного розвитку та активності; розробка та впровадження системи безперервної освіти стосовно здоров'я та способу життя дітей (ведення відеоблогу, демонстрація лайфхаків, проведення педагогічних коучінгів, воркшопів тощо).

Висновки до другого розділу

У другому розділі висвітлено тенденції виокремлених періодів формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття); проаналізовано законодавчі документи, що визначали пріоритетні напрями формування здорового способу життя учнів початкової школи; розкрито зміст, форми і методи формування здорового способу життя учнів початкової школи в умовах оновлення та реформування початкової освіти.

Організаційний період охоплює 1950–1969 рр. (перший субперіод – 1950–1959 рр., другий субперіод – 1960–1969 рр.). Після прийняття Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦККП «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР» (17 серпня 1950 р.) було розпочато інтенсивний розвиток фізичного виховання та масової спортизації, що змінили погляди на формування здорового способу життя

школярів, зокрема учнів початкової школи. Цим документом було закладено основи формування здорової особистості, у якій гармонійно поєднуюватимуться духовне багатство та фізична досконалість. Упродовж першого субперіоду (1950–1959 рр.) відбувався перехід на новий зміст освіти: створено нові типи шкіл, школи з групами продовженого дня. Це значно підвищило інтерес до формування здорового способу життя учнів початкової школи і передбачало позитивні зрушення, а саме: початок експериментального навчання за новими програмами і підручниками; підготовка й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; удосконалення санітарно-гігієнічних умінь і навичок молодших школярів; спрямування предмета «Фізична культура» на зміцнення здоров'я учнів початкової школи.

У процесі дослідження встановлено, що значна увага приділялася раціональній організації уроку, яка передбачала чергування праці та відпочинку, запобігання перевантаженню учнів. Виявлено, що серед активних форм та методів процесу формування здорового способу життя молодших школярів пріоритетна роль належала проведенню прогулянок, рухливим іграм, фізичним вправам; організації фізкультурної та спортивно-масової роботи, що була націлена на пропаганду здорового способу життя.

У цей період здійснювались інтенсивний розвиток фізичної культури і масових видів спорту, позакласної та позашкільної просвітницької роботи серед учнів; удосконалення санітарно-гігієнічного виховання, що впливало на формування здорового способу життя молодших школярів. Основними завданнями, що стояли перед освітою, були: видати нові програми з фізичної культури для учнів 1–4 класів; забезпечити перепідготовку вчителів початкових класів з методики фізичного виховання; організація проведення гімнастики до початку занять та виконання санітарно-гігієнічних норм і правил учнів.

Реформаційний період (1970–1990 рр.) зумовлений інтенсивними змінами у формуванні здорового способу життя учнів початкової школи в результаті впровадження освітніх реформ у початковій ланці. Упродовж цього періоду здійснювалось оновлення змісту, форм і методів навчання. Особливої уваги в

досліджуваний період заслуговувала перебудова початкової ланки народної освіти. В умовах реформування початкової освіти (1971 р. – перехід на трирічний термін навчання) формування здорового способу життя молодших школярів відбувалося через використання здоров'язбережувальних підходів у освітньому процесі: проведення уроків поза межами класної кімнати («зелені класи»), введення обов'язкової щоденної «години здоров'я», організація рухливих ігор на великих перервах і групах продовженого дня; використання музичних пауз під час уроків, щоденних фізкультурних вправ; розвиток дитячого спорту через залучення школярів до спортивних гуртків та секцій; встановлення нестандартного спортивного обладнання на пришкільних майданчиках.

Головними історико-педагогічними процесами досліджуваного періоду було реформування галузі початкової освіти, що зумовило перехід початкової школи на новий термін навчання (4-річне навчання) (1984 р.). Для виконання здоров'язбережувальних завдань, визначених у документах про реформу освіти, зумовлювалася необхідність удосконалення форм і методів роботи, які б забезпечували охоплення всіх школярів систематичними заняттями фізкультурою в режимі шкільного дня та в позаурочний час, поліпшення фізичного розвитку дітей, додержання вимог шкільної гігієни.

Серед ефективних форм роботи із школярами в режимі навчального дня передбачалися: щоденні заняття фізичними вправами, ранкова гімнастика, фізкультхвилинки й паузи, рухливі ігри, організоване проведення перерв. Важливими позаурочними формами, що впливали на формування здорового способу життя учнів початкової школи, були: туристичні походи, прогулянки, проведення спортивних змагань, заняття в секціях з різних видів спорту, що сприяли збереженню й зміцненню здоров'я, розвитку мотивації та потреби вести здоровий спосіб життя.

Негативними тенденціями тогочасної освіти стали: відсутність готовності закладів до впровадження реформи; неефективне використання індивідуальних форм і методів роботи з дітьми-шестирічками, у яких виникали труднощі в

навчанні; недостатня забезпеченість шкіл медичними працівниками, що значно знижувало рівень профілактичної роботи та санітарно-гігієнічного навчання і виховання школярів. Відчутними були неспроможність якісно забезпечувати систематичну роботу з формування ціннісного ставлення до здорового способу життя школярів та нерегулярна організація рухової активності учнів під час освітнього процесу.

Провідною тенденцією *модернізаційного* періоду, який охоплював 1991–2017 рр. (перший субперіод – 1991–2001 рр., другий субперіод – 2002–2017 рр.), було проголошення державного суверенітету України, що сприяло трансформації освітніх парадигм.

Утворення незалежної України спричинило створення сприятливих умов щодо формування здорового способу життя школярів у зв'язку із прийняттям нових Державних стандартів початкової загальної освіти (забезпечення матеріально-технічної бази; усунення перевантаження школярів відповідно до психофізіологічних чинників навчальної діяльності; організацію навчання на інтегрованій основі з переважанням ігрових методів; створення здоров'язбережувальних осередків і сучасних ігрових, спортивних майданчиків; дидактичне забезпечення, спрямоване на здоров'язбереження дітей).

Пріоритетним напрямом роботи з формування здорового способу життя учнів початкової школи стали розробка й наукове обґрунтування інноваційних інформаційних технологій, форм, методів роботи, створення освітніх програм, підручників та методичних посібників для шкіл. Серед інноваційних методів роботи з учнями початкової школи виокремлено: проектну діяльність, метод розігрування критичних ситуацій, метод аналізу соціальних ситуацій, створення власного портфоліо, «Мозковий штурм», тренінги та інші.

Важливе місце на уроках та в позакласний час відводилося виховній роботі (проведення класних годин, лекцій, виховних заходів, Днів здоров'я, Тижня здорового способу життя; заняття в спортивних гуртках; участь у конкурсах «Козацькі забави», «Міні-футбол», «Тато, мама, я – спортивна сім'я»,

«Чирлідінг» тощо); фізкультурно-оздоровчим заняттям (проведення зарядки-нейробіки, рухливих перерв, дихальної гімнастики, гімнастики для очей, хвилинок психологічного настрою, музикотерапії тощо).

Основними тенденціями формування здорового способу життя учнів початкової школи стали: посилена увага до фізичних навантажень учнів; внесення у робочий тиждень додаткового розвантажувального дня; активне впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес (фізкультурно-оздоровчі, медико-гігієнічні, навчально-виховні); створення освітніх програм, націлених на збереження і зміцнення здоров'я школярів; посилення науково-дослідної експериментальної роботи в початковій освіті; вплив засобів масової інформації та соціальних мереж на загальний стан здоров'я населення.

У дослідженні виокремлено ідеї конструктивного історико-педагогічного досвіду формування здорового способу життя учнів початкової школи, які можуть використати педагогічні працівники для вдосконалення освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Матеріали, представлені в розділі, висвітлено в таких публікаціях: [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19].

Список використаних джерел у другому розділі

1. Аксьонова О. П. Метод рухових задачок у Школі розумного руху : навчально-методичний посібник. Запоріжжя, 2013. 83 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzxmc_3FfPRySXhfdVFEeVgxa2s/view (дата звернення 15.04.2017).
2. Антропова М. В. Правильно організований режим дня школярів. *Радянська освіта*. 1970. 64 с.
3. Бабич В. М. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 315 с.
4. Балбенко С. Ю. Зрілі завдання фізичного виховання у школі. *Радянська школа*. 1972. № 11. С. 73–76.
5. Базарный В. Ф. Повышение уровня здоровья школьников за счет построения учебного процесса в режиме «динамических поз». *Новые исследования по возрастной физиологии*. 1988. № 2. С. 69–73.
6. Бака М. М. Фізична культура і спорт у школі. *Радянська школа*. 1980. № 7 (610). С. 33–35.
7. Бондар Н. Здоров'язбереження у школі. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2010. № 3. С. 71–73.
8. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Физкультура и спорт, 1990. 208 с.
9. Ващенко Л. С., Бойченко Т.Є. Основи здоров'я. Книга для вчителя. К.: Генеза, 2005. 240 с.
10. Волкова Н. В. Гигиеническое воспитание школьников. М. : «Медицина», 1973. 23 с.
11. Волобуєва Т. Б. Здоров'язберігаюча технологія як педагогічна система. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту* : матеріали V Міжнар. та XIX Всеукр. пед. читань, 11–12 жовт. 2012 р. у м.

Донецьку : в 4 т. / НАПН України, Укр. асоц. Василя Сухомлинського, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Донец. області.

12. Горащук В. П. Теоретичні та методичні засади формування культури здоров'я школярів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 414 с.

13. Горобець І. А. Використання здоров'язберезувальних технологій у системі освіти. *Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 квітня 2018 року, м. Краматорськ). Краматорськ : ДДМА, 2018. С. 183–189.

14. Горобець І. А. Досвід формування здорового способу життя у початковій освіті у 80-ті роки ХХ століття. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Вип. 35. С. 271–276.

15. Горобець І. А. Здоров'я і фізичне виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: щоб у серці жила Батьківщина* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції і XXIII Всеукраїнських читань (15–16 вересня 2016 року, м. Луцьк). Луцьк ; Надтир'я, 2016. С. 45–48.

16. Горобець І. А. Особливості формування здорового способу життя школярів в системі освіти (90–рр. ХХ ст.). *Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (24–25 листопада 2017 року, м. Дніпро). Дніпро : Охотнік, 2017. Ч. 1. С. 197–199.

17. Горобець І. А. Рухова активність молодших школярів як один із засобів формування здорового способу життя. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 березня 2018 року) / ред.-упоряд.: І. Зиморя та ін. Ченстохова ; Ужгород ; Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 197–199.

18. Горобець І. А. Формування здорового способу життя молодших школярів як історико-педагогічна проблема (50–90 рр. ХХ ст.). *Науковий вісник*

Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Ізмаїл, 2017. Вип. 36. С. 53–58.

19. Горобець І. А. Формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання у 50–60 роках. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (24–25 березня 2017 року, м. Дніпро). Дніпро: Охотник, 2017. Ч. 2. С. 240–242.

20. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР. Київ: *Радянська школа*, 1966. 260 с.

21. Грищенко Н. П. Санітарно-пропагандистська робота як засіб гармонійного розвитку учнів. *Радянська школа*. 1984. № 7. С. 68–71.

22. Гуменна О. А. Фізіологічні характеристики організму дітей молодшого шкільного віку в різних умовах навчання: автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.13 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 20 с.

23. Гундаров М. А. Медико-соціальні проблеми здорового способу життя. Київ: ІЗМН, 1999. 83 с.

24. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»): затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993р. № 896. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF.154> (дата звернення 23.11.2017)

25. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2006 р. № 1594. *Офіційний вісник України*. 2006. № 46. С. 30.

26. Державна програма розвитку фізичної культури та спорту в Україні. *Інформаційний збірник МОН України*. 1996. № 9. С. 9–15.

27. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2011. № 7. С. 1–17.

28. Довідка Колегії Міністерства освіти УРСР про діяльність Донецького обласного інституту удосконалення учителів по підвищенню ефективності методичної роботи з педагогічними кадрами 1981–1982 р. *ЦДАВО*

України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9160. 197 арк.

29. Довідка про стан викладання фізичного виховання в школах та ДЮСШ Голопристанського р-ну Херсонської області. *ДАХО (Державний архів Херсонської обл.)*. Ф. 2239. Оп. 6. Спр. 275. 45 арк.

30. Довідка про стан та міри по дальшому розвитку фізичної культури і спорту в місті виконавчого комітету Херсонського міської ради депутатів трудящих: довідка відділу народної освіти від 22.06.1973 рік. *ДАХО*. Ф. 3706. Оп. 1. № 665. Спр. 2. 36 арк.

31. Доповідна записка «Про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У № 2511 від 17.08.1950 р. «Про впорядкування внутрішнього розпорядку та режиму дня учнів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР». *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 911. 446 арк.

32. Доповідна записка відділу про стан і заходи по дальшому поліпшенню навчальної, позашкільної, позакласної роботи з фізичного виховання в ЗОШ та ДЮСШ УРСР за 1971 р. *ЦДАВО України*, Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8041. 15 арк.

33. Дубогай О. Д. Фізкультура як складова здоров'я та успішності навчання дитини. Київ : Шкільний світ, 2006. 128 с.

34. Єрмакова Т. С. Особливості формування здорового способу життя школярів: історичний аспект. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 8. С. 60–62.

35. Єфименко М. М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільників. Київ : Знання, 2003. 456 с.

36. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. Київ : Радянська школа. 1977. № 1. С. 24–27.

37. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР по початкових, восьмирічних і середніх школах, про загальну кількість шкіл, учнів, числа вчителів та розподіл учнів на початок 1964/65 навч. р. (форма № 76-а) . *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4799. 67 арк.

38. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1970/71 навч. р. (форма № 75). *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 7638. 40 арк.

39. Зведений річний звіт за початкові, восьмирічні і середні школи, про кількість шкіл, учителів та учнів в них, на початок 1960/61 навч. р. (форма № 75). *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3060. 144 арк.

40. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1984 рік (ф. №№ 1-НК, 2-НК, 3-НК, 4-НК, 5-НК, Д-2, Д-3, Д-4 та ін.). *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9224. 99 арк.

41. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР та об'єднано про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1973/74 навч. р. (форма № 75). *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8729. 30 арк.

42. Звіти про фізичне виховання учнів середніх, семирічних та початкових шкіл обласних відділів народної освіти УРСР за 1949/1950 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 864. 295 арк.

43. Звіти та інформація відділу про стан фізичного виховання учнів шкіл УРСР за 1966/1967 н.р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6119. 20 арк.

44. Зубко А. М. Теоретико-методичні засади підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної освіти : монографія / А. М. Зубко. Херсон: РПО, 2010. 167 с.

45. Ігнатенко П. Здоров'я і школа. *Радянська школа*. 1971. № 11.

46. Ідрісова Н. О. Поняття «Здоровий спосіб життя» як соціально-ціннісна категорія. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 108. С. 56–63.

47. Кизим О. П. Організація роботи групи подовженого дня в 1–4 класах. Харків : Ранок, 2010. 144 с.

48. Ковальчук Г. П. Проблема формування культури здоров'я старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах Хмельниччини. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. Вип. 18. С. 47–53.
49. Коган М. С. Метод проектов и условия его эффективного применения в воспитательной работе. URL: www.websib.ru/vospitanie/04-05/metod1/htm (дата звернення 11.11.2018).
50. Кодлюк Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2004. 228 с.
51. Козленко М., Герц М. Шляхи піднесення виховної, освітньої і оздоровчої ролі фізичної культури. *Радянська школа*. 1974. № 4.
52. Кондратюк С. М. Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2003. 200 с.
53. Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 роки. *Інформаційний вісник*. 2007. № 15. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/
54. Концепцію загальної середньої освіти : постанова колегії МОН України № 12/5-2 від 22 листопада 2001 року
55. Концепція «Нова Українська школа» URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 05.10.2017).
56. Курбатов В. И., Курбатова О. В. Социальное проектирование : учебное пособие. Ростов н/Д. : Фенікс, 2001. 416 с.
57. Лавріненко Л. І. Здоров'язбережувальні технології в початковій школі : навчально- методичний посібник. Чернігів. 2015. 243 с.
58. Левитський П. М. П'ята наукова конференція з фізичного виховання дітей та підлітків. *Радянська школа*. 1973. № 1. С. 62–65.
59. Леонов О. З. Про зміни в навчальній програмі з фізичної культури. *Радянська школа*. 1972. № 8. С. 62–65.

60. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. *ЦДАВО України*. Ф. 061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.
61. Медчук І. Охорона психічного здоров'я учнів. *Рідна школа*. 1995. № 5. С. 73–75.
62. Методичні рекомендації щодо проведення першого уроку «Здоров'я дітей – здоров'я нації» у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах України. Збірник наказів МОН. 2002. № С. 22–24.
63. Мільман И. И. Гигиеническое воспитание и обучение в начальной школе : пособие для учителей 1-4 классов. М. : 1956 г.
64. Міхійченко О. І. Формування культури здоров'я населення як нагальна потреба сучасності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2010. № 1 (3) . С. 82–92.
65. Молодь за здоровий спосіб життя : щоріч. доп. Президенту України, Верхов. Раді України, Каб. Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.) / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді ; редкол.: Н Ф. Романова (голова) та ін. Київ : Основа, 2010. 156 с.
66. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою, 1–4 класи. Київ : Освіта, 2013. 392 с.
67. Надім'янова Т. Вплив школи і сім'ї у формуванні основ здорового способу життя. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. № 14. С. 283–288.
68. Національна доктрина розвитку освіти : затверджена Указом Президента України № 347 від 17 квітня 2002 р. *Освіта*. 2002. № 26. С. 2–4.
69. Недельский В. П., Цибаровский О. М. Сдвиги в состоянии здоровья школьников за 1959–1965 гг. *Актуальные вопросы охраны здоровья детей и подростков* : материалы республиканской научно-практической конференции (г. Харьков, 12–14 сентября 1967 г.). Киев, 1967. С. 27–30.
70. Неділько В. П. Шляхи дальшого поліпшення здоров'я школярів. *Радянська школа*. 1981. № 9. С. 75–79.

71. Недільський В. Школярам – бути здоровими . *Радянська школа*. 1969. № 8. С. 71.
72. Новікова Н. Здоров'я нації – сила країни. *Рідна школа*. 1994. № 10.
73. Новікова Н. Підготовка вчителів до валеологічного виховання учнів. *Рідна школа*. 1995. № 5.
74. Носко М. О., Гаркуша С. В., Воєділова О. М. Здоров'язбережувальні технології у фізичному вихованні : монографія. Київ : СПД Чалчинська Н. В., 2014. 300 с.
75. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 нояб. 1966 г. *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. докл. 1917–1973 гг. / сост. А. А. Абакумов и др. Москва : Педагогика, 1974. С. 219–224.*
76. О подготовке школ Украинской РСР к переходу на новые учебных планы и программы. *ЦДАВО України*. Ф. 5127. Оп. 1. Спр. 1186. Арк. 20–22.
77. О реализации рекомендаций Комиссии по вопросам труда и быта женщин, охраны материнства и детства Совета Союза и Совета Национальностей Верховного Совета СССР о выполнении плановых заседаний по развитию сети детских дошкольных учреждений и дальнейшем улучшении воспитательной работы в 1984 г. : приказ Министерства образования СССР. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9176. 179 арк.
78. О руководстве физической культурой и спортом в стране : Постановление ЦК КПСС, Совета Министров СССР от 09.01.1959 № 56. URL: <http://7law.info/ussr/act80/g523.htm> (дата звернення 16.12.2017).
79. Об итогах проведения Всесоюзных детских спортивных игр «Старты надежд» в Украинской ССР : Постановление секретариата ЦКЛКСМ Украины, коллегии Министерства образования УССР и Спорткомитета УССР. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1966. 3 арк.
80. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку. *Науковий світ*. 2008. № 10. С. 28–32.

81. Оржеховська В. М., Єжова О. О. Методологічні засади діяльнісного освітнього закладу, спрямованої на здоров'я. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 4. С. 5–17.
82. Освітня програма для початкової школи «На крилах успіху». URL: <https://nakrilahuspihu.com>. (дата зверення 12.03.2018)
83. Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту. *Радянська школа*. 1973. № 9. С. 4–18.
84. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи. *Радянська школа*. 1984. № 6. С. 3–26.
85. Пащенко С. Режим дня учнів в умовах навчання за новими програмами. *Радянська школа*. 1968. № 10. С. 16.
86. Перспективний план роботи відділу народної освіти виконавчого комітету Херсонського обласної ради народних депутатів на 1986-1990 рр. : плани роботи на 1986–1990 рр. Херсонського обласного управління народної освіти. *ДАХО*. Ф. 2239. Оп. 6. Спр. 427. 25 арк.
87. Плани, звіти та інші матеріали по фізичному вихованню учнів в школах області за 1956–1957 рр. Херсонського обласного відділу народної освіти виконкому Херсонської обласної ради депутатів трудящих. *ДАХО*. Ф. 2239. Оп. 1. Спр. 859. 19 арк.
88. Положення про батьківський комітет восьмирічної школи та середньої загальної трудової політехнічної школи з виробничим навчанням від 29.10.1960 р. МО УРСР. *ДАХО*. Ф. 3706. Оп. 1. Спр. 328. 51 арк.
89. Положення про групу продовженого дня : наказ № 1012 МОН України від 06.11.2009. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1121-2009-%D0%BF> (дата звернення 13.10.2017)
90. Положення про експериментальні класи вирівнювання знань середньої загальноосвітньої школи Української РСР. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*. 1979. № 20. С. 26–28.

91. Положення про загальноосвітні школи з продовженим днем і групи продовженого дня. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*. 1978. № 17. С. 26–31.
92. Положення про навчально-консультаційний пункт вечірньої (змінної) середньої загальноосвітньої школи. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*. 1981. № 11. С. 3–8.
93. Примакова В. В. Післядипломна освіта вчителів початкових класів в Україні (середина ХІХ – початок ХХІ століття) : монографія. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. 336 с.
94. Примакова В. В. Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів як науково-педагогічна проблема. *Педагогічний альманах : збірник наукових праць* / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Вип. 32. С. 48–54.
95. Примерный объем знаний и навыков школьников различных возрастных групп по вопросам гигиены и охраны здоровья : методические рекомендации. Москва : Центр. научно-исследовательский ин-т санитарного просвещения Министерства здравоохранения СССР, 1978. 64 с.
96. Про державний план економічного і соціального розвитку СРСР на 1984 рік від 1984 р. № 352. *Збірник наказів та інструкцій Української РСР*. 1984. № 3. С. 5–9.
97. Про державну підтримку розвитку фізичної культури і спорту в Україні : наказ № 334/94 від 22.06.1994. *Інформаційний збірник МО України*. 1994. № 12. С. 24– 25.
98. Про запровадження у загальноосвітніх закладах щоденної години здоров'я від 30.12.1987 року № 372. *Збірник наказів та інструкцій Української РСР*. 1988. № 4. С. 3–10.
99. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п> (дата звернення: 10.07.2017).

100. Про затвердження комплексного плану поліпшення умов охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів в установах і закладах системи Міністерства освіти УРСР на 1976-1980 рр.: рішення колегії Міністерства освіти УРСР і Президії Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ від 24.11.1976 р. *Збірник наказів та інструкцій Української РСР*. 1976. № 7. С. 6–8.

101. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 26.03.2015 протокол № 3/5-2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п> (дата звернення: 01.02.2017).

102. Про затвердження плану розвитку фізичної культури і спорту в школах Херсонської області на 1951 р.: наказ 101 від 23.02.1951 р. Херсонського обласного відділу народної освіти. *ДАХО*. Ф. 3706. Оп. 1. Спр. 72. 163 арк.

103. Про заходи дальшого поліпшення роботи роботи по гігієнічному вихованню учнів в школах УРСР: наказ Міністерства освіти. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1955. № 3. С. 2–5.

104. Про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів Української РСР : наказ міністра освіти УРСР від 12 серпня 1967 р. № 178. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1967. № 17. С. 12–13.

105. Про заходи щодо поліпшення військової навчальної та фізичного виховання учнів початкових, неповної середньої та середньої шкіл, технікумів і вишів нарком освіти УРСР : Постанова колегії Комісаріату освіти УРСР від 04.04.1945 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 55. 169 арк.

106. Про обсяг і характер домашніх завдань для учнів початкової школи : лист Міністерства освіти і науки №1/9- 468 від 29.12.2001 р. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України* . 2001. № 11. С. 61.

107. Про заходи щодо поліпшення фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл УРСР : Постанова колегії МО УРСР від 24.06.1966 р. *Збірник наказів МО УРСР*. 1966. № 18. С. 9–11.

108. Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя : Указ Президента України від 27 квітня 1999 р. : із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 1195/99 від 17 вересня 1999 р. *Урядовий кур'єр*. 1999. № 17. С. 20.

109. Про зміцнення зв'язку школи із життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР : Закон від 17.04.1959 р. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1959. № 8. С. 2-14.

110. Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні : Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР від 09.01.1959 № 56. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1959. № 6. С. 3-4.

111. Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22.01.1981 р. «Про переведення в порядку досліду учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку» : Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР. URL: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KP810119.html (дата звернення 02.10.2017).

112. Про організацію і проведення фізкультурно-оздоровчих заходів на великих перервах : інструктивно-методичний лист Міністерства освіти УРСР № 10/1–564 від 14.09.1978 року. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1978. № 4. С. 9–14.

113. Про організацію шкіл з продовженим днем : Постанова Ради міністрів УРСР від 22 березня 1960 р. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=1261882 (дата звернення 5.10.2017).

114. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи: Постанова Пленуму ЦК КПРС 10 квітня 1984 р.; Постанова Верховної Ради СРСР. *Про реформу загальноосвітньої школи* : зб. док. і матеріалів : пер. з рос. Київ : Політвидав України, 1984. С. 9–13.

115. Про підготовку і проведення I Спортивних ігор школярів України 2000 року : рішення колегії МО України № 13/5–19 від 24.11.1999 року. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1999. № 5. С. 17.

116. Про підсумки навчально-виховної роботи в 1-х класах чотирирічної початкової школи відповідно до вимог шкільної реформи. *Збірник наказів та інструкцій МО УРСР*. 1987. № 15. С. 3–5.

117. Про підсумки навчально-виховної роботи у 1 класах чотирирічної початкової школи за 1986-1987 н.р. відповідно до вимог шкільної реформи: рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 24.06.1987 р. № 5/51. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1987. С. 3–5.

118. Про підсумки роботи I–III класів шкіл Української РСР, що працювали за новими програмами й підручниками у 1970/71 навчальному році. *Збірник наказів та інструкцій МО Української РСР*. 1971. № 21. С. 3–22.

119. Про підсумки розвитку народної освіти республіки в X п'ятирічці та завдання органів народної освіти по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України : рішення колегії від 20 берез. 1981 р. *Збірник наказів та інструкцій МО УРСР*. 1981. № 10. С. 18–28.

120. Про подальше впровадження міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» в Україні : наказ № 206/272 від 20.07.1998 року. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України* . 1998. № 23. С. 14.

121. Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл Херсонської області: наказ Херсонського обласного відділу народної освіти та обласного комітету у справах фізкультури і спорту при Херсон. облвиконкомі № 264 від 27.05.1950 р. *ДАХО*. Ф. 3706. Оп. 53. Спр. 2. 191 арк.

122. Про постанову Уряду «Про фізичну культуру і спорт « від 15.01.1996 року та протокольне рішення від 24.01.1996 року, протокол № 3 :

наказ МО України № 58 від 26.02.1996 р. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1996. № 2. С. 8.

123. Про проведення Тижня оздоровчого бігу та ходьби» в Херсонській області : Постанова Комітету по фізичній культурі і спорту при Херсонському облвиконкому від 12.08.1985 року № 48/8. *ДАХО*. Ф. 2004. Оп. 2. Спр. 933. 61 арк.

124. Про реформу загально-освітньої школи : Постанова Верховної Ради СРСР. *Збірник документів і матеріалів*. Київ : Політвидав України, 1984. С. 13.

125. Про серйозні недоліки в організації роботи групи продовженого дня : наказ Міністерства освіти УРСР № 336 від 19.11.1986 року. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1986. С. 3–7.

126. Про стан громадського харчування учнів в школах Білозерського району : наказ по Херсонській області відділу народної освіти від 14.02.1969 року № 81. *ДАХО*. Ф. 2239. Оп. 4. Спр. 462. 30 арк.

127. Про стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл Української РСР: постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 28 січня 1970 року. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти Української РСР*. 1970. № 7/8. С. 55–60.

128. Про стан навчально-виховної роботи в школах Херсонської області в I півріччі 1950–1951 н.р. : наказ № 85 від 16 лютого 1951 року Херсонського обласного відділу народної освіти. *ДАХО*. Ф. 3706. Оп. 1. Спр. 72. 163 арк.

129. Про тривалість уроків у початкових класах : лист від 27.10.1999 № 1/9 – 119. *Інформаційний збірник МО України*. 1999. № 23. С. 12.

130. Про стан підготовки про проведення : рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 30.11.1955 року. *Збірник наказів та інструкцій Української РСР*. 1955. № 15. С. 9–14.

131. Про усунення недоліків у роботі груп і шкіл з продовженим днем, плануванні їх мережі: рішення колегії Міністерства освіти УРСР № 10/111 від 30.11.1987 року. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1987. С. 9–14.

132. Про хід реалізації Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та заходів передбачених Державною програмою розвитку фізичної культури і спорту в Україні : рішення колегії МО України № 3/5–5 від 26.02.1997 року. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1997. № 7. С. 3.

133. Про хід виконання заходів Міністерства освіти і науки України цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» : рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 13 груд. 2002 р. *Фізичне виховання в школі*. 2003. № 1. С. 14.

134. Про хід впровадження нового комплексу ГПО в загальноосвітніх школах та педагогічних навчальних закладах Української РСР : наказ Міністерства освіти УРСР № 213 від 16.08.1973 року. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1973. 24 с.

135. Про цільову комплексну програму «Фізичне виховання – здоров'я нації» : рішення колегії МО України № 14/9–19 від 28.10.1998 року. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1998. № 7. С. 6.

136. Програма інтегративного курсу «Основи валеології та медичних знань» : інструктивний лист № 3/12–199 від 26.07.1994. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. № 17/18. С. 3–4.

137. Програма інтегрованого курсу «Основи валеології та медичних знань» «Абетка здоров'я» для учнів 1-4 класів загальноосвітньої середньої школи : лист від 26.07.1994 р. № 3/ 12-199. *Інформаційний збірник МО України*. 1994. № 10. С. 15–25.

138. Рихель Ю. В. Педагогічні умови застосування рухової активності молодших школярів у позакласній виховній роботі. URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/files/11-13052016/1/Pikxel.pdf> (дата звернення 09.12.2018).

139. Річні звіти дитячих спортивних шкіл УРСР про стан фізичного виховання за 1965 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4760. 255 арк.

140. Річні звіти обласних відділів народної освіти УРСР про роботу військової фізичної підготовки в середній неповній, початковій школах і

педучилищах за 1944-1945 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 112. 496 арк.

141. Річні звіти облвно про стан фізичного виховання учнів в школах УРСР за 1962 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3612. 321 арк.

142. Савченко О. Я. Педагогічні проблеми переходу до 4-річного початкового навчання. *Радянська школа*. 1988. № 4. С. 28–35.

143. Скрипченко Н. Організація навчально-виховного процесу у 1 класі одинадцятирічної загальноосвітньої школи : методичні рекомендації. Київ : *Радянська школа*, 1988. 61 с.

144. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы. М. : 2003. 136 с.

145. Солопчук Д. М. Визначення впливу теоретичної підготовленості на ставлення школярів до рухової активності. *Наукові записки* : зб. наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Київ : КПУ, 2002. Вип. 1 (50). С. 174–179.

146. Солопчук М. С., Заїкін А. В., Солопчук Д. М. Сучасні вітчизняні та зарубіжні підходи до формування здорового способу життя школярів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2006. № 10. С. 233–235.

147. Сухомлинська О. В. Думки В. О. Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі. *Рідна школа*. 2012. № 7. С. 3–7.

148. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 283–582.

149. Сухомлинський В. О. Природа – джерело здоров'я. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 48–53.

150. Теория и методика физического воспитания : учеб. для студентов фак. физ. культуры пед. ин-тов. / Б. А. Ашмарин, Ю. А. Виноградов, З. Н. Вяткина и др. Москва : Просвещение, 1990. 287 с.

151. Терентьева Н. О. Особенности здоров'язбережувальних технологій в шкільному освітньому просторі України кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2017. № 3 с. 6-11.
152. Третьяк М. А. Гігієнічна організація навчальної роботи школяра. *Радянська школа*. 1968. № 11. С. 16–20.
153. Федотова И. Б. Становление и развитие истории педагогики в России в середине ХІХ – начале ХХ века. Пятигорск : ПГЛУ, 2010. 354 с.
154. Худолій О. М. Теоретичні основи планування навчальної роботи з фізичної культури в школі. *Теорія та практика фізичного виховання*. 2001. № 1. С. 3–12.
155. Цись В. В. Формування готовності вчителів у післядипломній освіті до застосування педагогічних здоров'язбережувальних технологій у початковій школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. Херсон, 2011. 266 с.
156. Чепелев В. І. Педагогічна наука і шкільна практика. *Радянська школа*. 1966. № 1. С. 1–9.
157. Шамаєва С. Е. О перегрузке первоклассников. *Начальная школа*. 1977. № 2. С. 64.
158. Шахненко В. І. Підготовка старшокласників до здорового способу життя, створення сім'ї і виховання здорових дітей: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н.Каразіна, 2013. 416 с.
159. Шувалова И. Н. Сущность и перспективы развития валеологии в начале ХХІ в. *Гуманітарні науки*, 2011. № 4. С. 110–114.
160. Щекина Н. Б., Юшко А. В. Официальная политика в области формирования здоровья и здорового образа жизни учащихся второй половины ХХ столетия. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 1. С. 165–170.
161. Эльконин Д. Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков. *Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды*. Москва : Педагогика, 1989. С. 258–280.

162. Юдина Н. П. Современные подходы к исследованию историко-педагогического процесса в свете тенденций постнеклассической рациональности. Хабаровск : ХГПУ, 2001. 110 с.

163. Янкович О. І. Навчання учнів молодшого шкільного віку засобами освітньо-рухової методики у загальноосвітніх школах України та Польщі. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* : збірник наукових праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 46. С. 5–15.

164. Huang S. J., Hung W. C., Sharpe P. A., Wai J. P. Neighborhood environment and physical activity among urban and rural schoolchildren in Taiwan. *Health & Place*. 2010. Vol. 16 (3). P. 470–476.

165. Loucaides C. A., Chedzoy S. M., Bennett N. Differences in physical activity levels between urban and rural schoolchildren in Cyprus. *Health Education Research* : Oxford Journals. 2003. Vol. 19. P. 138–147.

166. Tones, K. The power to choose: health education and the new public health, Health Education Unit, Leeds Polytechnic, UK, 1990

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів історико-педагогічного пошуку надало можливість зробити такі висновки:

1. Відповідно до мети і завдань дослідження, розглянуто й проаналізовано формування здорового способу життя учнів початкової школи у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ – на початку ХХІ століття та представлено його у вигляді ретроспективного аналізу теоретичних питань і досвіду.

У процесі дослідження з'ясовано, що науково-педагогічну проблему формування здорового способу життя учнів початкової школи вивчали науковці різних галузей: історії педагогіки, гігієни та медицини, фізичного виховання тощо.

На основі системно-історичного підходу, порівняльного аналізу й зіставлення проголошених у нормативно-правових документах завдань щодо здоров'язбереження школярів, представлених у звітах, аналітичних довідках, виявлено основні чинники, що впливали на формування здорового способу життя учнів початкової школи в досліджуваний період: *суспільно-економічні* (євроінтеграційні освітні процеси; удосконалення матеріально-технічної бази освітнього середовища початкової школи (просторове оточення, забезпечення дидактичним обладнанням, створення навчальних осередків); *освітні* (розробка галузевих нормативно-правових документів; оновлення змісту початкової освіти; запровадження науково-дослідної експериментальної роботи в початковій ланці освіти); *медико-гігієнічні* (обов'язкові медичні огляди школярів; забезпечення санітарно-гігієнічних умов навчання молодших школярів; створення закладів охорони здоров'я (Центри здоров'я дитини, Центри гігієни та громадського здоров'я населення), *соціокультурні* (формування ціннісного ставлення дітей до власного здоров'я; проведення агітаційних заходів, спрямованих на мотивацію до здорового способу життя школярів).

2. Вивчення та понятійно-термінологічний аналіз науково-дослідної літератури дали змогу уточнити зміст дефініцій дослідження: «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «культура здоров'я» та визначити поняття «формування здорового способу життя учнів початкової школи».

З'ясовано, що формування здорового способу життя учнів початкової школи – це комплексний процес, що зорієнтований на розвиток життєвої компетентності дитини, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та створення необхідних умов для збереження й зміцнення фізичної, психічної, духовної, соціальної сфер здоров'я учнів в освітньому процесі початкової школи.

3. Здійснений аналіз формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) дав змогу визначити такі періоди:

I період (1950–1969 рр.) – *організаційний*: 1 субперіод (1950–1959 рр.) – спортизація шкільного фізичного виховання; 2 субперіод (1960–1969 рр.) – удосконалення санітарно-гігієнічного виховання школярів. До основних тенденцій віднесено: початок експериментального навчання за новими програмами і підручниками; удосконалення санітарно-гігієнічної освіти молодших школярів; спрямування предмета «Фізична культура» на зміцнення здоров'я учнів початкової школи.

II період (1970–1990 рр.) – *реформаційний*: 1 субперіод (1970–1983 рр.) – розширення форм та методів роботи щодо формування здорового способу життя учнів; 2 субперіод (1984–1990 рр.) – створення освітнього середовища, спрямованого на формування здорового способу життя. Для другого періоду характерними були такі тенденції: упровадження реформи початкової освіти (1984 р.) (перехід на чотирирічне навчання); уведення нормативів із фізкультурно-оздоровчого комплексу ГПО (1972 р.); створення освітніх закладів нового типу «Школа–дитячий садок» (початок 80-х рр.); формування валеологічної свідомості особистості.

III період (1991–2017 рр.) – *модернізаційний*: 1 субперіод (1991–2001 рр.) – оновлення змісту початкової освіти; 2 субперіод (2002–2017 рр.) – формування здорового способу життя школярів в умовах освітніх змін. Для третього періоду характерними були наступні тенденції: запровадження «Шкіл сприяння здоров'ю»; створення оздоровчого середовища; посилення науково-дослідної експериментальної роботи в початковій освіті; розробка програм, націлених на збереження та зміцнення здоров'я школярів; активне впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес (фізкультурно-оздоровчі, медико-гігієнічні, навчально-виховні).

Основними тенденціями, які детермінували конструктивні зрушення у формуванні здорового способу життя учнів початкової школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, визначено: *структурно-організаційні* – організація фізкультурно-оздоровчої діяльності в групі продовженого дня; забезпечення раціонального збалансованого харчування через модернізацію та будівництво шкільних їдалень, буфетів; *змістові* – оновлення змісту і структури початкової освіти, що забезпечувало різнобічний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей; запровадження «Шкіл сприяння здоров'ю»; *освітньо-технологічні* – впровадження інноваційних технологій та методик (проектні здоров'язбережувальні технології, особистісно зорієнтоване навчання, технологія М. Єфименка, «Навчання в русі»); *інформаційно-просвітницькі* – агітаційно-просвітницька робота (виступи агітбригад, проведення Місячника здорового способу життя, Днів здоров'я та спорту, зустрічі з лікарями, спортсменами, тренерами, психологами та ін.).

4. У дослідженні виокремлено ідеї конструктивного історико-педагогічного досвіду формування здорового способу життя учнів початкової школи, які можуть використати педагогічні працівники для вдосконалення освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Виявлено, що перспективними напрямками для вдосконалення процесу формування здорового способу життя учнів початкової школи є: збільшення

рухової активності школярів під час освітнього процесу (проведення щоденних «хвилинок здоров'я» під час перерв та групи продовженого дня; організація ранкової гімнастики-нейробіки; використання комплексу фізичних вправ різної інтенсивності; залучення школярів до участі в оздоровчих челенджах, змаганнях з кросфіту тощо); співпраця з асоціаціями та громадськими організаціями через низку заходів, спрямованих на пропагування й утвердження здорового способу життя школярів (здоров'язберезувальні марафони та акції; організація соціальних медичних програм тощо); створення в шкільному освітньому середовищі соціально-партнерського проекту, у якому здійснюватиметься формування цінності здоров'я (створення ради з формування здорового способу життя; проведення моніторингу щодо мотивованого ставлення учнів до власного здоров'я, фізичного розвитку й активності; розробка і впровадження системи безперервної освіти стосовно здоров'я та способу життя дітей (ведення відеоблогу, демонстрація лайфхаків, проведення педагогічних коучінгів, воркшопів тощо).

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки таких її питань: вивчення проблеми підготовки вчителів щодо впровадження в освітній процес здоров'язберезувальних технологій.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації, відомості про апробацію та довідки про впровадження результатів дисертації

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Горобець І. А. Теоретичні підходи науковців до визначення поняття «здоров'я». *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 34 С. 29–35.
2. Горобець І. А. Досвід формування здорового способу життя у початковій освіті у 80-ті роки ХХ століття. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2017. Вип. 35. С. 271–276.
3. Горобець І. А. Формування культури здоров'я молодших школярів в освітньому просторі. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 37. С. 28–33.
4. Зубко А. М., Горобець І. А. Здоров'язбережувальні ідеї в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 38. С. 15–20.
5. Коча І. А. Особливості формування здорового способу життя учнів початкової школи в сучасному освітньому просторі *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 39. С. 115–120.
6. Горобець І. А. Формування здорового способу життя молодших школярів як історико-педагогічна проблема (50–90 рр. ХХ ст.). *Науковий вісник*

Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Ізмаїл, 2017. Вип. 36. С. 53–58.

Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації

7. Горобець І. А. Програма спецкурсу «Здоровий спосіб життя – здорова нація». Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. 18 с.

8. Горобець І. А. Методичні рекомендації «Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива»: Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. 23 с.

9. Горобець І. А. Погляди С. Русової на фізичний розвиток та здоров'я дітей: *матеріали всеукраїнської наукової конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» з нагоди 20-річчя прийняття Конституції України*. 29–30 червня 2016 року, Дніпро: Роял Принт. 2016. С. 117–119.

10. Горобець І. А. Проблема формування здорового способу життя молодших школярів: *матеріали II Всеукраїнської науково-методичної конференції «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами»*, 18 листопада 2016 року, за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2016. Ч. I. С. 99–103.

11. Горобець І. А. Здоров'я і фізичне виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: *матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції і XXIII Всеукраїнських читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина»*. 15–16 вересня 2016 року, Луцьк: Надстир'я, 2016. С.45–48.

12. Горобець І. А. Ідеї Я. А. Коменського щодо формування здорового способу життя школярів: *матеріали II Всеукраїнських педагогічних читань «Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня*

народження)». 24 березня 2017, за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2017. С. 59–63.

13. Горобець І. А. Формування культури здоров'я школярів: *матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами»*. 5 грудня 2017 року, Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Ч. I. 2017. С. 158–161.

14. Горобець І. А. Формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання у 50–60 роках: *матеріали II Всеукраїнської наукової конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах»*. 24–25 березня 2017 року, Ч. II. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 240–242.

15. Горобець І. А. Особливості формування здорового способу життя життя школярів в системі освіти (90–рр. XX ст.): *матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій»*. 24–25 листопада 2017 року, Ч. I. Дніпро: СПД «Охотнік», Дніпро, 2017 р. с. 197–199.

16. Горобець І. А. Проблема формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання: *Науковий пошук молодих: збірник статей аспірантів та магістрантів*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2017. Вип. 2. С. 58–63.

17. Горобець І. А. Рухова активність молодших школярів як один із засобів формування здорового способу життя: *матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»*. 29–30 березня 2018 року / редактори-упорядники: І. Зиморя, В. Ільницький, Г. Бурунова, Д. Романюк, А. Сохал. Ченстохова–Ужгород–Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 197–199.

18. Горобець І. А. Використання здоров'язберезувальних технологій у системі освіти: *матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*

«Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання». 18–19 квітня 2018 року, Краматорськ: ДДМА, 2018. С. 183–189.

19. Горобець І. А. Здоров'язбережувальні ідеї в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським»*. 25 квітня 2018 року, в 2 ч. / за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н.В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. С. 47–52.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

20. Горобець І. А. Теоретичні підходи до визначення змісту та структури поняття «здоров'я»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід, реалії, перспективи»*. 26 квітня 2017 року, Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 58–63.

21. Горобець І. А. Організація групи продовженого дня. *Науковий пошук молодих: збірник статей аспірантів та магістрантів*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. Вип. 2. С. 43–48.

Продовження додатка А

Відомості про апробацію результатів дисертації

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження представлено на науково-практичних конференціях, семінарах і педагогічних читаннях, зокрема:

міжнародних:

III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова–Ужгород–Дрогобич, 29–30 березня 2018 року, форма участі – публікація тез),

IV Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання» (Краматорськ, 18–19 квітня 2018 року, форма участі – публікація тез),

IX Міжнародна науково-практична конференція «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина» (Луцьк, 15–16 вересня 2016 року, форма участі – публікація тез);

всеукраїнських:

Всеукраїнська наукова конференція «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» з нагоди 20-річчя прийняття Конституції України (Дніпро, 29–30 червня 2016 року, форма участі – публікація тез),

II Всеукраїнська науково-методична конференція «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 18 листопада 2016 року, форма участі – публікація тез),

Всеукраїнська наукова конференція «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» з нагоди 20-річчя прийняття Конституції України (Дніпро, 29–30 червня 2016 року, форма участі – публікація тез),

Всеукраїнська наукова конференція «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро, 24–25 листопада 2017 року, форма участі – публікація тез),

III Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 5 грудня 2017 року, форма участі – публікація тез),

II Всеукраїнська наукова конференція «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 24–25 березня 2017 року, форма участі – публікація тез),

Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід, реалії, перспективи» (Херсон, 26 квітня 2017 року, форма участі – публікація тез),

Всеукраїнська науково-практична конференція «Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським» (Херсон, 25 квітня 2018 року, форма участі – публікація тез),

Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Підготовка педагогічних кадрів до роботи з різними категоріями дітей: виклики та можливості» (Хмельницький, 28 лютого 2018 р., форма участі – усна доповідь).

Продовження додатка А

Довідки про впровадження результатів дослідження

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
 ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
 «ВІННИЦЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
 21050 м.Вінниця, вул.Грушевського,13, тел.67-08-85,
 E-mail: bil@mail.vinnica.ua

« 08 » _____ 06 _____ 20 18 р.
 № 01/21-442

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Кочі Інни Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя учнів
 початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2015-2017 рр. на базі КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» здійснювалася апробація результатів дисертаційного дослідження Кочі Інни Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)».

Викладачами академії використано матеріали дисертаційного дослідження, які сприяють ефективній підготовці педагогів до формування навичок здорового способу життя учнів початкової школи. Зокрема, в опублікованих Кочою Інною Анатоліївною статтях містяться відомості про мету, завдання, принципи та методичні аспекти формування здорового способу життя школярів, що значно розширює прикладні компетенції учителів.

Розроблена дисертанткою програма спецкурсу «Здоровий спосіб життя – здорова нація» та методичні рекомендації «Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива» для слухачів курсів підвищення кваліфікації сприятиме поглибленню професійної компетентності вчителів.

Запропоновані автором матеріали мають наукове та практичне значення та можуть застосовуватись під час викладання уроків фізкультури у початкових класах, а також в системі післядипломної педагогічної освіти.

Ректор

Завідувач кафедри психолого-педагогічної
 освіти та соціальних наук

С.І. Дровозюк

А.І. Анцибор

**Комунальний заклад
«ЖИТОМИРСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ»
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

10014, м. Житомир, вул. Михайлівська, 15 тел./факс+38 0412 473689 e-mail zippo@ukrpost.ua <http://www.zippo.net.ua>

№ 01 – 356 від 08.06.2018р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кочі Інни Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя учнів початкової
школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження Кочі Інни Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» пройшли апробацію і впровадження у навчальному процесі КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» впродовж 2015-2017 рр.

Актуальність виконаного автором дослідження визначається необхідністю удосконалення сучасної системи початкової освіти в Україні щодо забезпечення науково-методичного супроводу щодо професійного розвитку вчителів початкових класів, в тому числі і фізкультури. Вагомим чинником покращення якості освітніх послуг може стати історико-педагогічний досвід.

Науково-педагогічні працівники інституту мали можливість ознайомитися з матеріалами дисертаційного дослідження Кочі Інни Анатоліївни під час її виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, із публікацій у фахових виданнях.

У науковому дослідженні обґрунтовано зміст, форми і методи культури здоров'я школярів та визначено пріоритетні підходи до формування здорового способу життя учнів початкової школи.

Запропоновані автором матеріали мають наукове та практичне значення та можуть бути використані для організації здоров'язбережувального навчання у початковій школі, а також у системі післядипломної освіти.

Ректор

І.І. Смагін

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
 ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Покрип'єва, 41, м. Херсон, 73034, тел. (0557) 37-02-00, 41-08-10, 41-08-11, факс 37-05-92
 Web: <http://www.academy.kh.ua> E-mail: info@academy.kh.ua

08.06.2018 № 01/348

на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Кочі Ірини Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя учнів
 початкової школи (друга половина XX – початок XXI століття)»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

У освітньому процесі КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» протягом 2017-2018 рр. упроваджувалися результати дисертаційного дослідження Кочі Ірини Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина XX – початок XXI століття)».

Обговорення основних теоретичних положень та практичних рекомендацій дисертаційного дослідження Кочі І.А. здійснювалося під час її виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях, освітніх форумах. Під час проведення науково-практичних семінарів успішно використовувалася розроблена дисертанткою програма спецкурсу «Здоровий спосіб життя – здорова нація» і методичні рекомендації «Зміст, форми і методи формування здорового способу життя школярів: історико-педагогічна ретроспектива».

Визначені під час історико-педагогічного пошуку чинники формування здорового способу життя учнів початкової школи в досліджуваній період дозволять визначити пріоритетні напрями подальшої модернізації системи початкової освіти.

Запропоновані автором матеріали мають наукове та практичне значення та можуть бути використані як у процесі підготовки майбутніх педагогів, так і в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Перший проректор

І.Я.Жорова

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ХЕРСОНЬСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ КОМПЛЕКС
«ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД - ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ
ШКОЛА І СТУПЕНЯ - ГІМНАЗІЯ» № 7
ХЕРСОНЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

вул. Перекопська, 171^а, м. Херсон, 73036, телефон: (0552)35-49-43

Web: <http://7nvk.at.ua> E-mail: nvkgymnasium_7@ukr.net

№ 358 від 26.12.2017 року

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кочі Інни Анатоліївни з теми «Формування здорового способу життя
учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»
на здобуття наукового ступеня кандидат педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

У навчальному процесі Херсонського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – загально освітня школа І ступеня – гімназія» № 7 впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Кочі І.А. з теми «Формування здорового способу життя учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)».

Обговорення основних теоретичних положень та практичних рекомендацій наукового пошуку Кочі І.А. здійснювались під час виступів на методичних об'єднаннях, педагогічних радах, семінарах-практикумах, педагогічних читаннях педагогів. Під час проведення конференцій та семінарів-практикумів успішно використовувалися розроблена дисертанткою програма «Здоровий спосіб життя – здорова нація» та методичні рекомендації до неї.

Отримані в процесі історико-педагогічного дослідження результати можуть бути використані при організації роботи з педагогами початкової школи та в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Директор

І.В. Поперечнюк

**Херсонська загальноосвітня школа I-III ступенів № 36
Херсонської міської ради**

м. Херсон, вул. Перекопська 173-А тел. (0552) 31-28-42 mail: khschool36@ukr.net

Україна м. Херсон
Управління освіти
Херсонської міської ради
**Херсонська загальноосвітня
школа I-III ступенів № 36
Херсонської міської ради**

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кочі Ізни Анатолівни з теми «**Формування здорового способу життя учнів
початкової школи**» (друга половина XX – початок XXI ст.)»
на здобуття наукового ступеня кандидат педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

У навчальному-виховному процесі на базі Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 36 Херсонської міської ради протягом 2018 року впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Кочі І.А. з теми «Формування здорового способу життя учнів початкової школи» (друга половина XX – початок XXI ст.)».

Обговорення основних теоретичних положень та практичних рекомендацій дисертаційного дослідження Кочі І.А. здійснювались під час її виступів на семінарських заняттях, методичних об'єднаннях вчителів початкових класів. Під час проведення практичних семінарів успішно використовувалася розроблена дисертанткою програма спецкурсу «Здоровий спосіб життя – здорова нація» та методичні рекомендації до неї.

Впровадження в освітній процес, розроблених автором програм спецкурсу та методичних рекомендацій посприяли розширенню знань вчителів закладу про позитивний історичний досвід формування здорового способу життя школярів України.

Запропоновані автором матеріали мають теоретичне та практичне значення та можуть бути використані у процесі підготовки та навчання учителів закладу щодо впровадження здоров'язберезувальних технологій у освітній процес.

Директор школи

В.Ф. Соловйова

Додаток Б

Глумачення науковцями поняття «здоров'я»

<i>Дефініції</i>	<i>Автор, джерело</i>
Це не відсутність хвороби, а фізична, соціальна і психологічна гармонія людини, доброзичливі відносини з іншими людьми, з природою і самим собою, або «здоров'я людини – це здатність зберігати відповідну до віку стійкість в умовах різких змін кількісних і якісних параметрів триєдиного джерела сенсорної, вербальної і структурної інформації»	І. Брехман [13], [25, с. 234]
Визначається його кількістю, яку можна оцінити максимальною продуктивністю органів при збереженні якісних меж їхніх функцій	М. Амосов [6, с. 63-70]
Можливість організму людини адаптуватися до змін навколишнього середовища, взаємодіючи з ним вільно, на основі біологічної, психологічної та соціальної сутності людини	Р. Баєвський [13]
Здоров'я популяції як процес соціально-історичного розвитку психосоціальної та біологічної життєздатності населення в ряду поколінь, підвищення працездатності і продуктивності суспільної праці, вдосконалення психофізіологічних можливостей людини	В. Казначєв [49]
Гармонійна єдність біологічних і соціальних якостей, обумовлених вродженими та набутими біологічними й соціальними впливами [86], або «Щось більше, ніж відсутність хвороб і ушкоджень, це – можливість повноцінно працювати, відпочивати, словом, виконувати властиві людині функції, вільно, радісно жити»	Ю. Лісичин [107, с. 13]
«Це не лише медична, соціальна, дослідницька проблема, а й духовне поле людини, що весь час розширюється за рахунок біоенергетики, космоенергетики, езотерики, екзосенсорики та інших нових наук, які, як би ми до них не ставилися, також зі своїх позицій переймаються питанням здоров'я людини»	О. Сухомлинська [150, с. 3]
Цілісний, багатогранний, динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу, в умовах конкретного соціального та екологічного середовища, а також є станом, що дозволить людині різноманітним чином здійснювати свої біологічні та соціальні функції	Г. Щедрина [169, с. 135]
Нормальний стан повного фізичного і духовного благополуччя, а також соціальної саморегуляції, що означає не тільки здатність особистості передбачати результати своєї діяльності з формування здорового способу життя, а й відповідати за неї	Н. Іванова [87]

Додаток В

Кандидатські та докторські дисертації з проблем, пов'язаних із формуванням здорового способу життя дітей та молоді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

<i>Автор, джерело</i>	<i>Рік</i>	<i>Тема дисертації, спеціальність</i>	<i>Значення роботи</i>
<i>Кандидатські дисертації</i>			
Дубогай Л.Д. [71]	1991 р.	«Психолого-педагогічні основи формування здорового способу життя школярів молодших класів» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено формування здорового способу життя молодших школярів.
Голобородько Г.П. [41]	1997 р.	«Формування поняття здорового способу життя в учнів основної школи» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Визначено шляхи ефективного педагогічного впливу з метою оптимізації процесу формування здорового способу життя в умовах основної школи; розроблено систему навчально-виховної діяльності щодо формування здорового способу життя при вивченні шкільних предметів.
Свириденко С.О. [144]	1998 р.	«Формування здорового способу життя молодших школярів у позакласній виховній роботі» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено проблему формування здорового способу життя засобами позакласної виховної роботи; обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування у молодших школярів здорового способу життя; позитивне ставлення.
Кондратюк С.М. [100]	2003 р.	«Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя» 13.00.07 – теорія і методика виховання	Уточнено сутність поняття «здоровий спосіб життя» стосовно молодшого шкільного віку та визначено основні його складові; обґрунтовано модель інтегративного підходу до виховання у молодших школярів здорового способу життя.
Фролова Н.О. [160]	2003 р.	«Особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні молодших школярів» 13. 00. 07 – теорія і методика виховання	Обґрунтовано ефективність упровадження особистісно орієнтованого підходу в різні форми рухової діяльності молодшого школяра.
Ващенко О. М. [28]	2007 р.	«Формування умінь і навичок здорового способу життя учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів» 13.00.07 – теорія і методика виховання	Обґрунтовано процес формування умінь і навичок здорового способу життя учнів 1-4 класів; розроблено зошит-посібник «Основи здоров'я» для учнів 1-4 класів.

Герлянд Т.М. [38]	2007 р.	«Соціальний розвиток молодших школярів у групах продовженого дня» 13.00.07 – теорія і методика виховання	Розкрито сутність поняття «соціальний розвиток особистості», уточнено його зміст щодо молодших школярів, запропоновано структуру.
Єрмакова Т.С. [74]	2010 р.	«Проблема формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ століття)» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено розвиток проблеми формування; визначено сутність здорового способу життя, використання принципів, підходів до його формування, напрямів, форм, методів, засобів здійснення в освітньому процесі.
Цись В.В. [162]	2011 р.	«Формування готовності вчителів у післядипломній освіті до застосування педагогічних здоров'язбережувальних технологій у початковій школі» 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти	Розкрито процес формування готовності вчителя застосовувати здоров'язбережувальні технології у навчально-виховному процесі.
Півненко Ю.В. [133]	2013 р.	«Формування фізичного здоров'я учнів у навчально-виховному процесі початкової школи» 13.00.07 – теорія і методика виховання	Досліджено систему формування фізичного здоров'я учнів початкової школи. Розкрито сутність поняття «формування фізичного здоров'я».
Черній В.П. [164]	2015 р.	«Формування здорового способу життя молодших школярів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено розвиток проблеми формування здорового способу життя; узагальнено теоретичні ідеї та історико-педагогічний досвід формування здорового способу життя у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.
Ідрісова Н.О. [89]	2015 р.	«Формування здорового способу життя в учнів середньої загальноосвітньої школи (кінець ХХ – початок ХХІ століття)» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено історико-педагогічний досвід навчання здорового способу життя; визначено поняття «здоровий спосіб життя» у педагогічному контексті; розроблено й апробовано навчальні програми з «Основи здоров'я», «Фізична культура», «Теорія та методика фізичного виховання».
Чижик Т.Г. [165]	2017 р.	«Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів (1947-1991 рр.)» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Визначено особливості організації системи фізичної підготовки учнів української початкової школи.

Ястребов М.М. [174]	2017 р.	«Використання веб-орієнтованих технологій у здоров'язбережувальному навчанні учнів початкових класів» 13.00.10 – інформаційно-комунікаційні технології в освіті	Розроблено модель використання веб-орієнтованих технологій у здоров'язбережувальному навчанні учнів початкових класів.
Пенов В.В. [129]	2017 р.	«Розвиток валеологічної освіти на півдні України (кінець XIX – початок XX століття)» 13.00.01 – загальна педагогіка, історія педагогіки	Висвітлено форми, методи і засоби валеологічної освіти; розкрито традиційні та нетрадиційні методи формування свідомості особистості.
Герасимчук В.Л. [39]	2017 р.	«Розвиток санітарно-гігієнічної освіти дітей та молоді на Закарпатті (друга половина XIX – перша половина XX століття)» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено зміст і напрями санітарно-гігієнічної освіти; розкрито сутність поняття «санітарно-гігієнічна освіта».
<i>Докторські дисертації</i>			
Горащук В. Г. [43]	2004 р.	«Теоретичні та методологічні засади формування культури здоров'я школярів» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Обґрунтовано систему формування культури здоров'я школярів і визначено її культурологічні, оздоровчі та психолого-педагогічні засади; визначено зміст понять «культура здоров'я особистості», «культура здоров'я школяра».
Примакова В.В. [136]	2016 р.	«Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948-2012 рр.)» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Досліджено проблеми розвитку вітчизняної післядипломної освіти вчителів початкових класів; розкрито оновлені форми і методи підвищення кваліфікації вчителів початкових класів; обґрунтовано періодизацію та етапи розвитку післядипломної освіти вчителів початкових класів.
Роцін І.Г. [139]	2016 р.	«Теорія і практика фізичної підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл України» 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки	Розкрито сутність базових понять стосовно учнів загальноосвітніх шкіл «фізична підготовка», «фізичне виховання», «фізична культура», «фізичний розвиток».

Додаток Г

*Аналіз публікацій науково-педагогічного журналу «Рідна школа»
(«Радянська школа»), що висвітлювали формування
здорового способу життя школярів*

<i>№ п.п</i>	<i>№, рік видання,</i>	<i>Назва статті</i>	<i>Автор, джерело</i>	<i>Аналіз змісту статті</i>
1.	№ 10 1968 с. 16	Режим дня учнів в умовах навчання за новими програмами	С. Пащенко [128]	Доведено необхідність дотримання раціонального режиму дня школяра, організації належних санітарно-гігієнічних умов навчання й виховання.
2.	№ 11 1968 с. 77	Гігієнічна організація навчальної роботи школяра	М. Третяк [158]	Доведено, що до основних вимог щодо роботи школяра належить організація раціональної розумової діяльності. Висвітлено гігієнічні вимоги до проведення уроку (тривалість, чергування праці, використання фізкультхвилинок тощо).
3.	№ 8 1969 с. 71	Школярам – бути здоровими	В. Недільський [120]	Визначено ефективність проведення щоденних фізичних вправ як засобу профілактики порушення постави у школярів; поліпшення якісного складу вчителів фізичного виховання.
4.	№ 11 1971 с. 101	Здоров'я і школа	П. Ігнатенко [88]	Визначено, що виховання всебічно розвиненого, фізично і психічно здорового молодого покоління є складною проблемою.
5.	№ 4 1974 с. 78	Шляхи піднесення виховної, освітньої і оздоровчої ролі фізичної культури	М. Козленко, М. Герц [97]	Розкрито актуальність предмета «Фізична культура», нові вимоги до фізичного виховання, до забезпечення гармонійного розвитку, зміцнення і збереження здоров'я школярів.
6.	№ 7 1978 с. 70	В основі – комплекс ГПО	О. Леонов [106]	Визначено, що одним із найважливіших завдань є розвиток фізичної культури і спорту, залучення школярів до складання норм Всесоюзного комплексу ГПО.
7.	№ 9 1978 с. 82	Засоби формування у школярів потреби і вміння фізичного вдосконалення	М. Козленко [96]	Обґрунтовано методи і прийоми фізичного самовиховання в школах, свідоме ставлення учнів до занять фізичною культурою. Зокрема, розкрито суть понять: самонагадування, самозобов'язання, самопереконання, самонавіювання, самосуд, самовідволікання.
8.	№ 3 1978 с. 78	Наша спортивна п'ятирічка	В. Тараненко [154]	Значна увага приділялась численним фізкультурним і спортивно-масовим організаціям, які були спрямовані на зміцнення здоров'я людей, забезпечення їх фізичного розвитку і виховання.
9.	№ 7 1980 с. 4	Фізична культура і спорт в школі	М. Бака [15]	Охарактеризовано значення фізичної культури і спорту для людства; забезпечення необхідних умов для всебічного розвитку та

				зміцнення здоров'я (створення спортивних майданчиків, спортзалів, збільшення мережі дитячих спортивних шкіл тощо).
10.	№ 10 1983 с. 75– 79	Навчання шестиліток: досягнення проблеми і	С. Гончаренко [42]	Висвітлено проблеми переходу першокласників-шестирічок на 4-річне навчання.
11.	№ 7 1984 с. 68– 71.	Санітарно- пропагандистська робота як засіб гармонійного розвитку учнів	Н. Грищенко [59]	Розкрито форми та методи роботи щодо забезпечення санітарно-пропагандистської діяльності серед школярів, їх вплив на формування здорового способу життя учнів.
12.	№ 8 1993 с. 35	Здоров'я дітей – щастя батьків	С. Жевага [79]	Розкрито головні умови збереження і зміцнення здоров'я дітей через дотримання режиму дня, загартування, використання фізичних вправ і залучення до спорту.
13.	№ 10 1994 с. 11	Здоров'я нації – сила країни	Н. Новікова [121]	Висвітлено презентацію семінару з програми «Культура здоров'я» під керівництвом американських педагогів.
14.	№ 5 1995 с. 23	Охорона психічного здоров'я учнів	І. Медчук [111]	Обґрунтовано стан психічного здоров'я, його структуру, тенденції та динаміку; висвітлено резерви щодо гігієнічної оптимізації освітнього процесу в режимі життєдіяльності.
15.	№ 12 1995 с.	І здоровий спосіб життя	А. Сологуб [147]	Висвітлено проблему залучення обдарованих і здібних дітей до охорони їхнього здоров'я.
16.	№ 5 1995 с. 34	Підготовка вчителів до валеологічного виховання учнів	Н. Новікова [122]	Розкрито основний зміст програми спецкурсу «Основи валеології».
17.	№ 6 1995 с. 10	Руховий режим підлітка	С. Жевага [79]	Розкрито виховання здорової особистості під час фізичного виховання.
18.	№ 7 2005 с. 6	Здоров'я, здоровий спосіб життя людини: погляди, думки, висновки	С. Омельяненко [125]	Обґрунтовано погляди зарубіжних науковців щодо соціального, фізичного, психічного здоров'я людини. Висунуто власні тлумачення понять «здоров'я», «здоровий спосіб життя».
19.	№ 11 2005 с. 8	Мотивація школярів до занять фізичною культурою і спортом	Н. Євтушевська [72]	Висвітлені мотиви як необхідний компонент діяльності кожної людини. Визначено спортивну діяльність як основну групу мотивів, які спонукають до занять фізкультурою.
20.	№ 12 2005 с. 21	Фізкультхвилинки на уроках природознавства	О. Сирих [145]	Висвітлено вплив фізкультхвилинки на розвиток особистості та збереження її здоров'я, зокрема під час уроків природознавства.

Додаток Д

Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР від 09.01.1959 № 56 «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні»

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР відзначають, що партійні, радянські, профспілкові, комсомольські та фізкультурні організації за останні роки досягли значного поліпшення фізкультурної та спортивної роботи. У країні побудовано велику кількість спортивних споруд для занять фізичною культурою і спортом, підготовлені численні кадри викладачів, інструкторів та тренерів з різних видів спорту. На багатьох підприємствах промисловості і транспорту, в колгоспах і радгоспах, в установах і навчальних закладах створені колективи фізичної культури, які об'єднують мільйони фізкультурників. На цій основі помітно зросла майстерність радянських спортсменів, що успішно виступили на XVI Олімпійських іграх і завоювали першість світу і Європи з багатьох видів спорту. Міжнародні зв'язки, здійснювані спортивними організаціями, сприяють зміцненню дружби і культурного співробітництва Радянського Союзу із зарубіжними країнами.

Величні плани, намічені Комуністичною партією на майбутнє семиріччя, неухильне підвищення добробуту радянських людей, скорочення тривалості робочого дня, збільшення коштів, що виділяються державою, профспілками, колгоспами, промкоопераціями на фізкультурну роботу, подальше розширення мережі спортивних споруд та фізкультурних навчальних закладів створюють нові сприятливі можливості для того, щоб фізична культура і спорт в нашій країні стали справді масовим і загальнонародним рухом.

На сучасному етапі комуністичного будівництва, коли все більшого значення набуває роль масових організацій трудящих, особливо профспілок і комсомолу, у вирішенні державних питань, відпадає необхідність зосереджувати керівництво фізичною культурою і спортом в руках державних органів і є всі можливості для того, щоб фізкультурний рух в нашій країні було повністю засновано на широких демократичних засадах і керівництво ним здійснювалося виборною громадською організацією.

Центральний Комітет Компартії України і Рада Міністрів Союзу РСР постановляють:

1. З метою спрямування і координації фізкультурного руху в країні створити Союз спортивних товариств і організацій СРСР, що працює під керівництвом партійних органів, за повсякденної й активної участі профспілок та комсомолу, на основі творчої ініціативи й самодіяльності широких мас фізкультурників.

2. Вважати головним завданням Союзу спортивних товариств і організацій СРСР подальший масовий розвиток фізичної культури і спорту в країні як один з важливих засобів комуністичного виховання молоді, зміцнення здоров'я та підготовки трудящих до високопродуктивної праці і захисту Батьківщини. Покласти на Союз спортивних товариств і організацій СРСР:

перспективне планування фізичної культури і спорту в країні; розробку програмно-методичних матеріалів; планування і проведення всесоюзних змагань; організацію міжнародних спортивних зв'язків; підготовку і розподіл фізкультурних кадрів; керівництво науково-дослідною роботою в галузі фізичної культури і спорту; координацію планів виробництва і розподілу спортивного інвентарю та будівництва спортивних споруд.

3. Встановити, що для повсякденного керівництва фізкультурною та спортивною роботою в країні Всесоюзна конференція обирає Центральну Раду Союзу спортивних товариств і організацій СРСР строком на 4 роки з представників профспілок, комсомолу, спортивних товариств, Радянської Армії, міністерств і відомств, ДОСААФ, спортсменів і тренерів. З метою підвищення ролі профспілкових та комсомольських організацій в керівництві фізкультурною та спортивною роботою вважати за необхідне обрання в якості заступників голови Рад Союзу спортивних товариств і організацій представників відповідних керівних органів профспілок і комсомолу.

4. До обрання Центральної Ради Союзу спортивних товариств і організацій СРСР утворити Оргбюро, якому в місячний термін розробити статут, структуру і штати Союзу спортивних товариств і організацій СРСР і внести їх на розгляд ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Доручити Секретаріату ЦК затвердити склад Оргбюро.

Джерело [110]

Додаток Е

*Витяг з Постанови Центрального комітету КППС
Ради Міністрів Української РСР від 15 лютого 1960 р № 182
«Про організацію шкіл з продовженим днем»*

З метою подальшого поліпшення суспільного виховання дітей і посилення допомоги сім'ї в цій справі Центральный Комітет Компартії України і Рада Міністрів Союзу РСР постановляють:

1. Вважати за необхідне поряд з розвитком мережі шкіл-інтернатів, як навчально-виховних установ вищого типу, створення для дітей та підлітків у містах, робочих селищах і сільській місцевості шкіл з продовженим днем, в яких діти будуть перебувати під наглядом педагогів протягом усього дня.

2. Для учнів 1-2 класів та дітей з ослабленим здоров'ям в школах з продовженим днем – організувати денний сон.

3. Надати право виконкомам міських і районних Рад депутатів трудящих звільняти від плати за харчування дітей з малозабезпечених сімей в кількості до 25 % до загального складу учнів шкіл з продовженим днем, з них до 10 % повністю і до 15 % – до половини розміру плати за харчування.

5. Кількість вихователів у школах з продовженим днем – встановлювати з розрахунку 1,5 одиниці на групу учнів 1-4 класів і однієї одиниці на групу учнів 5-8 класів при наповнюваності кожної групи 30-40 чоловік.

6. Витрати на утримання шкіл з продовженим днем, а також витрати з надання учням пільг по харчуванню виробляти за рахунок бюджетів союзних республік і асигнувань на освіту по Міністерству шляхів сполучення.

8. Запропонувати ЦК компартій союзних республік, обкомів, крайкомів партії розглянути пропозиції місцевих радянських органів по створенню шкіл з продовженим днем, забезпечити необхідну допомогу органам народної освіти у створенні цих шкіл і належний контроль за їх роботою.

9. Організацію шкіл з продовженим днем – в порядку, встановленому цією Постановою, дозволити з 1 вересня 1960 р. в межах планів з праці і бюджетних асигнувань на 1960 рік.

10. Рекомендувати колгоспам брати участь в організації шкіл з продовженим днем, в яких навчатимуться діти членів колгоспів, а також в утриманні за рахунок своїх коштів додаткового обслуговуючого персоналу цих шкіл (за винятком адміністративного і виховного) й у витратах на харчування учнів.

Джерело: [113]

Додаток Ж

Орієнтовний план спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої роботи

№ п.п.	Розділ	Форма роботи
1.	Організація роботи колективу фізкультури	Підготовка і проведення шкільних змагань, спортивних свят; організація туристської роботи; обладнання майданчиків; ремонт і виготовлення спортивного обладнання
2.	Оздоровчі заходи в режимі дня учнів	Гімнастика перед заняттями, рухливі перерви, дні здоров'я і спорту, спортивні години у групах продовженого дня, спортивні свята
3.	Агітація та пропаганда фізичної культури і спорту	Фотовиставки, вітрини, стенди, монтажі, стінна газета, призи за високі результати з різних видів спорту, календарний план змагань, розклад роботи спортивних секцій; організація на шкільному радіо передачі спортивних новин, повідомлень про підсумки шкільних та інших змагань; показові виступи юних спортсменів; кінофільми зі спортивної тематики
4.	Масова фізкультурна і спортивна робота	Внутрішньошкільні змагання Всесоюзні дитячі спортивні ігри «Старти надій», «Золота шайба», «Дивошахи»; змагання з рухливих ігор «Веселі старт»; навчання плавання; шкільний туризм
5.	Робота з комплексу ГПО	Створення груп ГПО; проведення КВК за програмою комплексу; виконання норм і заліків ГПО на заняттях гуртків фізкультури; нагородження учнів значками ГПО на вечорах і фізкультурних святах
6.	Організація фізкультурно-масової і спортивної роботи за місцем проживання	Створення центрів, клубів різнобічного виховання дітей у мікрорайонах
7.	Підготовка фізкультурного активу	Орієнтовні плани семінарів юних активістів; виставки зразків форм та інших документів обліку позакласної і спортивно-масової роботи; семінари для голів ради шкільних колективів
8.	Робота з батьками і педагогами	Шкільні конференції, бесіди, консультації з питань фізичного виховання в сім'ї, загартування дітей і зміцнення їх здоров'я; відкриті уроки з фізкультури; спортивні змагання «тато, мама, я – спортивна сім'я»; сімейні вечори, свята
9.	Робота зі зміцнення спортивної бази	Створення спортивних майданчиків; виготовлення і ремонт обладнання й інвентарю; підготовка місць для занять

Додаток К

*Витяг з програми інтегрованого курсу «Основи валеології та медичних знань»
«Абетка здоров'я» для учнів 1-4 класів
загальноосвітньої середньої школи (лист від 26.07.1994 р. № 3/ 12-199)*

<i>Клас</i>	<i>Тема</i>	<i>Зміст</i>	<i>Навчальний обсяг, кількість годин</i>
1	1	З чого складається здоров'я?	2
	2	Фізичні вправи, рух і здоров'я. Практичне заняття	1
	3	Визначення індивідуального рівня здоров'я. Базове заняття	2
	4	Здорове довкілля – основа здоров'я	1
	5	Етнологічні фактори, їх вплив на здоров'я людини	1
	6	Загальні поняття про людину	2
	7	Основні правила особистої гігієни	3
	8	Фізичні вправи, рух і здоров'я. Практичне заняття	1
	9	Профілактика шкідливих звичок у дітей	2
	10	Характер людини	3
	11	Профілактика нещасних випадків, травм і отруєнь	2
	12	Поняття про ліки	2
	13	Фізичні вправи, рух і здоров'я. Практичне заняття	1
	14	Профілактика інфекційних захворювань	2
	15	Сім'я і здоров'я	3
	16	Фізичні вправи, рух і здоров'я. Практичне заняття	1
	17	Визначення індивідуального здоров'я дитини. Рубіжне заняття.	2
Усього			32 год
2	1	Визначення індивідуального рівня здоров'я. Базове заняття	3
	2	Анатомічна будова і розвиток людини	3
	3	Людина – частина природи	2
	4	Зберегти природу – зберегти людство	3
	5	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	6	Здоров'я та хвороба	3
	7	Здоровий спосіб життя як умова зміцнення здоров'я	1
	8	Українські народні звичаї, релігійні обряди і здоров'я	3
	9	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	10	Профілактика нещасних випадків, отруєнь, травм	3
	11	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	12	Культура спілкування	2
	13	Функції сім'ї	2
	14	Поняття про стать людини	2
	15	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	16	Визначення індивідуального здоров'я дитини. Рубіжне заняття.	2
	17	Профілактика нещасних випадків, отруєнь, травм під час літніх канікул	3
Усього			32 год

3	1	Визначення індивідуального рівня здоров'я. Базове заняття	2
	2	Анатомічна будова і функції органів та систем організму людини	3
	3	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	4	Основні правила харчування	2
	5	Гігієнічний догляд за тілом	1
	6	Гігієнічні вимоги до режиму дня, праці й відпочинку	1
	7	Гігієна письма й читання	1
	8	Формування правильної постави	2
	9	Профілактика дитячого травматизму під час зимових канікул	2
	10	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	11	Інфекційні захворювання, профілактика інфекційних захворювань школярів	3
	12	Екологічні особливості нашого регіону	4
	13	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	14	Звичка та воля. Формування характеру	3
	15	Усвідомлення себе як статті	2
	16	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	17	Визначення індивідуального рівня здоров'я. Рубіжне заняття	2
Усього			32 год
4	1	Визначення індивідуального рівня здоров'я. Базове заняття	2
	2	Організм людини як єдине ціле	3
	3	Чинники, що знижують можливості організму людини до пристосування та регуляції	2
	4	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	5	Значення для людини фізичної культури і спорту	2
	6	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	7	Профілактика порушень гостроти зору і слуху	2
	8	Визначення порушень постави у дітей. Профілактика порушень постави	3
	9	Людина, природа і здоров'я	4
	10	Профілактика нещасних випадків та дорожньо-транспортного травматизму	3
	11	Ритміка, танець, рух і здоров'я	3
	12	Профілактика шкідливих звичок	1
	13	Формування добрих звичок, культура спілкування	2
	14	Особливості статі людини. Культура стосунків між дівчатками і хлопчиками	2
	15	Ритміка, танець, рух і здоров'я	1
	16	Визначення індивідуального рівня здоров'я. Рубіжне заняття	2
Усього			32 год

Джерело [137]